

Szegedi Tudományegyetem

Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

dr. Timár Balázs:

A törvénykezés önálló terei a Magyar Királyságban a kiegyezéstől a Horthy-kor végéig,
különös tekintettel az Országos Földbirtokrendező Bíróságra

Témavezető:

Prof. Dr. Homoki-Nagy Mária

egyetemi tanár

SZTE Állam- és Jogtudományi Kar

Társtémavezető:

Dr. habil. Schweitzer Gábor

Tudományos főmunkatárs, HUN-REN

TK Jogtudományi Intézet

Budapest, 2025.

Tartalom

I. Bevezetés.....	- 2 -
I.1. Hipotézisek	- 7 -
I.2. Az igazságszolgáltatási hatalmi ág oszthatóságának dilemmái.....	- 8 -
I.3. Térszemlélet a bíróságok történetében	- 15 -
I.4. Az igazságszolgáltatás mint szakrális tér	- 24 -
I.5. A kutatás célja.....	- 28 -
I.6. A kiválasztás szempontjai	- 29 -
I.7. A választottbíróság magyarországi történetének átfogó ismertetése	- 33 -
II. A közigazgatástól alsó szinten is elkülönült bírósági szervezet története	- 36 -
II.1. Igazságszolgáltatás a neoabszolutizmus előtt	- 37 -
II.2. A nemesi felsőbbbíróságok	- 42 -
II. 3. A polgári felsőbbbíráskodás	- 43 -
II. 4. Kerületi táblák.....	- 44 -
II. 5. A jobbágyság bíróságai	- 45 -
II. 6. Városi bíróságok.....	- 46 -
III. Az igazságszolgáltatási szervezetrendszer az 1848. évi forradalom és az osztrák-magyar kiegyezés közötti évtizedekben.....	- 46 -
IV. Az alsó szintű elkülönülés után	- 58 -
IV. 1. Az 1869. évi IV. tc. rendelkezései	- 58 -
IV. 2. Szervezeti reformok a dualizmus idején.....	- 70 -
IV. 3. Szervezeti reformok az első köztársaság idején.....	- 72 -
IV. 4. A Horthy-kor bírósági szervezetrendszere.....	- 72 -
IV. 5. Előzmények a republikanizmus bukása után	- 85 -
V. Különbírók szervezete 1869 és 1949 között	- 93 -
V. 1. A kereskedelmi bíróságok	- 94 -
V. 2. Munkaügyi- és munkásbiztosítási bíróságok	- 96 -
VI. Választottbíróságok 1911 és 1949 között	- 97 -
VII. A földreformok köztörténeti előzményei a XX. században – az Országos Földbirtokrendező Bíróság	- 99 -
VII. 1. Az Országos Földbirtokrendező Bíróság	- 112 -
VII. 2. Borsod vármegye.....	- 123 -
VIII. Összegzés	- 131 -
IX. Felhasznált források és irodalom	- 0 -
X. A szerző témába vágó tanulmányai	- 4 -

I. Bevezetés

A modern bíróságok egyes szakirodalmi álláspontok szerint kilenc évszázados múltra tekintenek vissza, vagyis hozzávetőleg a XII. századra. Ezek a bíróságok a jogviták megoldása során a jogot alkalmazzák, ha egyértelmű, értelmezik, ha nem egyértelmű, valamint szűk körben tovább is fejlesztik.¹ Ezzel ellentétes szakirodalmi álláspontok is ismertek, elég csak a császárkori Rómára gondolni, ahol a cognitiós eljárásokban már hivatalnokbírák jártak el a császár kinevezése és felhatalmazása alapján, míg a jogfejlesztés már a praetori perrendben megjelent, s tovább is élt.² Így vagy úgy, a bíróságok szerepe nem sokat változott alapjait tekintve az elmúlt évezredek során. Az 1869. évi IV. törvénycikk³ már kifejezett rendelkezést tartalmaz a bírói normakontrollra nézve, vagyis legkésőbb a XIX. században jogszabályi felhatalmazáson alapul a bíróság ilyen eljárásának lehetősége.

Amikor igazságszolgáltatásról beszélünk, hagyományosan a lakóhelyünkhöz legközelebbi bíróságra, annak eljárására, vagy valamilyen nagyon elvont, már-már misztikus tevékenységre gondolunk, bár jogszociológiai kutatások, valamint az egyes egyének bírói tapasztalatai alapján bizonyosan kimutatható a popkulturális hatások eredménye is. Közelebb lépve a törvénykezéshez, látszanak azok a dilemmák, melyek nem az elmúlt évtizedekben jelentkeztek, hanem fennállnak a közigazgatástól a legalsó szinten is független igazságszolgáltatás megteremtését célzó 1869. évi IV. törvénycikk megalkotása óta.

Az igazságszolgáltatás alapvetően rendelkezik bizonyos fokú szakralitással, tekintettel arra, hogy a bíróság úgymond szavakkal teremti. Az emberiség a civilizáció kezdete óta létrehozta azokat a tereket, melyekben ez a teremtés létrejöhetett. Az állam professzionalizálódásával, leginkább az antik görög világban, még egyértelműbben az antik Rómában erre már nemcsak az embereknek volt lehetősége, hanem az állam lépett fel a bírói hatalom monopóliumának igényével. Hosszú évszázadokon keresztül az igazságszolgáltatás primer tere az uralkodó, vagy az általa kinevezett funkcionáriusok, sokszor hivatalnokbírák előtt zajlott. Ezeket a tereket az ókori Rómában nemcsak azzal emelték szakrális szintre, hogy meghatározott magistratusok előtt zajlottak a perek, hanem létrejött a dius fasti és a dius nefasti is.⁴ Rómában ugyanakkor már a korai perrend is szakrális jelleggel bírt, elég csak a legis actio sacramento mint általános

¹ Susskind, Richard: Online bíróságok és az igazságszolgáltatás jövője. Budapest, 2023. 39.

² Földi András – Hamza Gábor: A római jog története és intézményei. Budapest, 2012. 187.

³ 19. § „A bíró a törvények, a törvény alapján keletkezett s kihirdetett rendeletek s a törvényerejű szokás szerint tartozik eljárni és ítélni. A rendesen kihirdetett törvények érvényét kétségbe nem veheti, de a rendeletek törvényessége felett egyes jogesetekben a bíró ítélt.”

⁴ Földi-Hamza, 2012. 28.

performa megjelenésére gondolni. E performában a vitában álló felek ünnepélyesen fogadták, hogy kinek van igaza, maga a peres formula is a felek vitadöntő esküjére vezethető vissza.⁵

A középkortól kezdve az állami igazságszolgáltatás elsődleges helyszíne a király bíraskodása volt, melyet idővel felváltott a király nevében eljáró bíróságok eljárása. A professzionalizálódás fontos mérföldköve a polgári állam kialakulását megelőzően a neobszolutizmus időszakára tehető, ugyanakkor már az újkorban jelentkeztek ennek zsengei. A polgári forradalmakat követően Európa-szerte megfigyelhetők a külön létrehozott bíróságok, melyek eredője a Montesquieu-féle hatalmi ágak szétválasztása. Ennek nyomán minden államban létrejöttek a központi hatalomtól független bíróságok. Ennek eredménye tulajdonképpen a fent említett 1869. évi IV. törvénycikk, melynek köszönhetően valamennyi szinten elvált egymástól a végrehajtó és a bírói hatalom. Ez a szétválás ugyanakkor nemcsak szervezeti kérdést jelentett, hanem azt is, hogy az állam létrehozta az igazságszolgáltatás „templomait”, azokat a bírósági épületeket, melyek híven reprezentálták mindazt, amit az állam a bírói hatalomról gondolt, ismét szakrális szintre emelve az ítélkezést. Ezek a terek tették lehetővé azt, hogy a jogkereső állampolgárok érezhessék az eljárások súlyát.

A dualizmus korában ugyanakkor nemcsak az állam hozta létre ezeket a tereket, hanem a gazdasági élet szereplői is, ezek voltak a választottbíróságok, melyekről a dolgozat későbbi szakaszában értekezem. A választottbíróságokról itt elégséges annyit megjegyezni, hogy azok olyan terek voltak, ahol a magánfelek kivonták magukat az állam bírói monopóliuma alól, s eljárásukat olyan emberek kezébe tették, akiket nem az állam ruházott fel ilyen hatalommal, hanem ők maguk, magánjogi szerződésben. E magánjogi szerződés jellege ugyanakkor értelmezési kérdéseket is felvetett a korszakban, jelesen azt, hogy a magánjogi szerződés mennyiben „csak” egy szerződés és mennyiben több annál.

Az állam ugyanakkor reagált a társadalmi igényekre is, amikor létrehozta a különbíróságokat, melyek egyfajta átmenetet képeztek jellegüket tekintve a választottbíróságok és a rendes bíróságok között, amennyiben szakkérdések elbírálására jöttek létre. Jelen dolgozat második felében ezek közül a legfontosabbakat kívánom bemutatni. A különbíróságok egyik határesetét álláspontom szerint a valamennyi perjogi kódexben fellelhető különleges eljárások rendszere. Ennek keretében a jogalkotó számára lehetőség nyílik arra, hogy bizonyos eljárásokra az általánostól akár lényegesen is eltérő szabályokat állapítson meg, e körben ugyanakkor kérdéses, hogy az általános hatáskörrel eljáró bíróság tekinthető-e különbíróságnak, de a kérdés

⁵ Földi-Hamza, 2012. 168.

még inkább felmerül akkor, ha egy-egy ügytípusra egy meghatározott bíróságnak van kizárólagos hatásköre. Utóbbi esetben már beszélhetünk arról, hogy a rendes bíróság kváz különbírósággént funkcionál.

A felvázolt problémák, vagyis az, hogy a választottbíróságok mennyiben tekinthetők az igazságszolgáltatás klasszikus részének, illetve a különbíróságok nem bíró tagjainak eljárása mennyiben bontja meg a bírói hatalmat, két irányból ragadhatók meg. Az egyik mentén lehet és kell vizsgálni azt, hogy a hatalmi ágak klasszikusnak mondott elválasztásának egyfelől van-e még létjogosultsága, s ha elfogadjuk, hogy igen, akkor az egyik pilléreként jelentkező bírói hatalmi ág egységes és oszthatatlan-e. E körben a kérdés ott mutatkozik, hogy vajon a napjainkban is létező, ám jelentőségében a Horthy-kornak nevezett időszakban (1920-1944) lényegesen relevánsabb választottbíróságok révén tovább oszlik-e ez a hatalmi ág, vagy egyazon tevékenység reprezentánsairól van szó. Adná magát a feltételezés, hogy a hatalmi ágak szétválasztása tulajdonképpen Arisztotelész óta változatlan és változhatatlan, álláspontom szerint a választottbíróságok pusztá léte kikezdi ezt a logikát, tekintettel arra, hogy ott a felek szerződési szabadságán alapul a bíróság döntési kompetenciája, nem pedig az állam igazságszolgáltatási monopóliumán. A választottbírósági szerződés, melyen az ítélezés kompetenciája alapul, a felek megállapodása, amelyben meghatározott jogviszonyukból keletkező, köztük már felmerült vagy a jövőben felmerülő minden, vagy valamely konkrétan meghatározott jogvitát választottbíráskodásnak vetnek alá. A választottbírósági szerződés lehet más szerződés része vagy önálló szerződés. Írásban megkötött választottbírósági szerződésnek minősül az írásban megkötött szerződésben a választottbírósági kikötést tartalmazó dokumentumra való hivatkozás is, feltéve, hogy az abban foglalt kikötés a szerződés részét alkotja.⁶ Ez tulajdonképpen nem változott a XX. század eleje óta, a választottbírósági kikötés a törvényi követelményeknek abban az időben is megfelelt, ha a felek azt így kötötték ki, ugyanakkor ennek ítéleti kimondása a rendszerváltás után történt meg. Kérdéses persze, hogy a századforduló választottbírósági ítéletei a levéltári anyagok közt mennyiben lelhetők fel. Áttekintve a Magyar Nemzeti Levéltár anyagát, külön ilyen iratanyag nem áll rendelkezésre, melyet magyarázhat az is, hogy – miként az Országos Földbirtokrendező Bíróság iratanyagának zöme – ez is megsemmisült.

A választottbíráskodás – jelen korunkban elsődlegesen a gazdasági életben, a kereskedelemben felmerülő viták eldöntésére - igen nagy múltra tekint vissza Magyarországon is. Ahhoz, hogy a múltat megérthessük, a jelenből tudunk leginkább kiindulni, tekintettel arra, hogy számos

⁶ 4/6/2021. Választottbírósági ítélet

esetben a rendszerváltás után születtek meg azok az ítéletek, melyek hivatkoznak a választottbíráskodás jelentőségére, szerepére, annál is inkább, mert 1945 előtt alapvető és természetes vitarendezési mód volt. Idehaza tulajdonképpen a kiegyezést követő gazdasági fellendülés nyomán a XIX. század második felétől kialakultak a szervezett választottbíróságok, 1945 után azonban a választottbíráskodást - mint a polgárok és szervezeteik szerződésén alapuló, az államot, a bírósági szervezetet mellőző vitarendezési módot - a belső gazdasági kapcsolatokból száműzték, és alkalmazása csak a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok területén maradt meg, ott is kifejezetten szűk körben.

A választottbíráskodás lényegét tekintve nem más, mint a felek vitájának a felek egyező akaratával létrehozott szervezetben és a felek által megállapított szabályok szerinti eldöntése. Hatékonyságának feltétele, hogy a választottbíróság döntéseit az állam elismerje és végrehajtsa, ehhez azonban a választottbíróági eljárásban biztosítani kell a jogvita igazságos eldöntésének eljárási feltételeit. Ezek betartása esetén az állami bíróságok nem avatkoznak be a jogvita elbírálásába, mely főként a nemzetközi gazdasági kapcsolatokban kiemelkedő jelentőséggel bír. Az állami bíróságok eljárási jogosultsága egyebekben is szűkre szabott, tekintettel arra, hogy idővel már csak a jogszabályellenes, vagy a közrendbe (ordre public) ütköző ítéletek felülvizsgálata áll jogukban.

A másik irány az a tér, melyben az igazságszolgáltatás zajlik. E tér jelenti azt a fizikai közeget, épületet, tárgyalótermet, melyben az arra jogszabályi felhatalmazással bíró szerv eldönti az elé tárt jogvitát, de jelenti azt az elvont, társadalmi közeget is, mely azon alapul, hogy az adott szerv állami, szakági, vagy magán-e. Ez utóbbi térben lehet vizsgálni a szerv és az ügyfél, valamint az ügyfelek egymással szembeni jogait, kötelezettségeit – egyáltalán azt, hogy az egyes eljárások mennyiben térnek el egymástól szabályaikat, dinamikájukat tekintve. A választottbíróság és a rendes bíróság eljárási alapelvei között számos eltérés található, ilyen például a nyilvánosság kérdése, melyben előbbi fórum a zárt tárgyalás elvét követi, melynek köszönhetően kényesebb gazdasági kérdések is eldönthetők anélkül, hogy a szélesebb közvéleménynek az elvi lehetősége megvolna arra, hogy nyomon kövesse az igazságszolgáltatás működését. A másik jellegadó különbség a költségekben keresendő, tekintettel arra, hogy míg polgári perben a mindenkori illetéktörvény rendelkezései irányadók, addig a választottbíróságok saját költségek mellett működnek, ezáltal utóbbi eljárási költsége szükségszerűen magasabb előbbinél. Ha úgy tetszik, ez az ára a gyorsabb és titkos eljárásnak. További jellegadó különbség és vizsgálható szempont az is, hogy a választottbíróságok, illetve a különbíróságok eljárásának szabályai hol találhatók. Amennyiben az általános polgári

eljárásjogi szabályok között, úgy azok háttérjogszabályként jelentkeznek, amennyiben a külön kódex tartalmazza azokat, úgy a polgári perjog szabályai nem alkalmazhatók. A XX. század első felében a polgári perjogi kódex tartalmazott valamennyi szabályt a választottbíróóságok eljárására, noha az elvi lehetőség mindvégig megvolt arra, hogy a felek saját szabályaik szerint történjen az eljárás. A rendszerváltást követően a gazdasági átalakulás egyik lezáró aktusaként külön választottbíróásági törvény született, mely alapvetően zárta el annak lehetőségét, hogy visszatérhessünk a XX. század első feléhez. Ezt az elvet erősítette meg a perjogi reformcsomag részeként született, jelenleg is hatályos választottbíróásági törvény, illetve polgári perrendtartás is.

A fentebb felvázolt két irány ugyanakkor ténylegesen egyazon érem két oldala, hiszen míg az előbbi magát a kutatói kérdést érinti, utóbbi a módszertani kereteket jelöli ki. Logikus volna, hogy egy jogtörténeti vizsgálat a lineáris deskripció módszerével közelítsen a témájához, ugyanakkor tény az is, hogy e módszerrel kétségtelenül átfogó képet lehet adni, de a kölcsönhatások és a párhuzamosságok nehezen írhatók le vele. Hozzá kell tenni azt is, hogy a téren alapuló vizsgálat megadja a lehetőséget annak feltárására, hogy mennyiben és miként hatott aktívan a közeg, a tér a bírósági eljárásokra, a különbíróóságokra.

Ennek megismerése alapvetően több forrásból lehetséges. A korszakban keletkezett források segíthetnek annak megismerésében, hogy milyen elvek és viták mentén jöttek létre a különbíróóságok, illetve mit gondoltak a kortársak a választottbíróóságok működéséről, legitimációjáról. Fontos e körben a levéltári források ismerete, melyekből az egyes különbíróóságok ítélezési gyakorlata is megismerhető, ez jelen dolgozatban elsődlegesen az Országos Földbirtokrendező Bíróság gyakorlatát jelenti. Fontos ugyanakkor a kurrens szakirodalom ismerete is, tekintettel arra, hogy számos, a századfordulón működő választottbíróóság feldolgozása a rendszerváltás utáni időszakra tehető, amikor tudományos igényvel kezdték feldolgozni mindazt, amit az államszocializmus eltörölni igyekezett.

Éppen azért, mert jelen kutatás sarokköve az Országos Földbirtokrendező Bíróság, nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a köz- és agrártörténeti aspektust sem, ami létrehozta ezt a nagyon is speciális, bizonyos szempontból a közigazgatás és a bíraskodás határán egyensúlyozó szervezetet, aminek gyakorlata mindezidáig nélkülözte az alaposabb feltárást. A köz- és agrártörténeti rész támasztja alá azt is, hogy a korabeli társadalom milyen elvárásokat támasztott az újonnan létrejövő szervezethez és milyen reményekkel várta az eljárása során átalakuló földbirtokrendszert. Fontos ugyanakkor rögzíteni azt is, hogy nemcsak a társadalomnak voltak elvárásai a földosztással kapcsolatban, hanem az államhatalomnak is, ezt

a legplasztikusabban a földreformtörvény elfogadását megelőző bizottsági viták mutatják meg. Azt a korabeli politikai elit is helyesen mérte fel, hogy ez egy olyan horderejű változás lesz, amely az addigi magyar történelemben csak a jobbágyszabadításhoz mérhető horderővel rendelkezik.

I.1. Hipotézisek

Azt állítom, hogy a választottbíróságok mint speciális, magánjogi alapokon nyugvó különbíróságok léte alátámasztja azt, hogy a bírói hatalom ugyan oszthatatlan, gyakorlása során mégis megfigyelhetők olyan jellegadó különbségek, melyek mentén beszélhetünk az állam igazságszolgáltatási monopóliumának megosztásáról. Ezen tézis kizárólag a választottbíróságok terén értelmezhető, tekintettel arra, hogy a különbíróságok szükségszerűen az állami igazságszolgáltatás specifikációját jelentik.

Azt állítom, hogy az a tér, amiben az igazságszolgáltatás zajlik, legyen az fizikai, szakrális, vagy társadalmi, befolyásolja az állampolgárok egymáshoz, a bíróságokhoz, valamint a bíróságoknak az állampolgárokhoz való viszonyát. E körben vizsgálendő, hogy a bíróságok mennyire tekintik a peres feleket az eljárást ténylegesen alakító aktoroknak és mennyiben kívánják mintegy leuralni az előttük folyó eljárást. E tekintetben jelentősége van annak vizsgálatának, hogy az állam mely ügytípusok esetén enged a monopóliumából.

Azt állítom, hogy a XXI. században – éppen a XIX. század és a XX. század első felének mintái alapján – kiemelt jelentősége van annak, hogy legyenek nemcsak választott-, hanem különbíróságok is, melyek bár eltérő alapokon nyugvó legitimációval jelentkeznek, mégis választ adnak a differenciálódó jog jelentette kihívásokra. Ennek keretében a mindenkori jogalkotónak érdemes folyamatosan vizsgálnia azt, hogy vannak-e kellő számban olyan speciális tudást igénylő ügytípusok, melyre érdemes lehet akár választott-, akár különbíróságot szervezni.

Azt állítom, hogy a választott- és különbíróságok léte nem kezdi ki az állam igazságszolgáltatási monopóliumát, sokkal inkább annak közvetlen segítségét jelenthetik, figyelemmel arra, hogy olyan szakkérdések elbírálása alól mentesítik a rendes bírói szervezetrendszert, amelyek utóbbiakon keresztüli elbírálása idő- és költségigényes. Első ránézésre ez is csak a választottbíróságok síkján értelmezhető, ugyanakkor be kell látni, hogy az állam szuverén döntése, hogy mennyiben centralizált egy bírósági szervezetrendszer és mennyiben enged teret annak, hogy szakkérdések jól körülhatárolható körében speciális bíróságok járjanak el.

I.2. Az igazságszolgáltatási hatalmi ág oszthatóságának dilemmái

Ahhoz, hogy megértsük a Magyar Királyságban működő választottbíróági és különbíróági szervezeteket, szükséges előrelépni az 1953 utáni korszakhoz is. A történeti alkotmány korszakában egzakt válasz nincs arra, hogy mit is foglal magában a bírói hatalom. Törvényekből, törvényen alapuló szokásokból rekonstruálható, hogy az adott korszakban mit tekintettek a bírói hatalmi ág részének, ugyanakkor nincs egységes katalógusa a bírói hatalmi ág szabályainak. Ehhez nyújthat segítséget, ha a jelenkor alaptörvényi rendelkezéseit vesszük figyelembe. Természetesen ezen szabályok nem vetíthetők vissza egy gyökeresen más társadalmi-politikai rendszerre, alkalmazhatóságát ugyanakkor épp a pseudomodern társadalom teszi lehetővé, melynek keretében a közösség mind visszafelé tendál a posztmode Jogállami keretek között elengedhetetlen, hogy jogvitában a végső szót bíróság mondja ki.⁷ Az alternatív vitarendezési fórumok terjedésével párhuzamosan merül fel kérdésként, hogy a szuverén mennyiben engedheti meg magának, hogy a felek szerződési szabadságán alapuló legitimitációval ugyanolyan erejű és joghatású ítéletek szülessenek, mint az állami bíróságok előtt.

A választottbíróági eljárás mint magánjogi bíraskodás⁸ célja ugyanakkor szintén az, hogy állami kényszerrel is – a bírósági végrehajtásról szóló 1994. évi LIII. törvény (rVht.) alapján - végrehajtható⁹ jogerős és kötelező határozat kerüljön meghozatalra.¹⁰ Nem másról van tehát – látszólag - szó, mint a bírói hatalmi ág hatalmának további megosztásáról, amelyben az állami és nem állami szervek, valamint szervezetek együttműködése valósul meg.¹¹

Okkal merül fel a kérdés, hogy milyen előnyök, indokok mentén döntenek a szerződő felek, hogy fennálló, avagy később keletkező jogvitájukban nem az állami igazságszolgáltatás szerveit veszik igénybe, hanem annak eldöntését általuk választott szakemberekre bízzák. Ez fontos a bírósági szervezetrendszer hatékonysága miatt is, hiszen „az állami igazságszolgáltatás jó színvonala és a választottbíráskodás elterjedtsége fordított viszonyban állnak egymással”.¹²

A bíróságokat az Alaptörvény,¹³ tehát az alkotmányozó hatalom – amely hazánkban egybeesik a törvényhozóval -, tehát közvetve a nép hatalmazza fel a jogviták eldöntésére, míg a választottbíróaságot a felek. A rendes bíróságok bírait a köztársasági elnök, korábban a király

⁷ Osztovits András (szerk.): Polgári eljárásjog I. HVG-ORAC, 2013. 26 sk.

⁸ Szabó Péter (szerk.): A különleges perek. HVG-ORAC, 2006. 237.

⁹ Szabó, 2006. 237.

¹⁰ Németh János-Kiss Daisy: A bírósági nemperes eljárások magyarázata, Complex Kiadó, Budapest, 2002. 687.

¹¹ Okányi Zsolt: Választottbíráskodás Magyarországon, Alapszín, Budapest, 2009. 23.

¹² Kecskés László-Lukács Józsefné (szerk.): Választottbírók könyve, HVG-ORAC, Budapest, 2012. 124.

¹³ Magyarország Alaptörvénye 25. cikk

nevezte ki, a választottbírókat a felek, így legitimációjuk nem az állam egy aktusából, hanem egy magánjogi jogviszonyból származik. A rendes bíróságok bírái kötelezően jogász végzettséggel és szakvizsgával kell rendelkezzenek, egy választottbíróság tagja ugyanakkor lehet valaki jogi végzettség nélkül is, főleg, ha a jogvita eldöntéséhez sőeciális szakmai tudás szükséges, melyre tekintettel szokás választottbíróági utat kikötni. Ebből eredően a választottbíróági eljárásban a felek szempontjából a felhatalmazás erősebb, viszont érthető a társadalom ellenérzése, hiszen épp a polgári peres eljárásba jogállami garanciaként beépített társadalmi kontroll (pl. nyilvános tárgyalás) hiányzik belőle. Utóbbi bizalmatlanságot fejezi ki a választottbíráskodás honi történelmének törése is.

A választottbíráskodás szerződésen alapulását támasztja alá Fabinyi Tihamérnak a választottbíróági szerződésre adott definíciója, amely szerint ez nem más, mint a felek megállapodása, hogy a már fennálló, vagy meghatározott jogviszonyukból később eredő magánjogi jogvitájukat – amelynek tárgyában ők szabadon rendelkeznek – egy vagy több választott bíró döntsön.¹⁴ Az állam a vizsgált korszakot megelőzően is létrehozta azokat a különbíróságokat, amelyek szakkérdésekben eljárni voltak jogosultak, így tulajdonképp a m. kir. Curián keresztül befolyással bírhatott az eljárásokra. Ez azt is jelentette, hogy bár voltak választottbíróságok, az állam mégis törekedett arra, hogy az egyes szakmák szakbíróságainak legitimációja az állami bírói hatalomból következzen.

Minthogy az állam a saját igazságszolgáltatási monopóliumának egy részéről tulajdonképpen lemond, szükséges, hogy bizonyos kontroll-mechanismusok jelenjenek meg az eljárásban. Az első az anyagi igazság és a befejezettség kérdése.¹⁵ Alapvető emberi vonás, hogy a sértettnek vélt, vagy ténylegesen sértett jogot mindenki addig próbálja bírói úton érvényesíteni, amíg a jogalkotó erre neki lehetőséget biztosít. A választottbíróági eljárás egyik, korábban már említett előnye a gyorsasága, amelyet csak úgy tud az állam garantálni, hogy ítélete ellen fellebbezésnek helye nincs, csak az állami bíróság általi érvénytelenítés kérhető,¹⁶ továbbá a bíróság ilyen eljárásban hozott ítélete ellen fellebbezés nincs, csak felülvizsgálati kérelem terjeszthető elő.¹⁷ A második indokolt kontroll-elem a felülvizsgálati eljárás költséges mivolta.¹⁸ Itt mutatkozik először a választottbírói és a rendes polgári eljárás közti következő

¹⁴ Fabinyi Tihamér: A választott bíráskodás, Budapest, 1926. 37.

¹⁵ Okányi, 2009.23.

¹⁶ rVbt. 54. §

¹⁷ rVbt. 57. §

¹⁸ Okányi, 2009. 23.

különbség, vagyis a költségek viselése. Előbbi eljárásban valamennyi költség a feleket terheli, míg utóbbiban például a bírók javadalmazása az állam költsége.

A bíróság jelenkori szerepe alapján felsejlik annak lehetősége, hogy a jogalkotó mintegy a járásbíróságok szintjére helyezte a választottbíróságokat. Egyedül talán az ideiglenes-, ill. a biztosítási intézkedés jelent kivételt, ami nem tartozik a polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény (a továbbiakban: rPp.) szerint magasabb fórum elé.

Az állami bíróság szerepe kettős irányú. Egyfelől szakértelme és tekintélye birtokában bizonyos esetekben, - a törvényszék által ülnökök közreműködése nélkül lefolytatott - nemperes eljárás keretében¹⁹ tovább lendítheti a választottbíróági eljárást, ha az valamilyen okból megakadna, másfelől a választottbíróág ítéletének érvénytelenítésére irányuló – szintén a törvényszék hatáskörébe tartozó - polgári per révén ellenőrzési feladatot is ellát.²⁰ „A választottbíróági eljárással kapcsolatos ügyekben az a törvényszék illetékes, amelynek területén az alperes székhelye (telephelye) található, vagy amelynek területén a jogvitához vezető szerződéskötés történt. Ha az illetékes bíróság ily módon nem állapítható meg, a Fővárosi Törvényszék jár el.”²¹ A hatásköri szabályoktól csak a jogsegély kapcsán találunk eltérést, mivel a rVbt. 37. § (4) bekezdése kimondja, hogy a „választottbíróág azt a járásbíróágat keresi meg, amelynek területén a bizonyítás a legcélszerűbben lefolytatható. Budapesten a Pesti Központi Kerületi Bíróság jár el.”

Az állam természetesen nem minden jogvita esetén engedi, hogy a felek lemondjanak az állami bíróságon való jogvitarendezésről. A rVbt. 3. § (1) bekezdése értelmében „választottbíróági eljárásnak van helye, ha legalább a felek egyike gazdasági tevékenységgel hivatásszerűen foglalkozó személy, és a jogvita e tevékenységével kapcsolatos, továbbá a felek az eljárás tárgyáról szabadon rendelkezhetnek, és a választottbíróági eljárást választottbíróági szerződésben kötötték”. Nincs azonban helye a Pp. XV-XXIII. fejezetében szabályozott eljárásokban – így többek között házassági perekben, gondnokság alá helyezési perekben, közigazgatási perekben, stb..²²

Alapvetésként leszögezhető, hogy a modern demokráciákban a bíróság a politikai rendszer részeként működik.²³ Ebben a megközelítésben érthető, hogy a bíróság az állam jogon keresztül

¹⁹ rVbt. 53. §

²⁰ Németh-Kiss, 2002. 701sk.

²¹ rVbt. 52. §

²² Vbt. 4. §

²³ Fleck Zoltán: Jogállam és igazságszolgáltatás a változó világban. Pallas-Gondolat, 2008. 101.

kifejeződő céljait köteles teljesíteni.²⁴ Tekintettel arra, hogy a választottbírók nem állami intézmények, az állam nem alkalmazhatja őket saját céljainak elérésére. Ennek lecsapódása az a körülmény, hogy szemben az állami tisztviselő bíróval, a választottbíró javadalmazását, kinevezését nem az államtól kapja, így attól való függetlensége magasabb szinten garantált. E két állítás összegezhető azzal a kijelentéssel, hogy a választottbíráskodás egy olyan fórumot jelent, amely kevésbé van kitéve a politikai-hatalmi változásoknak, csökkenti az állam befolyását a magánjogi jogviszonyokban. Látható természetesen olyan törekvés, amely a választottbíráskodást igyekszik visszaszorítani, például a nemzeti vagyonnal kapcsolatos jogviták ilyen úton való rendezésének kizárásával. Ezt juttatja kifejezésre a rVbt. 4. §-a, amely szerint „olyan ügyben, amelyben a jogvita tárgya a nemzeti vagyonról szóló 2011. évi CXCVI. törvény hatálya alá tartozó Magyarország határa által körbezárt területen lévő nemzeti vagyon, illetve azzal kapcsolatos bármely jog, igény, követelés, továbbá olyan ügyekben, amelyekben törvény a jogvita választottbíróági eljárás keretében történő rendezését kizárja.”²⁵ Ezen kikötés Alaptörvénybe, illetve nemzetközi jogba ütközésére civilisztikai tárgyat oktatók hívták fel levélben a jogalkotó figyelmét.²⁶

A bírói hatalom legitimációja a semlegesség, a függetlenség és a hatékonyság elvein alapul.²⁷ Ez az állítás részben látszólag többszörösen sem helytálló. A bíróságok ügyintézési elmaradottsága például a közigazgatás fejlődésének tükrében szembetűnő, leterheltsége közismert, így hatékonyan sem tud működni. Ezen változó időközönként kíván a jogalkotó változtatni, mely változtatás egyik módja lehet bizonyos peres eljárások más fórum elé utalása, vagy a választottbíróági eljárások könnyebbé, szélesebb körben alkalmazhatóvá tétele, mely kérdés jelen disszertáció egyik kulcskérdése. Semlegességét és függetlenségét az elmúlt évek igazságszolgáltatási tárgyú törvénymódosításai több ízben kérdőjelezték meg. Vitathatatlan ugyanakkor, hogy a jogon kívüli valamennyi külső befolyástól való mentesség utópisztikus, hiszen a bíró nem „igazságautomata”, amely az illetékbélyeg formájában lerótt ellenértékért cserében pusztán a tények és a jogszabályok alapján hoz ítéletet.

Alappal merülhet fel az a kérdés, hogy milyen terei lehetnek az igazságszolgáltatásnak, hiszen első ránézésre e tér szükségszerűen egy többé-kevésbé cizellált épületet jelent, amelyben az egyes eljárási szereplők helye és szerepe determinált. Hibát vétünk ugyanakkor, ha a jelenkori ismereteinket óhajtjuk visszavetíteni a mintegy két évszázaddal ezelőtti korszakra, amikor az

²⁴ Fleck, 2008. 105.

²⁵ Vbt. 4. §

²⁶ Kecskés-Lukács, 2012. 190 skk.

²⁷ Fleck, 2008. 108.

igazságszolgáltatás még nem különült el minden szinten a közigazgatástól, s önálló bírói szervezetrendszerrel nem beszélhettünk a legalsó szinten, nemhogy minden járási székhelyen külön bírósági épület lett volna. Az önállósodás folyamata kitérőkkel tarkított, ugyanakkor látni kell, hogy e függetlenedés sem első sorban a mai értelemben használandó, legalábbis részben nem. Az önállóvá válás nemcsak azt jelentette, hogy 1869 után, két évvel a kiegyezést követően már minden szinten beszélhetünk állami bíróságokról, hanem mindazon garanciális keretrendszert, amely nélkül a modern törvénykezés elképzelhetetlen lenne.

Tágabb kontextusában vizsgálva az 1869. évi változás jelentette azt is, hogy a végrehajtói hatalmi ág reprezentánsa és a bírói hatalom teljesen különvált, vagyis megvalósult a gyakorlatban is teljeskörűen a hatalmi ágak elválasztásának – tévesen – felvilágosodáskori elgondolása. Ez a kérdés ugyanakkor tovább vezet, amennyiben ha az addig elképzelhetetlen megosztás megtörtént, vajon lehetséges-e további szeparáció a bírói hatalmi ágon. Vajon szükséges-e, hogy a felek magánjogi jogvitájában a végső döntést állami bíróság mondja ki, vagy elképzelhető olyan konstrukció, amelyben jól leírható, nagy számú, különös szakértelmet kívánó kérdésekben a felek autonómiája élvezzen elsőbbséget az állam igazságszolgáltatási monopóliumával szemben. Utóbbi kapcsán fűzhetjük tovább a gondolatmenetet aszerint, hogy vajon az államnak monopóliuma van-e a magánjogi jogviták elbírálására?

Megvizsgálva a Magyar Királyság addigi történetét, nem evidens, hogy a szuverén minden esetben magának vindikálta a jogot, hogy a felek magánjogi vitáját ítélettel rendezze. Ugyanakkor nemcsak magánjogi, hanem tisztán – megint csak: a mai fogalmaink szerinti – büntetőügyekben is markáns civil részvételt lehet megfigyelni, amelynek gyökerei az államalapítás előtti időkbe nyúlnak vissza, de a későbbi korokban is megfigyelhető, hogy a felek arra érdemesnek tartott személyek közreműködését kérték a jogvita elbírálásában. Ezek voltak az ún. „fogott bírák”, amelyek döntése a felekre nézve kötelező volt.²⁸

Kvázi igazságszolgáltatás-e a választottbíráskodás? A kérdés okkal merül fel, amennyiben elfogadjuk, hogy az igazságszolgáltatás alapvetően állami tevékenység.

A választott bíráskodás az önhatalmú jogérvényesítés és az állami igazságszolgáltatás közti átmenet. Meg kell említeni, hogy a XX. század elején tevékenykedő Fabinyi álláspontját a jelenkori gazdasági-jogi környezet meghaladta, mára a választottbíráskodás a mindennapi gazdasági élet nélkülözhetetlen szereplője, így fel sem merülhet, hogy a választottbíráskodás

²⁸ Mezey Barna (szerk.): Magyar jogtörténet. Budapest, 2007. 405.

bármilyen szempontból is az önhatalmú jogérvényesítés eszköze lenne, s ez minden bizonnyal Fabinyi korában is így volt, hiszen a választottbíróság eljárás a felek konszenzusán alapult.

A jogállamiságból eredő elvárás, hogy ilyen irányú tevékenységet kizárólag állami bíróságok végezzenek, a többit pedig törvényességi szempontból ellenőrizték.²⁹ Ez az álláspont ugyanannyiban vitatható, mint amennyiben védhető.

Mint azt korábban említettem, a társadalom szempontjából jogos érdek, hogy a jogviták eldöntését kontroll alatt tarthassák, részvételük – ha csak hallgatóságként is – biztosítva legyen a tárgyaláson. Az ítéletek nyilvánossága szintén a jogbiztonságot segíti elő, hiszen azokból könnyen lehet következtetni az ítélkezési gyakorlatra is. Vitán felül áll a korábban szintén említett állami alkalmazottság, valamint a széleskörű – társadalmi – felhatalmazás. Ezt fejezte ki korábban az a körülmény is, hogy a bíróság az ítéletét a Magyar Köztársaság nevében hozta meg, igaz, e fordulatot a más kontextusban érintett igazságügyi változások szele elsodorta.

Az ítéletek mögötti hatalom, a bíróságok „atmoszférája” is fontos tényező egy-egy ítélet utóélete során. Jellegadó különbség a két eljárás között a kényszerítőeszközök alkalmazhatósága. Joggal merülhet fel, hogy amennyiben a választottbíróciónak nincs joga kényszeríteni a feleket, a tanút, vagy bárkit az eljárási kötelezettségek teljesítésére, akkor mennyiben tekinthető maga az eljárás és az ítélet is az állami impérium megjelenésének. Ennek kapcsán indokoltnak tartom leszögezni, hogy az állami bíróságok jogsegélyének szükségessége a választottbírói eljárás eltérő logikájából, szereplőinek eltérő súlyából is fakad. Mivel utóbbi eljárásban a felek inkább az ügy urai, a felek inkább érzik magukat ösztönözve, hogy köteleességeiknek időben eleget tegyenek, hiszen a tét sokkal magasabb, az eljárás sokkal feszítettebb tempóban halad, a határidők elmulasztásának sokkal súlyosabb következményei vannak. Az ítéletek természete kapcsán hozzá kell tenni az eddigiekhez, hogy jogerőhatás, illetve végrehajthatóság szempontjából eltérés nincs a két fórum döntései között, így a választottbíróság az ítélet természete szempontjából is az igazságszolgáltatás részének tekinthető.

A bírósághoz fordulás joga minden alkotmány szükségszerű eleme, ugyanakkor nem sokkal a rendszerváltás után – 1992-ben³⁰ és 1994-ben³¹ - sietett az Alkotmánybíróság leszögezni, hogy a választottbíróság eljárásának kikötése nem sérti a bírósághoz fordulás alkotmányos jogát.

²⁹ Trócsányi László – Schanda Balázs (szerk.): Bevezetés az alkotmányjogba. HVG-ORAC, 2014. 341.

³⁰ ABH 1992.443.

³¹ ABH 1994.675.

Nem hagyható figyelmen kívül az a körülmény, hogy egy jogállamban korlátlan és korlátozhatatlan hatalom nem létezhet, így bizonyos hatalmi ágak korlátozzák más hatalmi ágak jogosítványait.³² Ezt értelmezhetjük kiterjesztően is, hiszen éppen a hatalmi ágak kölcsönös kontroll-mechanizmusa, valamint jellegük és erejük változásának tükrében látszik indokoltnak, hogy ahol csak lehet, a többi hatalmi ágtól független fékeket, korlátokat építsünk a jogrendszerbe. E korlátozó erők azonban csak akkor tudnak működni, ha egymás valódi alternatívájaként, egymást kölcsönösen ellenőrizve, együttműködően tudnak megjeleníteni. A jogbiztonság követelményével is alátámasztható igény, hogy a jogalanyok maguk dönthessenek arról, hogy olyan jogvitájukban, amelynek tárgyaról szabadon rendelkeznek, mely fórum és milyen szabályok szerint döntsön. Ez eredeztethető a felek szerződési szabadságából is, amint arra Wellmann György is felhívja a figyelmet.³³

Ő maga – az akkori Legfelsőbb Bíróság kollégiumvezetőjeként – a két lehetőséget a bírói út két ágának nevezte. Hivatkozva a mai Kúria EBH. 2008/1/1796. számú döntésére kiemelte, hogy érvénytelenítési perben új körülmények és bizonyítékok nem vizsgálhatók, vagyis ez az eljárás nem alkalmazható a perújítás helyett. Ha ugyanis az állami bíróság mintegy megismételné a választottbíróság által korábban már lefolytatott eljárást, azzal utóbbi lényegét eliminálná, továbbá az állam mint szuverén is nyilvánvalóvá tenné, hogy nem tekint rá igazságszolgáltatásként.

A német polgári eljárásjogi szabályozás részeként létező választottbírósági szabályozás a ZPO 1030. § (1) bekezdés 1. pontjában deklarálja, hogy minden vagyoni jogi igény objektíve alkalmas a választottbírósági eljárásra, a nem vagyoni jogi pedig abban az esetben, ha a felek arról egyébként egyezséget köthetnek.³⁴ Ez a rendelkezés még a Kompetenz-Kompetenz állami bírósághoz telepítése mellett is – kizárva annak lehetőségét, hogy saját hatásköréről a választottbíróság döntsön – hangsúlyozza, hogy a két út egymással egyenlő, célját tekintve ugyanoda vezet, s legfeljebb a legitimáció irányában jelentkezik eltérés.

Látható tehát, hogy az igazságszolgáltatás – bár törekvés mindig volt rá, hogy egy kézben összpontosuljon – nem lehetett a szuverén kezében. Ennek megfelelően nem biztos, hogy a kronologikus megközelítés feltétlenül célravezető annak vizsgálata során, hogy milyen fórumrendszer állt a jogkereső állampolgárok (vagy korábban: alattvalók) rendelkezésére. Érdeesebb aszerint vizsgálni a kérdést, hogy a jogvita eldöntése egyfelől tisztán az állam

³² Trócsányi – Schanda, 2014. 75.

³³ Wellmann György: A választottbíráskodás és az állami bíróságok. In: A Választottbíróság hatvan éve, 2009. 20.

³⁴ Gottwald, Peter: Reformhullámok az egyesült Németország polgári eljárásjogában. In: Harsági Viktrória (szerk.): Közép-európai polgári perjogi reformok és kodifikációk az elmúlt negyedszázadban, HVG-ORAC, 2014. 43 sk.

dedikált szervének feladata és lehetősége, az állam csak a keretrendszert, az eljárási szabályokat biztosítja, vagy teljesen a felek rendelkezésébe bocsátja, hogy a teljes eljárást a magánautonómiájuk alapján folytassák le. Utóbbi lehetőség természetesen feltételezi azt is, hogy a felek rendelkeznek ilyennel, vagyis van a jogvitáknak akár csak egy minimális szegmense is, amely felett a felek hatalommal bírnak.

I.3. Térszemlélet a bíróságok történetében

Alappal merülhet fel az olvasóban a kérdés, hogy mit lehet még elmondani a magyar bírósági szervezet történetéről, hiszen az elmúlt évtizedek historiográfiája igen gazdag, s ezen hatalmas szakirodalmi bázis – olykor megfelelő kritikával – a mai napig használható, mi több irányadó is, s az is előfordul, hogy használják egy-egy reform idején. Érdeemes ugyanakkor egy lépést tenni hátra és a maga komplexitásában vizsgálni ezen intézményeket, hiszen történeti fejlődésük bár kétségtelen: jól dokumentált, mégis sokszor hiányoznak azok az összefüggések, amik ott vannak, érezzük, de ki kell mondani.

Ehhez a vizsgálathoz ugyanakkor meggyőződése, hogy olyan megközelítésmód szükséges, ami kilép a hagyományos, kronologikus keretből. Szükségszerű-e, hogy ne az összehasonlító, vagy dogmatikai módszert kövesse egy ilyen tárgyú kutatás? Nem, ugyanakkor ezen módszerek is számos buktatót rejtnek.

Az alábbiakban ezen buktatókat, aggályokat szeretném felvázolni, egyszersmind kifejtetni, hogy mit is értek térszemléleten,³⁵ s hogy kapcsolódik ehhez a bírósági terek lélektana. Ezzel egyszersmind ki kívánom jelölni azon csomópontokat, melyekhez hol szorosan, hol lazán kapcsolódnak azok a történeti előzmények, melyek determinálják mindazt, amit ma a gyakorló jogászok, kutatók és laikusok gondolnak az igazságszolgáltatásról.

I.3.1. Aggályok és kérdőjelek

Az alkotmány- és a jogtörténeti kutatásoknak is sajátja, hogy jellemzően kronologikus megközelítésűek. Ebből fakadóan a vonatkozó, nem egyszer egyetemi tankönyvként kiadott szakirodalom is zömmel korszakok szerint tagolt, bár kisebb-nagyobb eltérések³⁶ ebben is vannak. Kivételként mindössze a romanisztika tekinthető, hiszen a napjainkban használt,³⁷ vagy

³⁵ A térszemlélethez többek között ld. Braudel, Fernand: A tér és az idő felosztása Európában. In: Világtörténet 1980/4. (3-69). A térszemlélet az utóbbi időkben a jogtudományban is megjelent, ugyanakkor kijelenthető, hogy nem gyakorolt olyan hatást, mely elérte volna a jogtörténeti kutatásokat is.

³⁶ Csizmadia Andor (szerk.): Magyar állam- és jogtörténet. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2007.

³⁷ Molnár Imre – Jakab Éva: Római jog. Szeged, 2007.

épp már nem használt³⁸ tan-³⁹ és kézikönyvek⁴⁰ Iustinianus Institutionese szellemében születtek.

A másik lehetséges megközelítés a dogmatikai lehet, mely kétségtelenül alkalmasabb egy-egy jogintézmény, vagy akár szervezet bemutatására, bár utóbbiak esetében már komoly szerzői bravúr szükséges. Sokkal komolyabb probléma, hogy a dogmatikai megközelítés zömmel átcsap kodifikációtörténetbe,⁴¹ mely a jogintézmények lényegét elfedi, s leginkább számonkérésre alkalmas adathalmazt generál. Ettől függetlenül a dogmatikai iskola mély gyökerekkel rendelkezik a magyar jogtörténetben,⁴² s bizonyos jogterületek kifejezetten időtálló munkákat köszönhetnek neki.⁴³

Mindenképp meg kell említeni az összehasonlító módszert is, mellyel egyfelől korszakokat, másfelől adott (történeti távlatban mindenképp) időpillanatban kimerevített képek vizsgálhatók.⁴⁴ Álláspontom szerint e megközelítés áll a legközelebb ahhoz, amit kutatásomhoz választottam.

Nem állítom, hogy e módszereket el kell vetni, hiszen mindkét fenti megközelítés rendelkezik hasznos és jó tulajdonsággal, ugyanakkor számos aggály is felmerül, így álláspontom szerint érdemes egy új vizsgálati eljárást bevonni.

A kronologikus megközelítéssel szembeni primer ellenvetésem, hogy a történeti fejlődést lineárisan vizsgálja, s ezt a síkot önkényesen, továbbá szükségszerűen valamely politikátörténeti választóvonalhoz kötve osztja fel. Szerencsés esetben a kettő egybeesik, mint történt az az 1848. évi forradalmat követően,⁴⁵ jogtörténeti szempontból mégis az 1867. év emelhető ki. Vagy éppen az 1869. év a bíróságok szempontjából. Hogy ez korszakhatár, az álláspontom szerint vitán felül áll, miként az is, hogy önkényes, mivel a közigazgatástól független bíróságok története nem vizsgálható a kiegyezés nélkül.

Amennyiben elfogadjuk, hogy 1867-ben rendszerváltás történt, úgy a kutatás fókuszára vetítve majdnem egy tucat kisebb-nagyobb rendszerváltást figyelhetünk meg (nevezhetjük a magyar

³⁸ Nótári Tamás: Római köz- és magánjog. Szeged, Lectum Kiadó, 2011.

³⁹ Brósz Róbert – Pólay Elemér: Római jog. Budapest, Tankönyvkiadó, 1986.

⁴⁰ Földi-Hamza, 2012

⁴¹ Ellenpélda erre Stein, Peter: A római jog Európa történetében. Budapest, Osiris Kiadó, 2005.

⁴² Schweitzer Gábor: Közjogi provizórium, jogfolytonosság, új közjogi irány. In. Schweitzer Gábor: A magyar királyi köztársaságtól a magyar köztársaságig. Pécs, 2017. 30.

⁴³ Török Gábor (szerk.): A civilisztika dogmatikája. Budapest, HVG-ORAC, 2009.

⁴⁴ A jogösszehasonlítás kapcsán ld. pl. Fekete Balázs: A jogösszehasonlítás kezdetei a szocialista jogtudományban. In. Nótári Tamás – Török Gábor (szerk.): Prudentia Iuris Gentium Potestate. Ünnepi tanulmányok Lamm Vanda tiszteletére. Budapest, MTA Jogtudományi Intézete, 2010. (133-144)

⁴⁵ Természetes korszakhatár a jogfejlődésben akár a mohácsi vész is. A korszakolás egy lehetséges módját Ld. Stipta István: A magyar bírósági rendszer története. Debrecen, Multiplex Media. 1998.

történelem 1918 és 1921 közötti időszakát a permanens rendszerváltás éveinek is), köztük nem egyszer a közpolitikai inga szélsőséges kilengését is. Ha szigorúan ragaszkodunk az ilyen korszakoláshoz, előbb-utóbb feltorlódnak azok az intézmények, melyek az egyes kormány- és szükségszerű rendszerváltásokat túléltek. Hovatovább a kronologikus szemlélet kizárja annak lehetőségét, hogy a névleg rendkívüli, mégis a rendes állami bíróságok helyett eljáró Forradalmi Törvényszékeket – még ha zsákutcaként is, de – beilleszthessük vizsgálatunkba.⁴⁶ Erre annál is inkább szükség van, mert a proletárdiktatúra által felszámolt bíróságok személyi állománya, különösen a bírók szakértőként segítették a Forradalmi Törvényszékek munkáját.⁴⁷

Másfelől a vizsgált korszakba esik az 1918. évi fegyverszünet és az 1920. évi országvesztés közt eltelt időszak is, melynek során már olyan kormány megalakítása is nehézségbe ütközött, amelyet külföldön és belföldön egyaránt elismernek, s mindemellett alkalmas az uralma alatt álló terület és népesség fölött hatalmat gyakorolni. Hogy emellett igazságszolgáltatást is működtessen, az egy következő lépcsőfok lenne, melyhez sokan oda sem állhattak, példának okáért 1918. október 30. napjától Horthy Miklós kormányzóvá választásáig (1920. március 1.) de iure négy, de facto hat kormány volt hatalmon, legrövidebb ideig a Hadik-kormány, mintegy 17 órányit.

Sokkal nagyobb probléma, hogy hol jelölje ki a kutató a végpontot, ha a kutatási területe azok az alternatívák, melyek a jogkereső állampolgár rendelkezésére álltak a dualista és „republikánus monarchia”⁴⁸ idején. A korszak kezdőpontja, 1918 egyébként is a kortársak szemében közjogi provizóriumként kezelt periódusa a hazai közjogtudománynak, 1920-ban pedig a történelmi alkotmány keretei közt, de facto új közjogi rendszert építettek ki, melynek lehetett oka a dicsőnek gondolt múltba menekülés is, hiszen az alapintézményekhez retorikai és érzelmi tényezők kötötték a kortársakat.⁴⁹

Végpontul kijelölhető az ország 1944. évi megszállása, vagy a Szálasi-puccs, esetleg a világháború 1945. évi vége, amikor számos eljárás nem a jogtörténet dicső lapjaira kívánczik. Vagy éppen az 1946. évi ún. kisalkotmány,⁵⁰ mely primer célján túl a bíróságokra vonatkozó rendelkezést⁵¹ is tartalmazott. De ugyanilyen szempontból végpontként lehet tekinteni arra is,

⁴⁶ Ld. részletesebben Timár Balázs: A bírósági szervezetrendszer változásai 1918 és 1920 között a káosztól a konszolidációig. In. Magyar Jog 2021/3.

⁴⁷ Szabó András: A Magyar Tanácsköztársaság büntetőjogának főbb kérdései In. Halász Pál (szerk.): Tanulmányok a Magyar Tanácsköztársaság államáról és jogáról, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1955. 118.

⁴⁸ A Horthy-korszak természetét tekintve ld. Schweitzer Gábor 2017.

⁴⁹ Schweitzer, 2017. 16.

⁵⁰ 1946. évi I. törvénycikk Magyarország államformájáról

⁵¹ 1946. évi I. törvénycikk 18. §

amikor 22200/1949. (V.21.) K.Sz.M. sz. rendelet 1.§-ában kitűzött határnapon, 1949. május 31-én megszűnt a Budapesti Áru- és Értéktőzsde és annak különbíróága is, amely feladatainak ellátására újonnan szervezett választottbíróságra volt szükség.

Szólhatnak érvek az 1949. szocialista alkotmány elfogadása mint végpont mellett, miként az 1952. évi polgári perrendtartás mellett is, hiszen a kódex már nem tartalmazott rendelkezést a választottbíróági eljárásról, ellenben a hatályba léptető törvényerejű rendelet⁵² kimondta, hogy választottbíróági eljárást csak belföldi állami vállalat, illetve állami szerv és külföldi jogi, vagy természetes személy között keletkezett, meghatározott vitás ügyre, vagy meghatározott jogviszonyból a jövőben keletkező vitás ügyekre lehet kikötni. Ezen törvényerejű rendelet tartalmazta továbbá a választottbíróági eljárásra alkalmazandó egyéb szabályokat is, így például, hogy jogsegély csak a Kamarai Választottbírósnak nyújtható, annak ítélete ellen kizárt az érvénytelenítési kereset, továbbá tilos pénzbírságot kiszabni, illetve kényszerítő eszközt alkalmazni.

Az idővel további probléma, hogy a később jövő nemzedékek szükségszerűen új problémákat látnak, hovatovább a régieket is másként fogja fel. Ennél is fontosabb, hogy a történelem egységes és oszthatatlan szerves folyamat, azt így felosztani nem lehet.

I.3.2. Terek és terek

Okkal merül fel a kérdés, hogy ha a kutató elveti a kronologikus és dogmatikus megközelítést, akkor mi marad. A válasz a terekben lelhető fel, mely origó a bíróságok történetének vizsgálata során többértű leírást enged meg. Alappal merülhet fel az olvasóban a kérdés, hogy milyen terei lehetnek az igazságszolgáltatásnak, hiszen első ránézésre e tér szükségszerűen egy többé-kevésbé cizellált épületet jelent, amelyben az egyes eljárási szereplők helye determinált. Hibát vétünk ugyanakkor, ha a jelenkori ismereteinket óhajtjuk visszavetíteni a mintegy két évszázaddal ezelőtti korszakra, amikor az igazságszolgáltatás még nem különült el a közigazgatástól, s önálló bírói szervezetrendszeréről nem beszélhettünk. Az önállósodás folyamata kitérőkkel tarkított, ugyanakkor látni kell, hogy e függetlenedés sem első sorban a mai értelemben használandó, legalábbis részben nem. Az önállóvá válás nemcsak azt jelentette, hogy 1869 után, két évvel a kiegyezést követően már beszélhetünk állami bíróságokról, hanem mindazon garanciális keretrendszert, amely nélkül a modern törvénykezés elképzelhetetlen lenne.

⁵² A polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény hatálybaléptetéséről, végrehajtásáról szóló 1952. évi 22. törvényerejű rendelet, különösen annak 17-20. §-ai

Amennyiben a bíróságokra mint terekre tekintünk, megnyílik egy elméleti és egy fizikai tér. Utóbbival érdemes kezdeni, hiszen időről-időre előjön, hogy tárgyalást végső soron bárhol lehet tartani, erre példa, hogy az 1919. évi proletárdiktatúra idején felállított Forradalmi Törvényszékek szabályai szerint az egész eljárás egy hatóság előtt zajlott, lehetőség szerint megszakítás nélkül, a nap bármely szakaszában, akár a – mai fogalmainkat visszavetítve – a törvényszék hivatalos helyiségén kívül is.⁵³ Azt állítom, hogy az eljárás jellegére, eredményének esetleges kikényszeríthetőségére, tágabb értelemben az igazságszolgáltatás osztársadalmi megítélésében kiemelkedő jelentősége van annak, hogy az ítéletek milyen fizikai környezetben születnek. Ennek lélektana kapcsán jelen tanulmány későbbi részében kívánok kifejtetni észrevételeket.

A fizikai tér kapcsán – mint azt az 1918 és 1920 közötti magyar történelem megmutatta – óhatatlanul vizsgálni lehet és kell a vidék-főváros ellentétet, figyelemmel arra, hogy az egyes bíróságok társadalomtól való távolsága is eltérő, ez pedig szükségszerűen hat az ítélezés minőségére és gyakorlatára. De nemcsak az ítélezés minőségére bír hatással, pláne nemcsak a gyakorlatra. A jogkereső polgárok számára fontos üvegplafon lehet az is, hogy vitás ügyekben milyen távolságot kell megtegyenek lakóhelyük és a bíróság között. Ez különösen a törvényszéki elsőfokú eljárások során tud problematikus lenni olyan területeken, mint például Nógrád vármegye, ahol a Balassagyarmati Törvényszék megyén belüli megközelíthetősége is problémás tömegközlekedéssel. Figyelembe kell venni tehát azt is, hogy sokszor még az adott

⁵³ „A forradalmi törvényszék bármely órában és a szabad ég alatt is megtarthatja ülését.” (A Forradalmi Kormányzótanács IV. sz. rendelete 5. §) Ez a rendelkezés álláspontom szerint sokkal messzebbre vezet, mint azt elsőre gondolhatnánk. Egy ilyen rendelkezés biztosítja ugyanis a statáriális eljárás lehetőségét is, vagyis azt, hogy a helyszínen elfogott, vád alá helyezett személlyel szemben nyomban tárgyalást is tarthassanak mindenféle eljárási garanciák nélkül és adott esetben a halálos ítéletet is végrehajthassák a helyszínen, tekintettel arra, hogy a forradalmi törvényszékek ítéleteivel szembeni fellebbezés lehetősége nem volt minden időszakban kikristályosodott és megfelelően szabályozott. Bár a szakirodalom korábban úgy tartotta, hogy a forradalmi népbíráskodás spontán szerveződött, s rövid időn belül összesen százhuszonhét ilyen szervezet jött létre, fontos látni, hogy számuk hamar megfelelőződött, s kvázi felsőbbbírói funkciót a Budapesti Forradalmi Törvényszék töltött be. Fontos adalék ugyanakkor, hogy a Forradalmi Törvényszékek a kor felfogásában rendkívüli bíróságok voltak, amelyek csak a rendeletben odaültetett bűncselekmények elbírálására rendelkeztek hatáskörrel, bár ez utóbbit tételesen sosem határozták meg. Ebből tehát az is következik, hogy az ilyen „bírók” úgynevezett „ítéletei” ellen sokáig nem volt lehetőség fellebbezéssel élni, vagy ha volt is ilyen irányú lehetőség, kétséges azok halasztó hatálya. A szövetséges tanácsok országos gyűlése által 1919. június 23. napján elfogadott alkotmány akként rendelkezett, hogy a törvényhozás, a törvények végrehajtása és a bíráskodás a dolgozó nép privilégiuma. Az így létrejött proletárbírók egyebekben – minthogy alakszerűséghez kötve nem voltak – igen tág keretű volt nemcsak a bűnösség, de a büntetés meghatározásában is. Minthogy a Tanácsköztársaság alkotmánya nem tartalmazott semmilyen eljárási garanciát, így a büntetőjog hagyományos alapelvei sem jelentettek védelmet. E védelemnélküliség praktikus szempontokkal is magyarázható, hiszen a laikus elemek jelenléte mellett ez volt képes garantálni a gyors és látványos rendteremtést, amelynek oltárán a tanács hatalom – más szélsőségekhez és diktatúrákhoz hasonlóan – mintegy feláldozta a mára már alapvetőnek számító eljárási jogokat. Fontos ugyanakkor rögzíteni, amiért a forradalmi törvényszékek ilyenén kifejtése mindössze lábujjgyezet, hogy arról nincs levéltári forrás, hogy a magánjogi ügyekben milyen bírói fórum járt el, csak arra nézve van szakirodalmi adat, hogy valamiféle polgári bíróságok működtek, különösen a házasságok felbontása körében.

településen élők számára is nehezen megközelíthetők a bíróságok, arról nem is beszélve, hogy a tárgyalási határnapok kitűzése során a bíróságok nincsenek minden alkalommal tekintettel arra, hogy a peres felek, illetve jogi képviselőik milyen távolságból érkeznek. Indokolt-e ezek mentén további bíróságok létrehozása? Igen és nem. A járásbírói szervezet alapvetően jól és könnyen megközelíthető módon fedi le az országot, a törvényszékek körében viszont Budapesten és Pest vármegyében mindenképp indokolt elgondolkodni a további diverzifikáción, annál is inkább, mert Pest vármegyének számos olyan területe van, ahonnan a Budapest Környéki Törvényszék nehezen közelíthető meg.

Mielőtt áttérnénk az intézményi vagy másként az eszmei térre, szükséges egy közbevetéssel élnem. Vizsgálva a korszak különbírói intézményi szabályait, egymástól könnyen elhatárolhatók azok a szempontok, melyek a felállítás, fel-nem-állítás, a megszüntetés és a megtartás mellett, vagy ellen szólnak. A legplasztikusabb képet a kereskedelmi bíróságok körüli polémia adja, ugyanakkor ezek kapcsolhatók össze a kronológia politikatörténeti aspektusával.⁵⁴

Az intézményi terek kapcsán érkezünk el a kutatás tulajdonképpeni velejéhez, egyszersmind módszertani megközelítéséhez. E körben három olyan intézményi csoportot különböztet meg, melyek egymástól markánsan elkülönülnek.

Az állami bíróságok kapcsán merülhet fel talán a legkevesebb kérdés, történetüket időrendben többen megírták, ezek közt számos kiváló munka található. Vizsgálandó körülmény esetükben a közigazgatástól és a tágabb értelemben vett államhatalomtól való függetlenségük. Addig ugyanis, amíg a bírói szervezetrendszer nincs elkülönülve minden szinten az államigazgatástól, érdemben nem lehet független bíróságokról beszélni.⁵⁵ Előbbi jól dokumentált, mérföldkövei szabad szemmel láthatók, utóbbi kapcsán a jogtörténet szükségszerűen kell nyúljon a politikatörténet eredményeihez. A függetlenségük mintegy ellenoldala az autonómia, e két körülmény csak együtt értelmezhető. A gyakorlatban ez megnyilvánul abban, hogy az eljáró bírót – hogy mást ne említsünk – mennyire kezeli az állam önálló, független aktornak és mennyiben hivatalnoknak, akinek elsődleges célja a megfelelő statisztika elérése. Az állami

⁵⁴ Ld. részletesebben Timár Balázs: A különbírói bíróságok szükségessége – a kereskedelmi és közigazgatási bíráskodás évtizedei Magyarországon. In: Jog és Állam 23. szám, Budapest, 2018. 269-279.

⁵⁵ A bírói függetlenségnek további kritériuma az is, hogy milyen képesítési és bemeneti követelményt támasztunk az ítélőbírákkal szemben, hogyan szabályozzuk az áthelyezésüket, a nyugdíjazásukat, az illetményüket, továbbá az is, hogy milyen segédszemélyzetet biztosítunk a részükre. Fontos látni, hogy a törvényhozó hatalom a bíróságokra vonatkozó költségvetésen keresztül tud gyakorolni az igazságszolgáltatásra, ugyanakkor szükséges annak rögzítése is, hogy amennyiben egy hatalom ezen keresztül kívánja elérni, hogy a bíróságok függetlensége csorbuljon és a bírák közelebb álljanak a hivatalnoksághoz, ott nemcsak a bírói függetlenség, hanem általában a jogbiztonság is sérül.

bíróságok mint intézményi terek fizikai aspektusa a saját bíróhoz való jog megvalósulásának lakmuspapírja. Nem szabad ugyanakkor figyelmen kívül hagyni azt a körülményt, hogy a bíróságok létrehozása az érintett település szempontjából messzemenőbb következményekkel járhat,⁵⁶ mint pl. Szolnok esetében.

Ezzel szemben a választottbíróságok, vagy némileg provokatívabban: magánbíróságok⁵⁷ kapcsán már teljesen legitim kérdés, hogy mennyiben bíróságok és mennyiben egyfajta permegelőző intézmények. Elérhetőségük talán a legkorlátosabb, minthogy nemcsak a felek státusza, anyagi helyzete, hanem a jogalkotó is korlátozza, hiszen itt mégis minimum funkcionális megosztásra kerül sor a bírói hatalmi ágon.⁵⁸ Alappal kérdezhetjük: vajon szükséges-e, hogy a felek magánjogi jogvitájában a végső döntést állami bíróság mondja ki, vagy elképzelhető olyan konstrukció, amelyben jól leírható, nagy számú, különös szakértelmet kívánó kérdésekben a felek autonómiája élvezzen elsőbbséget az állam igazságszolgáltatási monopóliumával szemben. Utóbbi kapcsán fűzhetjük tovább a gondolatmenetet aszerint, hogy vajon az államnak monopóliuma van-e a magánjogi jogviták elbírálására? Ezen intézmények vizsgálata mindenképp tartalmaz gazdaságtörténeti kutatásokat is, hiszen jellemzően a kereskedelemhez kapcsolódtak korábban is, jelenleg is.

Megvizsgálva a Magyar Királyság történetét, nem evidens, hogy a szuverén minden esetben magának vindikálta a jogot,⁵⁹ hogy a felek magánjogi vitáját ítélettel rendezze. Ugyanakkor

⁵⁶ Ilyen következményként említhető például az, hogy ahol állandó törvényszék létesült, ott megjelent egy újfajta értelmiségi réteg, amelynek már igénye volt olyan infrastruktúrára, amire a korábbiaknak nem feltétlenül. Ez a legmarkánsabban a dualizmus időszakában jelentkezik, amikor az új értelmiség megjelenésével egyidejűleg létesülnek kőszínházak, kávéházak, éttermek, színtársulatok, vagyis számos olyan kulturális és egyéb szerveződések, helyszínek, amik ennek az új értelmiségnek az igényeihez igazodnak.

⁵⁷ A választottbíráskodás magánbíróságjellegének hangsúlyozása alapvetően a kommunista jogtudomány sajátja. Nem áll ugyanakkor messze a valóságtól, álláspontom szerint ugyanis amennyire hatékony és gyors az eljárásuk, épp annyira szolgálja, hogy a peres felek az ügyeiket elvonják az állami igazságszolgáltatás alól. Ilyen megközelítésben bátran lehet a választottbíróságokat a felek magánbíróságainak nevezni. A jelenleg hatályos Vbt. ugyan csak egyféle választottbíróságot említ, fontos ugyanakkor tudni, hogy a korábbi jogszabály többet is ismert, nem beszélve arról, hogy a Horthy-korszakban lényegesen több választottbíróság működött, de létrejöttek olyan „kényszer-választottbíróságok” is, mint például a színházi bíróság, amely egy-egy hivatásrend belső viszonyaiból származó jogvitákat volt hivatott eldönteni és az adott szakmában tevékenykedők kénytelenek voltak ennek joghatósága alá kerülni, annak döntéseit elfogadni, végrehajtani. Álláspontom szerint tehát bár nevezhetők magánbíróságnak ezek, azáltal, hogy Magyarország jelenleg egyetlen választottbíróságot ismer el szervezeti szinten, – ide nem értve az ad hoc választottbíróságokat – kijelenthető, hogy nem érvényesül a magánbírósági megközelítés, tekintettel arra, hogy a feleknek nincs választási lehetősége oly mértékben, mint volt a Vbt. előtti időben. Vannak olyan speciális területek, ahol nemzetközi szinten jelenleg is elérhető választottbíróság, idehaza viszont a Vbt. hatályba lépésével egyidejűleg ez a platform megszűnt, ilyen volt például a Sport Állandó Választottbíróság.

⁵⁸ Ez a funkcionális megosztás ugyanakkor semmiképp nem vonható párhuzamba az államhatalom marxista felfogásával, mely tagadta a hatalmi ágak szétválasztásának elvét és csupán funkcionális megosztást ismert el.

⁵⁹ Ennek keretében vizsgálható a továbbiakban az is, hogy az állami bíróságok az ítéleteiket kinek a nevében hozzák meg, illetve a meghozott ítéletek kinek a felhatalmazásán alapulnak. Álláspontom szerint a jelenlegi bírósági működés egyik legnagyobb – szakrális – problémája, hogy a bíróságok mintegy „csak úgy” hirdetnek

nemcsak magánjogi, hanem tisztán – megint csak: a mai fogalmaink szerinti – büntetőügyekben is markáns civil részvételt lehet megfigyelni, amelynek gyökerei az államalapítás előtti időkbe nyúlnak vissza, de a későbbi korokban is megfigyelhető, hogy a felek arra érdemesnek tartott személyek közreműködését kérték a jogvita elbírálásában. Ezek voltak az ún. „fogott bírák”, amelyek döntése a felekre nézve kötelező volt.⁶⁰

Látható tehát, hogy az igazságszolgáltatás – bár törekvés mindig volt rá, hogy egy kézben összpontosuljon – nem lehetett csak a szuverén kezében.

E két fórumrendszer között helyezkedtek el a különbíróságok, melyek akár egyfajta átmenetként is kezelhetünk. A cezúra fenntarthatatlanságát talán épp e fórumok kapcsán lehet a leginkább bizonyítani, hiszen ilyen intézmények mind a dualizmus, mind a népköztársaság idején léteztek, sőt később is, igaz, ilyenként az 1952-es Pp. mindössze a munkaügyi-, valamint a katonai bíróságokat ismerte el.⁶¹ Az egykori Fővárosi Bíróság ugyanakkor országos illetékességgel volt jogosult eljárni egyes gazdasági perekben, illetve a – korlátozottan lehetséges – választottbíróági ítélet és egyezség érvénytelenítése körében.⁶²

Ehelyütt utalok vissza jelen dolgozat egy korábbi állítására, miszerint nem biztos, hogy a kronologikus megközelítés kizárólagosan feltétlenül célravezető annak vizsgálata során, hogy milyen fórumrendszer állt a jogkeresők rendelkezésére. Érdekesebb aszerint vizsgálni a kérdést, hogy a jogvita eldöntése egyfelől tisztán az állam dedikált szervének feladata és lehetősége, az állam csak a keretrendszert, az eljárási szabályokat biztosítja, vagy teljesen a felek rendelkezésébe bocsátja, hogy a teljes eljárást a magánautonómiájuk alapján folytassák le. Utóbbi lehetőség természetesen feltételezi azt is, hogy a felek rendelkeznek ilyennel, vagyis van a jogvitáknak akár csak egy minimális szegmense is, amely felett a felek hatalommal bírnak.⁶³

I.3.4. Terek és lélek

ítéletet, azt már nem a Magyar Köztársaság nevében teszik. Álláspontom szerint abból, hogy kinek a nevében hoznak ítéletet, következtetni lehet arra is, hogy az állam a saját szuverenitását miből vezeti le.

⁶⁰ Mezey, 2007. 405.

⁶¹ Névai László – Szilbereky Jenő: Polgári eljárásjog. Tankönyvkiadó, Budapest, 1980. 134.

⁶² Névai – Szilbereky, 1980. (136.)

⁶³ A magánjogi jogviszonyokban viszonylag evidens, hogy a felek olyan ügyeket visznek bíróság elé, amellyel rendelkezni tudnak, így ez a fajta kitétel látszólag fölösleges, ugyanakkor látni kell azt is, hogy a magánjog területén primer a kötelmi jog az a rész, ahol a felek esetében egyáltalán felmerülhet annak lehetősége, hogy vitás ügyüket ne az állami bíróság döntésére bízzák. Álláspontom szerint ugyanakkor társadalmi jelentősége is van annak, hogy a jogalkotó mennyiben biztosít kellő teret az állampolgárok részére abban a körben, hogy a jogvitájuk elbírálását az államtól, vagy egy attól független szervezettől várják.

A tér meghatározza, hogy az intézmény miként fejt ki tevékenységét. Az, hogy a helyek jelentéssel ruházhatók fel, evidencia, miként az is, hogy a bíróságok is meghatározott csoportok megélt tere. Ez a tér pedig meghatározza mind a szélesebb értelemben vett társadalmat, mind annak egyes szereplőit, a jogásztársadalmat.

Ennek megfelelően érdemes vizsgálni, hogy miként viszonyulnak a felek a bírósághoz mint épülethez és mint szervezethez. Előbbinél érdekes összevetésre ad alapot a dualizmus idején épült bíróságok és a jelenkor funkcionális, de minden metafizikus célt nélkülöző épületeinek összevetése. Ezek közé mint a létrehozó történelmi korszak ékelődnek azok az épületek, melyek a nemlétező kommunizmus és a létező szocializmus eltérő művészeti színvonalán készültek és lettek jellemzően a rendszerváltás után felruházva bírósági funkcióval.

A bíróságok szervezete kapcsán vizsgálható az is, hogy a felek miként viszonyulnak az egyes intézményi keretek eljárásához, ill. azon belül egymáshoz. Azt állítom, hogy a felek eljáráshoz, majd ítélethez való viszonyát determinálja, hogy milyen térben születik. Talán megengedhető annyi analógia, hogy hivatkozzam Cicero eljárását, hiszen az általa leírt és elmondott beszédek között jelentős különbség fedezhető fel, annál is inkább, mivel a leírt, s így élettelen szöveget épp az orator előadása tette élővé azáltal, hogy gesztusaival, hanghordozásával, az interakciókra reagálva kommunikálta.⁶⁴ A büntetőeljárásban a vád- és védőbeszéd, az utolsó szó joga mind-mind szakrális elemek, amik a bírósági eljárás egyfajta színházi jellegét erősítik. E körben a magánjogi bíráskodás elmarad, noha a bíróság saját belátása szerint lehetőséget biztosíthat a jogi képviselők részére, hogy összefoglalják a perben történt bizonyítás és a felek előadásai alapján kialakult álláspontjukat. Ezek az elemek ugyanakkor szükségszerűen kiemelik a bírósági eljárásokat minden más, az állam által szervezett eljárás mellől.

A felek viszonyulásának vizsgálata szükségszerűen jelenti a bíróságoké vizsgálatát, szinte párhuzamosan, vagyis: miként viszonyul a bíróság az ügyfelekhez, illetve miként tekint önmagára? Mennyiben jelent megkérőjelezhetetlen felsőbbiséget és mennyiben a felek jogvitáját eldöntő, pártatlan szereplője az igazságszolgáltatásnak. A polgári perjogi kodifikáció során vissza-visszatér az a kérdés, hogy a polgári bíróságnak mennyire kell aktívnak lennie egy polgári perben. Elég-e, ha csak csendes szemlélőként figyel, hogy a felek milyen előadásokat, bizonyítékokat tárnak elé, vagy aktívan részt is kell vennie a bizonyításban például abban a körben, hogy él-e a hivatalbóli bizonyítás lehetőségével. Álláspontom szerint a most hatályos

⁶⁴ Nótári Tamás: Tényálláskezelés és szónoki taktika Cicero védőbeszédeiben. Szeged, Lectum Kiadó, 2010. 14. A római eljáráshoz ld. részletesebben a fentiekén túl Zlinszky János: Ius publicum. Római közjog. Budapest, Osiris-Századvég Kiadó, 1994.

perjogi kódexben az anyagi pervezetéssel a jogalkotó tett egy (vissza)lépést az aktívabb bírói közreműködés felé, amennyiben már nem elég, ha a bíróság azt rögzíti, hogy kinek milyen állítását kell bizonyítania, hanem sokszor a prejudikáció határát súroló megállapításokat is tennie kell. Ez a fajta bírói aktivizmus a szocialista perjog sajátja volt, ahol szükség esetén a bíróság tevékenyen közreműködött a bizonyításban, mely eljárás utóbb novelláris módosítással került ki a törvényből, szabadabb teret biztosítva a magánfeleknek arra, hogy a bírósági eljárást maguk alakíthassák.

Bármennyire is hasznos a bíróságok történetének kutatása szempontjából, a környezetpszichológiai tárgyú vizsgálatnak legfeljebb csak apró mozzanatait kívánom felhasználni, tekintettel arra, hogy e téma megérdemli az önálló kifejtést. E tekintetben vizsgálható lenne az a körülmény, hogy a társadalom egyes rétegei a perifériától való távolságuk szerint miként viszonyulnak a bíróságokhoz és általában: a bíróságot, vagy a tágabb értelemben vett államot látják-e ebben a szervezetben. A perifériaalapú vizsgálat ugyanakkor közelebb vihet bennünket annak kialakításához is, hogy mennyire érthető egy-egy bírósági eljárás a társadalom egyes rétegei számára, illetve mennyire tudnak a bíróságok az ügyfelekkel és a jogi képviselőkkel kommunikálni. Ez utóbbi elvezet bennünket annak vizsgálatához is, hogy van-e olyan közös nyelv, amit a bíróságok, a jogi képviselők és az ügyfelek is beszélnek, vagy a jogi képviselők továbbra is kénytelenek transzlátorként funkcionálni az ügyfelek és a bíróságok között.⁶⁵

I.4. Az igazságszolgáltatás mint szakrális tér

Mint azt fentebb említettem, az igazságszolgáltatás az ókor óta rendelkezik szakralitással,⁶⁶ mely összefüggött a korabeli társadalmak felfogásával is. Ez a szakralitás természetesen megjelent a középkorban és kitartott egészen a XX. század első feléig, mégpedig a különböző eskük tekintetében. Önmagában az a körülmény, hogy az egyházi eredetű eskü átszivárgott a

⁶⁵ Ez a probléma annál is égetőbb, ha belegondolunk abba, hogy a globalizálódó társadalom nyomán az egyes országok nemcsak a saját társadalmi rétegeikben élők, hanem a más kultúrákból érkezők számára is igazságot kell szolgáltatassanak. Ez szükségessé teszi nemcsak a köznapi nyelv ismeretét és használatát, hanem az idegen nyelveken keresztül az idegen kultúrák ismeretét is. Ez a követelmény ugyanakkor nemcsak a bíróságokra nézve ró terhet, hanem valamennyi jogász hivatásrend számára.

⁶⁶ Ez a szakralitás folyamatosan távolodott el a konkrét isteni szereptől a rítusok és gesztusok irányába. Érvényesen megtehető az a kijelentés, hogy a jogszolgáltatás soha nem hagyta véglegesen maga mögött a gesztusokon alapuló eljárásokat, még akkor sem, amikor az antiklerikalizmus állameszme volt, csupán a rítusok tartalma változott meg, de az eljárások mindvégig valamilyen formulaizáltság, ha úgy tetszik: rítus szerint zajlottak le. Ennek része, hogy ki mikor szólalhat meg, milyen szerepe van a bírónak, a jogi képviselőnek, ki kérdezhet, mit lehet kérdezni, egy-egy beadványnak milyen kötelező tartalmi elemei vannak. A bírósági eljárások ismertetése egyebekben – álláspontom szerint – pusztán a szakralitáson keresztül is lehetséges lenne, bizonyos megkötések mentén a jelenleg is hatályos polgári perjog mint egy szakrális folyamat oktatható és leírható lenne.

világi eljárásokba,⁶⁷ mutatja azt a tényt, hogy az eskü római jogi intézményként élt tovább évszázadokon keresztül.⁶⁸

Napjainkra az igazságszolgáltatás szakrális jellege háttérbe szorult, tekintettel arra, hogy az 1952. évi III. törvény egyértelműen kimondta, hogy eskünek a perben helye nincs és jogászgenerációk szocializálódtak ezen elv mentén. Szükségesnek tartom ugyanakkor már a bevezetésben összefoglalni, hogy miért is tartom relevánsnak, hogy a szakrális térről szó essen. Ennek oka egyfelől az, hogy bár a jogalkotás az utóbbi évtizedben egyre inkább tolódott a régmúlt hagyományok felé, minden jogintézményt mégsem élesztett újra a jogalkotó. Mielőtt a törvénykezés szakrális elemeinek történetét tárgyalnám, indokoltnak tartom, hogy alátámasszam, miért is szükségszerű jelen disszertációban a témával foglalkozni.

A polgári perjog a jog egyik legkonzervatívabb területe. Ebből fakad számos rugalmatlansága, hiszen a gazdasági-társadalmi kapcsolatok – jellegükből fakadóan – gyorsabban és látszólag indok nélkül változnak, mely plauzabilitásra a perrendek bizonyos mértékig megkésetten tudnak csak válaszolni. Fakad ugyanakkor előny is, hiszen épp e konzervativizmus teszi lehetővé, hogy akár már egy évszázad távlatából is oly alapelvek, jellemzők és hagyományok alakuljanak ki, melyeken változtatni csak alapos körütekintés mellett szabad. Szükséges ehhez az is, hogy a szabályozást indokoltta tevő változások és igények elérjék azt a kritikus tömeget, mely mintegy kikényszeríti a reformot.

A polgári per gyökerei évezredes múltra nyúlnak, gyakorlata lassan, sokszor évtizedes léptékkal alakult, bizonyos alapvetések ugyanakkor a római jog óta változatlanok. Érdekes itt – többek között – az *affirmanti incumbit probatio* elvére gondolni, mely modern megfogalmazásban is megjelenik, hiszen – fő szabály szerint – a perben jelentős tényeket annak a félnek kell bizonyítania, akinek érdekében áll, hogy azokat a bíróság valóságnak fogadja el. Hogy mennyire jelentős kérdésről van szó, jól mutatja, hogy ha a bizonyítási teherről a bíróság a felet tévesen tájékoztatja, vagy azt tévesen telepíti, önmagában e körülmény lényeges eljárási szabálysértésnek számít és az érdemi elbírálásra kihatással bír.

⁶⁷ Mezey, 2007. 410.

⁶⁸ A római jog továbbélése nemcsak a romanistákat, de a magánjogászokat is foglalkoztatja évszázadok óta. Jelen disszertációban nem kívánok erre válaszul szolgálni, azt viszont fontosnak tartom kiemelni, hogy az *ecclesia vivit lege romana* elv alapján kijelenthetőnek tartom, hogy a perbeli eskü mint jogintézmény a római jogból átszivárgott az egyházi bíraskodásba, ahonnan a polgári átalakulással egyidejűleg a világi perekbe is. Itt tehát nem kodifikációtörténeti, hanem jogintézménytörténeti aspektusból lehet a római jog továbbéléséről beszélni.

A polgári perjog konzervativizmusából fakad annak szükségszerű organikus jellege.⁶⁹ Amikor a XIX. század végén a magyar jogalkotó számára szükségessé vált egy új polgári perrendtartás megalkotása, két indok is húzódott a háttérben. Az egyik az 1869. évi IV. törvénycikk, mellyel az igazságszolgáltatás az alsó szinteken is – szervezetileg is – elvált a közigazgatástól, a másik pedig maga a dualizmus. Minthogy az Osztrák–Magyar Monarchia exportjának fele Németországba irányult, s ez közvetlen hatással volt a magyar gazdaságra is, nem túlzás kijelenteni, hogy a polgári jogviszonyok ilyen jellege indokolta egy olyan kódex megszületését, mellyel a jogviták idehaza is nyugati módon rendezhetők voltak. Ha ennek hatása közvetett is volt, az ennek nyomán átalakuló kereskedelmi szemlélet mindenképp indokolta a reformot, s ez nem ellenkezett azzal, hogy a polgári perek szabályai alapvetően lassabban reagálnak a külvilág ingereire, mint más jogterületek. Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a körülményt sem, hogy 1864-ben létrejött a pesti áru- és értéktőzsde, igaz, ennek önálló választottbírósága is létesült, de ez is kijelölte azt a megváltozott környezetet, amire a jogalkotónak reagálnia kellett.

Ahogy a jogalkalmazás fejlődik, úgy alakul ki az a bírói gyakorlat, mely hol szigorúbb, hol megengedőbb a peres felek magatartásával szemben. A jogalkotó – pozíciójából fakadóan – mindössze az eszközt adhatja a jogalkalmazó kezébe annak érdekében, hogy olyan, manapság is feszítő elveknek meg tudjon az eljárás felelni, mint például a perek ésszerű időn belül történő befejezésének követelménye. Nem hagyható figyelmen kívül ugyanakkor az a körülmény sem, hogy a peres eljárásokkal szemben támasztott követelmények, úgymint a gyorsaság, a szakszerűség és az igazságosság olyan triászt alkotnak, melyek szükségszerűen egymás rovására tudnak csak érvényesülni.

A probléma leginkább a pseudokonzervatív jogalkotás mentén értelmezhető, mely ugyan számos, az 1911. évi Plósz-féle Pp.-ben alkalmazott jogintézményt feltámasztani törekedett, mindent mégsem mert visszahozni a jogrendszerbe. Az esküt mint szakrális elemet nem élesztette fel a jogalkotó, mely magyarázható a társadalom váltoásaival is, ugyanakkor a perben tehető fogadalom mellett is meglehetett volna rá a lehetőség, érdemben nem változtatott volna a 2016. évi perrendtartás rendszerén. Az, hogy az 1952. évi perrendtartás nem tartalmazta,

⁶⁹ A polgári perekre a római jog óta jellemző egy bizonyos formakonzervativizmus. Ez leginkább abban jelenik meg, hogy az érvényesíteni kívánt jog megjelölése, a tényállás előadása (annak teljessége) formához kötött, illetve a perben csak megállapítást, kötelezést, vagy marasztalást lehet kérni, még hozzá úgy, hogy a megállapítás szűk körre van szabva. Ebből fakadóan kijelenthető, hogy a polgári perjog az egyik legkonzervatívabb területe a jognak, melynek fejlesztése erős bírói közreműködést igényel. Nem jelenti ez ugyanakkor azt, hogy a polgári perjog ne tudna reagálni a változó korok változó igényeire, ugyanakkor jelenti azt, hogy a jogkeresők számára hivatogatóbbá válnak az alternatív vitarendezési formák, legyen szó akár a mediációról, akár a választottbíráskodásról.

mi több *expressis verbis* ki is mondta, hogy nincs helye eskünek a perben, megérthető, hiszen egy olyan rendszer szüleménye volt, amely pont hogy megfosztani igyekezett a polgári eljárásjogot és általában a bírósági eljárásokat a direkt szakrális elemektől. Hogy ez mennyiben nem sikerült, arról a disszertációban szó van, tekintettel arra, hogy a felek figyelmeztetése az eljárási jogaik gyakorlására, a tilalmazott magatartásokra ugyanolyan szakrális jelleget kölcsönöznek, mint az eskü, csak kevésbé direkt módon, mégis a gesztusok adóttak. Ezek a gesztusok ugyanakkor nagyon is elkülönítik a bírósági eljárásokat a közigazgatási hatósági eljárásoktól.

Az eskü mint szakrális elem XX. századi továbbélését példázza az 1911. évi I. tc. 310. §-ának rendelkezése, mely a tanúk esküjét szabályozza. Eszerint a tanúkat vallomásuk felolvasása és aláírása után kell esketni, mégpedig arra, hogy a tanú legjobb tudomása és lelkiismerete szerint az igazat vallotta és az általa tudott információkból semmit sem hallgatott el. A törvény nemcsak az esküt írja elő, hanem meg is határozza, hogy az eskünek mivel kell kezdődnie („Esküszöm a mindentudó és mindenható Istenre”, illetve vallási meggyőződés szerint „Becsületemre és lelkiismeretemre fogadom” - ez utóbbi esetben nem esküről, hanem fogadásról beszélhetünk.) és végződnie („Isten engem úgy segéljen”). Ez a fajta szertartásos merevség jellemezte a középkori pereket is, ahol nemcsak a kimondott szavaknak, hanem egyenesen a kimondás körülményeinek, helyének is döntő jelentősége volt. A korábban letett esküt elégséges volt megerősíteni, kétszer senki nem kellett esküdjön. A tanú nem minden esetben volt köteles esküt tenni. Eszerint nem tett esküt az, aki a kihallgatásakor nem volt tizennégy éves, vagy ha szellemi állapotánál fogva nem tudta felmérni az eskü jelentőségét. Mellőzhető volt abban az esetben is, ha valamely fogyatékosága nyomán a valóságot nem tudta felmérni, vagy azt nem tudja visszaadni. E körben jegyzendő meg, hogy ez nemcsak az eskütételre vonatkozott, hanem általában a tanúzási képességre is, e körben tehát a törvénycikk pluszbiztosítékot jelentett. Nem tehetett esküt az sem, akit korábban hamis tanúzásért vagy hamis esküért jogerősen elítéltek. Az ilyen személy akkor sem tehetett esküt, ha a büntetését letöltötte, vagyis a hamis tanúzás és a hamis eskütétel - római jogi fogalmaink szerint - életreszóló infámiával járt. Nem kellett esküt tenni akkor sem, ha a peres felek eltekintettek a tanú megesketésétől.⁷⁰

⁷⁰ 1911. évi I. tc. 310-312. §

I.5. A kutatás célja

A kutatás célja többértű. Szükségesnek mutatkozik a rendes- és különbíróóságok egymás melletti, mintegy párhuzamos bemutatása, amely nem nélkülözheti a független igazságszolgáltatás szervezeti kialakulásának, valamint annak előzményeinek bemutatását. A kronologikus vonalvezetés ugyanakkor legfeljebb a dolgozat egyik aspektusa, amennyiben fontosabb annak a keretnek az ismertetése, amelyben az állam és polgárai utóbbiak jogvitáját rendezni tudta. Speciális azon esetek köre, amikor az állam és polgára között merül fel jogvita, így ezen fórumok is a kutatás fókuszában vannak.

Az intézménytörténet ugyanakkor nem lehet teljes, sem elégséges a perjog történetének ismertetése nélkül. E körben természetesen nem kívánok oly részleteiben foglalkozni az eljárási kódexek és szabályok ismertetésével, mint azt megérdemelnék e szabályok, ugyanakkor legalább a szervezetrendszer érintő szabályok bemutatása és elemzése szükséges.

Köztudomású, hogy az 1869. évi szervezeti különválást megelőzően is számos, az állami bíróságtól eltérő fórum állt a jogkeresők rendelkezésére, így ezen szervezetek – a téma méretéhez mérten mindenképp – átfogó bemutatását nem kívánom nélkülözni. Ezekkel összefüggésben szükségesnek tartom leszögezni, hogy nem szabad anakronisztikus párhuzamokat keresni, feltételezni, így a jogszolgáltatás mai tereinek előképeit nem kívánom ezekben felfedezni, ugyanakkor a fejlődést szükséges bemutatni,

A kutatás másik célja az 1869. évet megelőző, valamint az azt követő, korszakhatárokkal jól elhatárolható időszakok, valamint a századfordulót követő események, valamint az állami- és egyéb bíróságok kölcsönhatásának ismertetése is. Fontos ugyanis, hogy az igazságszolgáltatás szervezetrendszere szükségszerűen összefügg a társadalom, a gazdaság és az állam változásával is.

A kutatás nem titkolt célja az is, hogy feltárjam azt a szakrális teret, melyben a jogkereső állampolgárok vitás kérdéseit az állam által erre a célra létrehozott rendes-, külön-, és választottbíróóságok elbírálták. Fontos ugyanis annak rögzítése, hogy ezek a terek – amint arra a későbbiekben kitérek – bírtak és bírnak szakrális jelleggel. Ez fakad abból is, hogy a bíró a „szavával teremti”, legyen szó egy kártérítésről, vagy adott esetben – mint azt bemutatni igyekszem – földhöz jutásról. Mindennek bemutatása ugyanakkor nem lehetséges az 1869 előtti bírósági szervezet alaposabb bemutatása nélkül, így a dolgozat ennek is kiemelt jelentőséget tulajdonít.

A kutatás alkalmazhatósága szempontjából célja annak ismertetése, hogy a jelenkor szakjogi szempontból fragmentált jogrendszere miként profitálhat a különbíróságok történetéből, tekintettel arra, hogy az utóbbi évtizedekben épp a különbíróságok és választottbíróságok megszüntetése vált a jogalkotás fókuszává. A rendszerváltást túlélő munkaügyi bíraskodás a centralizáció következtében mint önálló különbíróság megszűnt, ugyanakkor kvázi különbíróságként megjelentek a közigazgatási bíróságokként eljáró törvényszékek, melyek e tekintetben nem különböznek jellegadóan a munkaügyi bíróságként eljáró törvényszékektől. Célja a kutatásnak az is, hogy bemutassa, milyen gazdasági és jogi előnyökkel jár, ha az egyes szakágakat választott- vagy különbíróságok szolgálják ki, tekintettel arra, hogy az elbíráláshoz szükséges szakértelemmel a rendes bíróságok nem rendelkeznek és lényegesen költséghatékonyabb, ha a bíróságnak nem kell szakértőt kirendelnie, hanem az az eljáró tanács tagjaként tud részt venni az ítékezésben. Álláspontom szerint ezek olyan szempontok, melyeket a mindenkori jogalkotónak fokozottan figyelembe kell vennie.

I.6. A kiválasztás szempontjai

A vizsgált szervezetek két nagyobb csoportra oszthatók aszerint, hogy a dualizmus idején, vagy a világháború első szakasza után működtek-e. Látszólag ez csak időbeli korszakolást jelent, valójában azonban nagyon is eltérő szemléletmódot, társadalmat, szervezeti kultúrát és struktúrát. A közös bennük, hogy mindkettő a polgári Magyarország időszakára esik, ugyanakkor nem mehetünk el szó nélkül Trianon tragédiája és traumája mellett, amely utóbbi a felszínre hozta a földosztás szükségességét is. A korszak szerinti elhatárolás azért is problémás, mert 1918 és 1920 között számos olyan jogszolgáltatási fórum működött, mely nem illeszkedett a korábbi rendszerbe és 1920 után meg is szűnt. Ez alól bizonyos szempontból kivétel a munkaügyi bíraskodás, mely a korszak viharait túlélte annak ellenére, hogy a proletárdiktatúra ezt a szervezetet is megpróbálta saját céljai eléréséhez eszközül használni.

Kutatásaim során törekedtem arra, hogy a bírói szervezet minden szinten történő elkülönülése – tehát a dualizmus – előtti korszakból is bemutassak különbírószágot (váltótörvényszék), leginkább azért, mert ezen előkép nélkül nehezen értelmezhető a kortársak hozzáállása a szak- és különbírószágoz. Az érdemi vizsgálat köre mégis a dualizmus ideje, valamint világháború első szakasza utáni időszak forradalom, puccs és konszolidáció utáni évtizedei. Az őszirózsás forradalom és a proletárdiktatúra változásait jelen dolgozatban csak annyiban érintem, amennyiben bármely elem akár csak a későbbi évtizedekben, akár a jelen korszakban is relevanciával bír, így került a vizsgálat körébe a munkaügyi bíraskodás is, annak minden későbbi változásával. E két korszak bemutatása ugyanakkor fontos abból a szempontból, hogy

kontextusba lehessen helyezni nemcsak a földosztást, hanem azt is, hogy milyen szervezeti igények mutatkoztak az Országos Földbirtokrendező Bíróság létrehozásakor.

Fontos szempont volt ugyanakkor az is, hogy a vizsgált korszaknak legyen egy végpontja. A végpont kiválasztása ugyanakkor nem önkényes, több szempontot is érvényesíteni lehet. Az alább tárgyalt szempontok mellett az Országos Földbirtokrendező Bíróság mellett szól az a körülmény is, hogy nemcsak a földosztás volt időben jól körül határolható, de az OFB működése is.⁷¹ A tágabb végpontot a „fordulat éve” jelenti azzal a megkötéssel, hogy ahol indokolt – mint például fentebb a választottbíróági kikötések, szabályok kapcsán – a rendszerváltás utánig kell elmenni, mivel ekkor születnek meg azok a bírósági döntések, jogszabályok, alkotmánybíróági határozatok, melyek kontextust teremtenek a Magyar Királyság szabályozásának is.

A kiválasztás legerősebb szempontja az volt, hogy a vizsgált bíróságok magánjogi jogviszonyokban járjanak el, tekintettel arra, hogy a legfontosabb változásokat a korszakban a magánjog szenvedte el. Ide tartoznak a megváltozott tulajdoni viszonyok, melyek legplasztikusabb példái az Országos Földbirtokrendező Bíróság által tárgyalt ügyek, de említhetjük azon eseteket is, amikor azért jelent meg nemzetközi elem egy magánjogi jogviszonyban, mert a szerződéskötést követően valamely szolgáltatás teljesítésének helye külföldre került. Ennek alapján a közigazgatási bíróságok csak annyiban szerepelnek a kutatás fókuszában, amennyiben szükséges a működésük ismerete a magánjogi bíráskodás vizsgálata szempontjából, annál is inkább, mert nem lehet eltagadni, hogy az ún. Horthy-korszakban jelentős változás állt be a közigazgatási bíróságok és általában a közigazgatás működésében is.

Az Országos Földbirtokrendező Bíróság vizsgálata mellett szól az a körülmény is, hogy párhuzamosan zajlott egy olyan fokú társadalmi átrendeződés is, amely évtizedekre határozta meg a magyar társadalmat. Nincstelenek juthattak földhöz (igaz, nem az elsők között), létrejöhettek egy olyan társadalmi bázis, amelyre a kisgazdák – a KNEP-en keresztül – támaszkodhattak gyakorlatilag a teljes Horthy-korszakban, s amely alapot jelenthetett az 1945 utáni rövid kisgazda vezetéshez is. Ebben a korszakban az addigi földbirtokrendszer gyökeresen megváltozott, így az OFB-nek nemcsak arra kellett tekintettel lennie, hogy a földigényléseket elbírálja, hanem nagyobb szempontokra is, így például arra, hogy nemcsak új települések

⁷¹ Az Országos Földbirtokrendező Bíróság megszüntetéséről és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről szóló 1941. évi XVIII. törvény cikk 1. § „Az Országos Földbirtokrendező Bíróság az 1941. évi december hó 31. napjával megszűnik.”

jönnek létre, de döntésével a már meglévő települések fejlődését is befolyásolhatja, továbbá új, vagy erősebb társadalmi rétegeket tud létrehozni.

I.6.1. Miért a földreformok bíróságainak gyakorlata?

Tekintettel arra, hogy a doktori kutatás célja olyan bíróságok bemutatása, amely a vizsgált korszak úgynevezett rendes bíróságaitól eltérő, mégis a felek közti jogvitát eldöntő intézmények bemutatása, kézenfekvő, hogy ne csak az alkotmánytörténeti aspektust, hanem a jogtörténetit is megvizsgáljam.

A korszakból számos külön-, vagy speciális bíróság kiemelhető lett volna, többek között a közigazgatási bíróságok szervezete és gyakorlata is, ugyanakkor arra is tekintettel kellett lenni, hogy egyes témák és testületek feldolgozottsága az utóbbi évtizedekben jelentősen megnövekedett. Ezen felül a dolgozat célja a magánjogi viszonyokban eljáró külön- és választottbíróságok bemutatása, melybe nem fér bele, hogy a közigazgatási bíróságokról is külön szó essék. Fontos volt ezt a döntést meghozni, mert így az OFB szervezete, működése bemutatható a magánjog viszonyrendszerében és a társadalmi átalakulás mellett is. A közigazgatási bíráskodás azért nincs jelen kutatás fókuszában, mert ott az egyik fél mint az államhatalom letéteményese szerepel, az OFB előtti eljárásokban pedig legfeljebb gazdasági egyenlőtlenségről lehet szó, melyet a szervezetet létrehozó törvény kompenzált.

A Horthy-korszakban különösen jelentős választottbíróságok bemutatására sem kerül sor, noha azok alapvetően magánjogi jogviszonyokat szabályoztak, ugyanakkor a kutatás fókuszát eltávolították volna a földosztás bíróságától, továbbá nem is tartozott hozzájuk olyan társadalmi-gazdasági átalakulás, mely indokolta volna a részletesebb bemutatást. Általánosságban ugyanakkor indokolt volt bemutatni ezeket is, főként a rájuk irányadó szabályokat, tekintettel arra, hogy ezáltal a különbíróságok jobban kontextusba helyezhetők.

Az Országos Földbirtokrendező Bíróság mintegy két évtizedes tevékenysége ugyanakkor nemcsak egy, az addigi keretektől eltérő szervezetet mutat, hanem egy megváltozott társadalmi-politikai közeget is, amely köztörténeti szempontból is atipikus az előzmények ismeretében. Fontos kiválasztási szempont volt az is, hogy éppen a választottbíróságokkal való összevethetőség érdekében olyan bíróságot vizsgáljak, amely a magánjogi jogviszonyok alakításában volt releváns. A kiválasztás másik szempontja az volt, hogy az Országos Földbirtokrendező Bíróság eljárására a rendelkezésre álló levéltári források alapján sok esetben nem a bíróság épületében, hanem az eljárásba vont földbirtok területén került sor, így az eljárás szakrális jellegét elsődlegesen a bíró, illetve a felek magatartása kölcsönözte, továbbá az a tény,

hogy egy olyan kérdést rendezett, amelyre évtizedek óta vártak a földdel hivatásszerűen foglalkozók. A földosztás jelentőségét mutatta, hogy a világháború végleges lezárását követően ismét napirendre került a földbirtok helyesebb megosztásának igénye, igaz ekkor már messze nem annyi korlátozással, mint 1920 után.

Azért is indokolt az 1920 utáni földosztásokkal foglalkozni, mivel az addig eltelt évtizedekben csak az igény mutatkozott arra, hogy a jobbágyfelszabadítást kövesse a földbirtok korrektebb megoszlása. Önmagában az a tény, hogy a jobbágyfelszabadítást nem követte földosztás, egyúttal azt is jelentette, hogy a termőföldhöz és házhelyhez nem juttatott jobbágyság körében folyamatos feszültség növekedett. Éppen ezért indokolt jelen disszertációban a földosztás közpolitikai-történeti kontextusával is foglalkozni, minthogy az OFB egészének működése nem értelmezhető ezek ismerete és feltárása nélkül.

Tény, hogy a XX. század első évtizedeiben történt földreform addig nem látott mélységű volt, ami nem mellékesen amiatt is volt szükséges, hogy az ország addigi területének mintegy kétharmada került idegen impérium alá, ahonnan tömegek menekültek az ország új határai közé. A földbirtokpolitika ilyenén változásait a dolgozat későbbi fejezetében tárgyalom.

A földbirtokpolitikát érintő változások során eljáró Országos Földbirtokrendező Bíróság részletesebb ismertetése előtt szükséges ugyanakkor áttekinteni a magánjogi bíráskodás speciális szervének, a választottbíróságnak a magyarországi történetét is, melynek hiányában nem lehet értelmezni sem az ún. Horthy-kor bírósági szervezetrendszerét, sem pedig azt a magánjogi fejlődést, ami lehetővé tette, hogy a gazdasági élet szereplői, de akár a magánszemélyek maguk válasszák meg, hogy milyen tagokból álljon a jogvitájukat elbíráló fórum.

A földreform bírósága jelen disszertáció utolsó harmada, melynek ismertetése előtt indokoltnak tartom annak bemutatását, hogy miként alakultak a felek magánautonómiáján alapuló bírósági fórumok a Magyar Királyságban. Indokolt ezt azért is megtenni, mert hajlamosak lehetünk azt gondolni, hogy a különbíróságok, a szakbíróságok előzmény nélküliek és az állam csak a XIX. században biztosította, hogy a felek a saját rendelkezéseik alapján hatalmazzanak fel valakit vagy valakit jogvitájuk elbírálására. Ennek megfelelően kívánom rövid vázlatát adni annak a fejlődésnek, aminek a végeredménye, hogy az osztrák-magyar kiegyezést követően a Magyar Királyságban is megjelentek a diverz választottbíróságok a számos különbíróság mellett is.

I.7. A választottbíráóság magyarországi történetének átfogó ismertetése

Tekintettel arra, hogy a dolgozat primer célja a rendes bíróságokétól eltérő szervezetek, azon belül is a külön- és választottbíráóságok, azon belül is a földosztás bíróságának ismertetése, szükségesnek tartom, hogy bemutassam azokat a szervezeti előzményeket, melyek elvezetnek bennünket a XIX. századig, amikor is nemcsak a legalsó szinten különül el a végrehajtó és bírói hatalom, de megjelennek a külön- és választottbíráóságok ebben a koordinátarendszerben is. Szükséges ezek ismertetése azért is, mert máskülönben azt hihetnénk, hogy mindezek a külön fórumok előzménynélküliek a magyar jogtörténetben. E körben ugyanakkor némileg furcsán hathat az 1989-es rendszerváltást követő források felhasználása, különösen az Alkotmánybíróság egy-egy döntéséé, ennek oka azonban abban keresendő, hogy a választottbíráóságok megszüntetését követően eltelt időszakban nem születhettek olyan döntések, mely értelmezési keretet biztosítanak a választottbíráósági eljárásokhoz. Ennek megfelelően ha értelmezni akarjuk a választottbíráóságokat a nem állami igazságszolgáltatás rendszerében, úgy kénytelenek vagyunk a rendszerváltás utáni forrásokat segítségül hívni.

Szent István királyunk Imre hercegnek írt Intelmeiben említést tesz annak szükségességéről, hogy a király ne feltétlenül maga bíraskodjon, ugyanakkor ebben a korban a felek által választott bírók még csupán a hiteles helyeken keresztül ítélező békéltetők voltak, nem pedig hivatásos bírák. Ezen eljárási forma a XIII-XIV. századra válik gyakorivá, amikor a felek szerződése alapján, nyilvános eljárás után immár valódi bírók hozták meg az ítéletet, amelyről jelenteniük kellett.

A felek szerződése már tartalmazta a napjainkban is elvárt, vagy ajánlott elemeket, továbbá mindkettejüket megillette a másik fél által jelölt bíróval szemben a kifogás, valamint a visszautasítás joga, továbbá választottak egy személyt arra az esetre, ha a két jelölt bíró nem tud megegyezni. Nem ritkán egyházi személy járt el ilyen esetekben, de az ügy jogi részével mindig szakmabeli foglalkozott. A kor általános felfogásának tükrében az a tény, hogy választottbíróként egyházi személy járhatott el, azt mutatja, hogy a felek ekkoriban olyan emberek kezébe igyekeztek ügyük elbírálását helyezni, akit megbízhatónak, feddhetetlennek és semlegesnek tartottak.

A választottbíráóság ítéletét már a XVII. században az állami bíróság ítéletével egyenértékűnek ismerték el, amellyel szemben jogorvoslatnak csak kivételesen – a felek szerződése alapján – volt helye. A Planum Tabulare 11. sz. döntvénye alapján a választottbíráósági szerződés ellenére perbe fogott fél leszállító kifogást emelhetett, amely – mai szóhasználattal élve – eljárást megszüntető végzést eredményezett. A választottbíráóságok által eldöntött ügyek ismételt

bíróság elé vitele ebben a korban oktan perlésnek (patvarkodás) minősült, ez alapján pedig az ellenfél perszöntető kifogás emelésére volt jogosult.

Az 1868. évi LIV. törvénycikk 501. §-a már törvénybe foglalja a kizárás szabályait, magát az eljárást pedig a 495-512 §-ok szabályozzák.

A választottbíráskodás máig ható alapelveit a századforduló után fektette le a jogalkotó, így indokolt ezeket részletesebben ismertetni.

Az 1911. évi I. törvénycikk (a továbbiakban: Plósz-féle Pp.) a választottbíráóság eljárást az addigi szabályok alapján szabályozta, feltételül szabta, hogy a választottbíráósági kikötés írásba legyen foglalva és a felek a szerződés tárgyról szabadon rendelkezessenek.⁷² Ez az alapelv egyebekben azóta is változatlan, ami jól mutatja, hogy mennyire kikristályosodott jogintézménye a magyar jognak a választottbíráskodás. Az írásbeliséget már az 1868-as perrendtartás is megkövetelte egyébként, s ezt erősítette az is, hogy a leggyakrabban előforduló, kereskedelmi ügyekben egyebekben is kötelező volt az írásbeliség. Különös módon ugyanakkor Plósz itt eltért a mintaként használt német perjogtól, s helyette más nyugat-európai kódexeket tekintett mintául. A szabadon rendelkezés alatt azt kellett érteni - és kell most is érteni -, hogy az adott ügyre nincs az állami bíróságnak kizárólagos hatásköre akár rendes bíróság előtt, akár különbíráóság előtt.

A már említett választottbíráósági szerződésben nem volt indokolt megnevezni a bíróként eljárni akart személyeket, mely logikus annak fényében, hogy a későbbi jogvita elbírálása szempontjából lehetetlen lett volna döntení róluk, erre lehetőség volt akkor, amikor a jogvita létrejött és a felek választottbíráósághoz fordultak. Ehelyett a jogalkotó azt a megközelítést alkalmazta, hogy a választottbíráóság tagjának választását és kinevezését kívánta törvényileg szabályozni.⁷³ Természetesen valamennyi résztvevő félnek joga volt bírót megnevezni, s ha erre nem került sor, vagy a felek nem intézkedtek korábban a bíróság kijelölése tárgyában, úgy a Plósz-féle Pp. háttérjogszabályként volt alkalmazandó. A korábbi, 1868-as szabályozás szerint a választottbíráóságnak öt tagból kellett állnia, amit az akkori viszonyok között azzal

⁷² 1911. évi I. tc. 767. § A választott bírósági szerződés csak úgy érvényes, ha írásba van foglalva, ha meghatározott vitás ügyre, vagy valamely meghatározott jogviszonyból jövőre keletkezheto vitás ügyekre vonatkozik, és ha a felek a szerződés tárgyról szabadon rendelkezhetnek.

⁷³ 1911. évi I. tc. 768. § „Ha a választott bírósági szerződésben a választott bíró vagy a választott bíróság tagjai megnevezve nincsenek, és a választott bíróság alakítására a szerződés másként nem intézkedik, mindegyik fél egy-egy bírót választ. Pertársak együttesen választanak; ha a választandó személyben nem egyeznek meg, szavazatuk többsége, többség hiányában pedig sorshuzás dönt.

769. § Ha a felek a választás módjában megállapodnak, a bírák választását nevük, állásuk vagy foglalkozásuk és lakásuk megjelölésével, valamint a bíraskodásnak a választott bírák részéről történt elfogadását írásba kell foglalni.”

indokoltak, hogy a választottbíróság ítélete ellen fellebbezésnek helye nincsen, mindössze alaki sérelmek esetén volt helye rendes jogorvoslatnak, így a tulajdonképpeni elsőfokú jogerős ítélet miatt fokozott körütekintésre és kellő szakmai alátámasztottságra volt szükség, amit a korszakban azzal láttak megvalósíthatónak, ha az ügyben több választottbíró jár el. A Plósz-féle Pp. ezt nem tartotta indokoltnak, abból kiindulva, hogy a felek a per urai, rájuk bízta, hogy döntsenek arról, hány bírót kívánnak igénybe venni jogvitájuk elbírálására, mely egyebekben költséghatékonyabb is volt rájuk nézve. Ha nem nyilatkoztak, a jogalkotó úgy tekintette, hogy mindkét fél egy-egy bírót kíván jelölni, lehetővé téve azt is, hogy páros számú bíró járjon el, továbbá előírva azt is, hogy a választottbírósnak nincs tanácselnöke. A felek az általuk kijelölni kívánt választottbíró a másik féllel közjegyző vagy járásbíróság útján közölték, s mindkét félnek lehetősége volt kérni a másik fél által jelölt választottbíró kizárását, ha úgy ítélte meg, hogy máskülönben a per jogszerű elbírálása nem biztosítható.⁷⁴ A Plósz-féle Pp. előtti perrendtartások nem rendelkeztek arról, hogy a választottbíróként eljárni jogosult személyeknek milyen képesítéssel kellett rendelkeznie, de általánosan elfogadott volt, hogy az 1868. évi Pp. szabályai irányadóak a választottbírók személyére is azzal, hogy a Plósz-féle Pp. szélesebb körben engedett kizárási lehetőséget a peres félnek.⁷⁵

A perben lévő felek és a választottbírók közti jogviszony a polgári jog által szabályozott megbízás jellegével bírt, vagyis e tekintetben gondossági kötelelem volt, amely megbízást a választottbírónak nem volt kötelessége elfogadni. Az elfogadást ugyanakkor a félnek még az előtt be kellett szereznie, hogy az általa választott bíró személyét közölte volna a másik féllel.⁷⁶

A magyar jog nem fűzte az érvénytelenség jogkövetkezményét azon választottbíróági szerződéshez, amelyben a bírók nem voltak személy szerint megnevezve, ugyanakkor bevett

⁷⁴ 1911. évi I. tc. 772. § „Ha a [...] bíróválasztásra felhívott fél a felhívásnak eleget nem tesz, a felhívó fél a választott bírósági szerződéstől elállhat, vagy pedig rendes bíróságnál kérheti a választott bírónak ellenfele helyett leendő kinevezését. A bíróság a kérelem felől az ellenfél meghallgatása nélkül határozhat. Ez a § abban az esetben is alkalmazandó, ha a fél, a ki választójogát már gyakorolta, felhívásra oly bírót választ, a ki a 774. § értelmében kizáratik, vagy elvállalt kötelezettségének teljesítését megtagadja.”

⁷⁵ 1911. évi I. tc. 774. § „Az [általános szabályok miatti] okokból a választott bíró is kizárható. Kizárhatók továbbá a nők, kiskorúak, gondnokság vagy csőd alatt állók, vakok, siketek és némák, valamint hivatalvesztésre vagy politikai jogok gyakorlásának felfüggesztésére ítélték mellékbüntetésük ideje alatt. Az a fél, aki maga vagy ellenfelével egyetértve választotta a bírót, a bíró kizárását csak abban az esetben kérheti, ha a kizárás oka csak a választás után keletkezett vagy jutott tudomására.

⁷⁶ 1911. évi I. tc. 773. § „A választott bíró a bíráskodás elvállalására csak saját írásbeli nyilatkozata alapján kötelezhető. A megnevezését vagy választását tartalmazó irat aláírása írásbeli elfogadásnak tekintetik. Mihelyt az elfogadó nyilatkozatot az ellenféllel közölték, a választott bíró alapos ok hiányában csak mind a két fél beleegyezésével léphet vissza. Azt a választott bírót, a ki alapos ok nélkül a választás elfogadásából folyó kötelezettségének eleget nem tesz vagy teljesítésével késedelmeskedik, a rendes bíróság bármelyik fél kérelmére, az ő meghallgatása után, kétezer koronáig terjedhető pénzbírságban marasztalja. Az e kérdésben hozott végzés ellen felfolyamodásnak van helye. Ezen felül az ilyen választott bíró az okozott költséget és kárt mindegyik félnek megtéríteni köteles.”

gyakorlat volt kötbér, vagy bírság kikötése, hogy a bírók későbbi megválasztása biztosítva legyen.

A választottbíróági szerződést a Plósz-féle Pp. indokolásával ellentétben a kortárs jogászok általában olyan atipikus szerződésnek tekintették, amely más szerződéshez kapcsolódik és nem más, mint a felektől származó felhatalmazás választottbírói tevékenység végzésére. A jogirodalomban eltérés mutatkozott, amennyiben Magyary Géza a választottbírói eljárást kizárólag a felek és a választottbírók közti magánjogi ügyleten alapulónak tartotta, eljárásjogi hatásokkal, míg Fabinyi olyan vegyes jellegű jogintézménynek, amely anyagi- és eljárásjogi elemeket is tartalmaz. Ez a kettősség látszólag egyszerű értelmezési kérdés, valójában nagyon is fontos, tekintettel arra, hogy alapjaiban határozza meg a választottbírók és a peres felek jogait, felelősségét, illetve eljárásuk korlátait. Amennyiben elfogadjuk Fabinyi érvelését, úgy a jogalkotó az eljárásjogok szabályozásának monopóliumának egy részéről is lemondott, ezt alátámasztja az a körülmény is, hogy a felek nemcsak az eljáró bírók személyéről dönthettek, hanem az eljárási szabályokról is.

II. A közigazgatástól alsó szinten is elkülönült bírósági szervezet története

Az igazságszolgáltatás szervezetrendszer, illetve az eljárások szabályai nem értelmezhetők, csak a történeti alkotmány keretrendszerében. Ez természetesen hozza magával azokat a problémákat, melyekre nemcsak az utókor, de a korabeli kortársak sem feltétlenül tudtak egységes választ adni, ha egyáltalán elgondolkodtak rajta. Számos szerző el is gondolkodott, illetve a jogalkotás is kívánt választ adni, de utóbbi a kiegészítést követően vált alkalmassá arra, hogy jogalkotói eszközökkel befolyásolja a történeti alkotmány tartalmát. Evidens, hogy 1867 után a sarkalatos törvények meghatározták, hogy mit tekintettek a kortársak a történeti alkotmány részének, az ugyanakkor bátran kijelenthető, hogy minden olyan törvénycikk, amely valamilyen módon az igazságszolgáltatás szervezetére, eljárási szabályaira vonatkozott, az a történeti alkotmányunknak része kellett hogy legyen. Ezek a szabályok jelentették ugyanis azokat az alapokat, amelyeken nyugodott az ország lakosságának jogérvényesítési lehetősége, hovatovább az állam büntetőigényének érvényre juttatása is, ekként az állam csak a történeti alkotmány keretrendszerében tudott érvényesen szabályozást létrehozni. Ugyanakkor attól, hogy egy törvény rendelkezett a bírói hatalomról, nem szükségszerűen volt egészében a történeti alkotmány része. Értelemszerűen a szervezeti szabályok, az alapelvek tükrözhatték a történeti alkotmány aktuális állapotát, így különösen a majdani 1869-es szabályozásban például a bírák elmozdíthatatlansága, de például a juttatásuk összegére vonatkozó szabályok már kevésbé. Álláspontom szerint szintén a történeti alkotmány részeként tekinthetünk a bírói

normakontroll lehetőségére is. Ezt támasztja alá, hogy a bíróknak lehetőséget biztosítottak arra, hogy egyes rendeletek törvényességét felülvizsgálhassák. Anakronizmus lenne ezt egyfajta alkotmányos biztosítékként értelmezni, az viszont kijelenthető, hogy ezt a rendelkezést a törvény jobban közelítette a történeti alkotmány keretében értelmezhető biztosítékok felé.

A dualizmust megelőző időszakban viszonylag egyértelmű volt az is, hogy az igazságszolgáltatási szervezetrendszer több tényezéből állt össze, ezt tekinthetjük negatívumként, amennyiben mint fragmentált szervezetet fogjuk fel, de tekinthetjük erőnyeknek is, amennyiben úgy tekintünk rájuk, mint speciális esetekre létrehozott fórumokra.

A történeti alkotmány szerinti vizsgálatot célszerű az 1790/91. évi országgyűléssel kezdeni, tekintettel arra, hogy onnantól kristályosodik ki, hogy a korabeli jogban mit tekintettek a történeti alkotmány részének. Ezen túlmenően alkalmas ez az országgyűlés azért is, mert itt jelentkeznek a józsefi felvilágosult abszolutizmus utáni igények egy jobban, hatékonyabban működő államra, továbbá innentől indulnak meg azok a folyamatok, melyek később a reformországgyűlésekben, végső soron az 1848. évi forradalomban jegecesednek ki. Az 1790/91. évi országgyűlés a magyar alkotmánytörténet szempontjából is mérföldkő, az itt alkotott törvények alapjaiban változtattak az addigi hatalomgyakorláson, valamint a rendek és az uralkodó viszonyán.

A XVIII. században ugyanakkor már megfigyelhetők azok a fórumok, melyek a jogkeresők számára igazságot szolgáltatottak, ennek megfelelően indokoltnak tartom ezek ismertetését is ehelyütt. A korabeli reformok alapvetően a felső- és középszintű bíráskodást érintették, a legalsó szinteken ekkor még nem merült fel igényként, hogy a közigazgatás és a bíróságok egymástól elváljanak. Ugyanakkor a végrehajtó és bírói hatalom közti különbséget már az 1790/71. évi országgyűlésen is kifejezésre juttatta a későbbiekben részletezett törvénycikk. Ez mindenképp fontos előrelépés volt, tekintettel arra, hogy a megelőző évtizedekben mindent a közigazgatás uralt le.

II.1. Igazságszolgáltatás a neoabszolutizmus előtt

A korszakban releváns porosz törekvésekkel szemben⁷⁷ a Magyar Királyság területén nem látni olyan tendenciát, amely afelé mutatna, hogy az igazságszolgáltatást az államigazgatás részévé

⁷⁷ Poroszországban a XVIII. században Frigyes Vilmos tűzte ki célul a közigazgatás megreformálását. Ennek első lépéseként felállította a kormány feladatait ellátó titkos tanácsot, mellé a főhadbiztosságot, valamint az uralkodói vagyont kezelő kincstartóságot. Ezeket végül 1723-ban integrálta a Generális Direktórium nevű csúcshivatalba, amelyet követően a porosz rendszert okkal nevezhetjük „minden abszolutizmusok mintahivatalnokságának”. Ezt követően II. Frigyes idején e rendszerben a katonai vezetők egyszersmind állami vezetők lettek. Az igazságszolgáltatási reformot segítette II. Frigyes azon törekvése, hogy a porosz jogot kivonja a birodalmi kamarai bíráskodás alól, amely utóbbit e korszakban a Reichskammergerichtsordnung szabályozott. Ennek első lépéseként

kívánták tenni. A XVIII. századi igazságszolgáltatást alapvetően a felvilágosult abszolútizmus határozta meg azzal, hogy arra szükségszerű hatással volt a józsefi közigazgatási átalakítás, valamint a birodalmi gondolat is.

A szakosodás, a bírói szervezetrendszer sokfélesége ekkor még inkább jelentette ekkor egy újraegyesült ország akut hiányosságainak megoldását, mintsem orvosolandó problémát, bár hasonló horderejű, ellenben tartósabbnak szánt reformokra a kiegyezést követő jogalkotásig várni kell. Az is igaz ugyanakkor, hogy az 1869. évi reform egyúttal minden szinten külön is választja a bírói hatalmat a közigazgatástól,⁷⁸ amely lépés a XVIII. század elején nemcsak időszerű, de elvárható sem volt.

Az 1686-ban kiűzött török seregek után maradt országrészekben a közigazgatást időszerű volt egységesíteni. Ez egyfajta indokál is szolgálhatott az uralkodó, III. Károly számára, hogy átalakíthassa Magyarország Mohács előtti államigazgatását.

Az 1712-15-ös országgyűlés ennek érdekében három bizottságot állított fel.⁷⁹ Egyikük a legsürgősebb teendők összeírásával hamar végzett, az igazságszolgáltatás és a közigazgatás reformjáért felelős bizottságok viszont csak az 1722-23. évi országgyűlésre készítették el javaslatukat. Mindhárom bizottság elnöki tisztségét Csáky Imre kalocsai érsek töltötte be.⁸⁰

Az 1722-23. évi országgyűlésen több más mellett sor került a közigazgatási reformok törvénybe iktatására, így megkezdhette működését a Helytartótanács, az Országos Biztosság és az Országos Levéltár.⁸¹ Ezen országgyűlés egyik legfontosabb intézkedése volt, hogy „mindazok a megyék, melyeknek megyeházuk még nincsen, illet gyűléseik s törvényszékeik tartása, levéltáruk s okleveleik megőrzése, a gonosztevők s foglyaik őrzése és a végrehajtások eszközzése végett, biztos és amennyire lehet, magoknak a megyebelieknek is nagyobb kényelmére, mindegyik megye közepén fekvő helyen, és (ha lehet) városokban vagy nagyobb és kiváltságos mezővárosokban szerezzenek”⁸². Fontos kiemelni, hogy e helyeken volt

1748-ban kiadta a Codex Fridericianus, amellyel a porosz tartományok fölött működő országos fellebbviteli fórumot hozott létre. Tény ugyanakkor, hogy a porosz igazságszolgáltatási reformok célja az volt, hogy a bírókat az állami bürokrácia részévé tegye, kizárva így a mérlegelésen alapuló döntést, megfosztva a bírói hivatalt annak immanens elemétől. E szemléletmód betetőzését és abszolutista kiteljesedését segítette a Polizeistaat kiépítése, amely inkább rendészeti-, mintsem rendőrállamnak tekinthető.

⁷⁸ A bírói hatalom gyakorlásáról szóló 1869. évi IV. törvénycikk 1. §

⁷⁹ 1715. évi LIX. törvénycikk - a katonai, közigazgatási s közgazdasági ügyekre vonatkozó rendszer kidolgozására bizottságot neveznek

⁸⁰ Romsics Ignác (szerk.): Magyarország története. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2016. 499.

⁸¹ Romsics, 2016. 500.

⁸² 1723. évi LXXIII. törvénycikk - annak a helynek a földesurak birtokain leendő átengedéséről, a hol Tolna és más hasonló állapotban levő megyék törvényszékeiket tartsák, hivatalos irataikat őrizték s a törvényhatósági hatalmat gyakorolják 1. §

lehetőség pallosjoggal is élni.⁸³ Az állandó megyeszékhelyeken létesítendő megyeházák az építészeti irányzatok megjelenését is szolgálták.

Mindeközben a megyék jelentősége is növekedett, központi szervükké a megyei közgyűlések váltak, amelyen minden nemes jelenlétre volt kötelezve, noha lehetőség volt képviselők keresztül jelen lenni. A közgyűlést évente 2-4 alkalommal hívták össze. A megyét a király által kinevezett, a megyék felében örökletes címként viselt főispán vezette, noha a tényleges vezetés a közgyűlés által választott alispán kezében volt.⁸⁴

Országos szinten 1724-ben kezdte meg működését a Magyar Királyi Helytartótanács, amelyet a nádor, e tisztség betöltetlensége esetén a helytartó, távollétében az országbíró, vagy a rangban következő zászlósúr elnökölt.⁸⁵ E szervezet tekinthető az első modern kormány szervnek.⁸⁶ Hatáskörét tekintve az államigazgatás egésze alá tartozott a pénzügyi igazgatás kivételével. Elsődleges feladata a király rendeleteinek végrehajtása, noha rendeletalkotást maga is kezdeményezhetett. A törvényhatóságok központi felügyeleti szerveként ilyen korlátozás nem következett a szabályozásból, a királlyal mégis a kancellárián keresztül érintkezett.⁸⁷

A bírói szervezetrendszer reformja az államigazgatásénál is komolyabb horderejű volt. Az 1723. évi törvények közül több is ezt a kérdéskört érinti, hiszen a Mohács előtti szervezetrendszer alapos revízióra szorult, noha annak alapelvei továbbéltek.⁸⁸

Az 1790/91. évi országgyűlés már rendelkezett a törvényhozó és végrehajtó hatalom gyakorlásáról, amikor kimondta, hogy a törvényalkotás, a törvények hatályon kívül helyezése, továbbá a törvények értelmezése Magyarországon (valamint nyilvánvalóan a kapcsolt részekben is) az 1741. évi XII. törvények⁸⁹ szerint a törvényesen megkoronázott király (ekkor II. Lipót),

⁸³ 1723. évi LXXIII. törvények 2. §

⁸⁴ Romsics, 2016. 505.

⁸⁵ Csizmadia, 2007. 167.

⁸⁶ Romsics, 2016. 508.

⁸⁷ Csizmadia, 2007. 167.

⁸⁸ Csizmadia, 2007. 189.

⁸⁹ „Hogy a törvények alkotásának, eltörlésének s magyarázásának hatalma Magyarországon és a hozzá kapcsolt részekben, az 1741:VIII. törvények rendeletének sérelme nélkül, a törvényesen megkoronázott fejedelmet és az országgyűlésre törvényesen egybegyűlt országos karokat és rendeket közösen illeti, s rajtuk kívül nem gyakorolható: Ő szent felsége magától és önként elismeri, s kegyesen kijelentette, hogy Ő a rendek ezek jogát sértetlenül megtartandja, és a mint azt dicsőült elődeitől kapta, azonképen csorbitatlanul szállítandja át felséges utódaira, biztosítván az ország karait és rendeit, hogy soha sem fogja az országot és a kapcsolt részeket rendeletekkel vagy ugynevezett pátensekkel, melyek különben is az országnak soha egy törvényszékén sem fogadhatók el, kormányozni; pátensek kiadása csupán azon esetre tartatván fenn, midőn a törvénnyel egyébként megegyező dolgokban, a kellő eredménnyel való kihirdetés egyedül ez uton lenne eszközölhető. Továbbá:

Hogy a bíróságoknak törvénnyel megállapított vagy megállapítandó szervezete királyi hatalommal nem fog megváltoztattatni; sem a törvényes ítéletek végrehajtása parancsokkal gátoltatni, sem hogy azt mások gátolják, megengedtetni nem fog; sem pedig a bíróságok törvényes ítéletei megmásítatni, vagy akár a királynak, avagy valamely politikai kormányzéknek felülvizsgálata alá vonatni nem fognak; hanem a valláskülönbség nélkül választandó bírák az országnak érvényben álló, vagy ezután hozandó törvényei és bevett szokásai szerint tartanak

valamint az országgyűlésre összegyűlt karok és rendek joga. Az uralkodó e törvényben megerősítette, hogy a karok és rendek illetően jogát megtartja, tőlük azt semmilyen körülmény mellett el nem vonja. Fontos volt ez a rendelkezés, tekintettel arra, hogy a felvilágosult abszolutizmus idején a karok és rendek folyamatos jogkorlátozásnak voltak kitéve, továbbá megbicsaklott a koronázással kapcsolatos rendi jogosítványok érvényre juttatása is, amennyiben II. József nem volt hajlandó megkoronáztatni magát - éppen azért, hogy a kialakult szokásjog őt ne kösse a rendekkel szemben. Az 1790/91. évi XII. törvénycikk garanciát nyújtott arra nézve is, hogy ez a kitétel, miszerint a karok és rendek törvényalkotási, törvényértelmezési joga nem sérül, örökletes lesz a Magyar Királyságban. Biztosította az uralkodó a rendeket arról is, hogy nem fog pátensszekkel kormányozni, mely - mint azt tudhatjuk - 1849 és 1867 között általános és bevett eljárása volt Ferenc Józsefnek, tekintettel arra, hogy máskülönben a Habsburg Birodalom magyar része kormányozhatatlan lett volna. A király mindezekon felül törvénybe iktatott ígéretet tett arra nézve, hogy a végrehajtó hatalom gyakorlása minden esetben a törvények értelmében történik. Ez utóbbi szintén a józsefi örökség miatt volt kiemelten fontos az országos karok és rendek számára, akik szerették volna elkerülni, hogy a későbbiekben olyan uralkodói hatalom jelenjen meg az országban, mely a hatalmat önkényesen kívánja gyakorolni, legyen az bármennyire is pragmatikus. A végrehajtó hatalom illetően korlátozása álláspontom szerint együtt értendő a történeti alkotmány által kijelölt keretrendszerrel is, tekintettel arra, hogy a hatalomgyakorlás alapelvei, módjai szükségszerűen a történeti alkotmányból eredeztethetők.

Jelen értekezés szempontjából külön jelentősége van annak, amit az igazságszolgáltatásról mondott ez a törvénycikk. A király törvénybe foglalt ígéretet tett arra nézve, hogy a bíróságok törvényen alapuló szervezetén nem fog változtatni önkényesen, sem az ítéletek végrehajtását parancsokkal, vagy egyéb módon nem fogja akadályozni, ezen felül a bírósági ítéleteket sem változtatja meg. Kijelentette a törvénycikk továbbá azt is, hogy az ítéleteket sem a király, sem „valamely politikai kormányzék“ nem fogja felülvizsgálni. A bírókat immár vallásra tekintet nélkül lehetett megválasztani, akik az ország törvényei és bevett szokásai szerint tartanak törvényszékeket a későbbiekben.

Fontos mérföldkő az 1836. évi országgyűlés. A szóbeli perek bíróságairól szóló 1836. évi XX. törvénycikk a 60 forintnyi pertárgyérték alatti perek esetében (2. §), előremutató módon tette lehetővé a szóbeli pereket, akkor is, ha a felek korábban ilyenben nem állapodtak meg (1. §).

törvényszékeket; a végrehajtó hatalmat pedig nem másként, mint a törvények értelmében gyakorolandja a királyi felség.”

Fontos feltétel volt, hogy az ilyen perek nyomban, vagy nem nagy terjedelmű bizonyítással elbíráltak legyenek (2. §). Az ilyen perben nem volt szükség szabott formában benyújtott keresetlevélre (8. §), a keresetet szóban is elő lehetett adni és az ellenkérelemre csupán nyolc nap állt rendelkezésre (mely eljárási lehetőség egyébként az 1952. évi polgári perrendtartásban is megvolt, a kereset rögtöni tárgyalásának lehetőségét csak a 2016. évi perjogi kódex szüntette meg, noha ekkorra már nem voltak olyan perek, melyek a szóban előadott kereset nyombani tárgyalását jelentették volna). Hatáskörét tekintve ezek a bíróságok járhattak el bizonyos szerződések megsemmisítése ügyében, továbbá zálogügyekben, bizonyos örökösödési ügyekben, valamint úrbéri büntetőügyekben is (2. §). Rendezett tanács nélküli községekben eljárni jogosult volt a helyi bíró és az előjáró, ha a pertárgyérték 12 forint alatt volt. Efölött a földesúr, vagy az általa megbízott törvénytudó személy volt jogosult ítélni (3. §). Rendezett tanácsú városban a bíró és két tanácsstag volt jogosult eljárni (4. §). Fellebbezésre a helyi bíró által elbírált ügyben az úriszékhez, a földesúr (vagy megbízottja) által hozott ítélet esetén, továbbá a szolgabíró eljárását követően a vármegye törvényszékéhez volt lehetőség (3. §). E körben fontos kiemelni azt a körülményt, hogy a perek ebben a korszakban zömmel szóban zajlottak, a szóbeliség kifejezetten reformer gondolat volt, mely a későbbiekben a Plósz Sándor által életre hívott sommás perekben,⁹⁰ majd általánosan csak az 1911. évi I. törvénycikk nyomán kerül bevezetésre. Ez a törvénycikk ugyanakkor nemcsak a szóbeliség szempontjából bírt jelentőséggel, hanem azért is, mert a pertárgyértéktől függően biztosított egy gyors és egyszerű peres eljárást, mely már előremutatott álláspontom szerint az osztrák-magyar kiegyezést követően meginduló folyamatokra. Itt még kifejezetten fontos szerep hárul nemcsak a szolgabírákra, hanem az úriszékre is, ami nem meglepő, tekintettel arra, hogy ez még a feudalizmus időszakának reformja, ugyanakkor már feszegeti annak határait.

Különleges bírói fórumok ugyanakkor nemcsak hatáskör, hanem illetékesség mentén is szerveződtek ebben az időszakban, ami nyilvánvaló, tekintettel arra, hogy a horvát-szlavón területek viszonylagos különállással bírtak az 1848 előtti időszakban is. A tenger mellé kereskedési Fiume Városa Kerülete és szabad Révpartja ítélőszékeiről szóló 1836. évi XIX. törvénycikk ennek szellemében rendelkezett arról, hogy Fiume, illetve a Fiumei Kerület lakosságának polgári perei, hacsak nem a fiumei váltótörvényszékre, vagy a *Consulatus maris* bíróságára tartoznak, a helyi bírák és igazgatók elsőfokú városi és kerületi ítélőszékének

⁹⁰ A sommás eljárásról szóló 1893. évi XVIII. törvénycikk 25. §-a akként rendelkezett, hogy „a tárgyalás szóbeli és nyilvános. Szóbeli előadás helyett iratok tartalmára hivatkozni nem szabad. Iratok felolvasása is csak ott engedhető meg, a hol szószerinti tartalmuk irányadó.” A 26. § szerint „előadásában felperes az idézéssel közölt kereset tartalmához nincs kötve”.

hatáskörébe tartoztak (1. §). Fellebbezési lehetőség a Kapitányi Törvényszékre volt, ahonnan a Hétszemélyes Táblára lehetett további jogorvoslattal fordulni (1. §). Figyelemmel az illetékességi terület különállására, fontos volt rögzíteni azt is, hogy a Kapitányi Törvényszék a kerületi nemesség ellen indított személyes perekben is elsőfokú bíróságként járt el (3. §). A városi és kerületi bíróság öt tagból, egy kapitányi törvényszéki bíróból és négy továbbiából jött létre (4. §), míg a Kapitányi Törvényszék hét tagból, melyből egy a területi kapitány, aki a Révpart kormányzója is volt, valamint hat, úgy nevezett patrícius tanácsosból (5. §).

A rendes bíróságok mellett ugyanakkor már a korszakban is jelen voltak speciális hatáskörrel rendelkező különbíróságok Magyarországon, melyek ismertetése e helyütt különösen indokolt, mivel így van lehetőségünk egyben látni azt a képet, ami az 1868-69. évi törvényalkotás nyomán kialakította azt a bírósági rendszert, amiben a magánjogi jogvitákat évtizedekig elbírálták. E reformok alapvetően ugyanakkor a felsőbíróságok szintjét érintették, mely megérthető, hiszen 1869-ig a legalsó szinten a közigazgatástól nem különült el a bírósági szervezetrendszer.

II.2. A nemesi felsőbíróságok

A nemesi felsőbíróságok tekintetében a Királyi Kúria átszervezése kiemelendő. E fórum két bíróságból tevődött össze, egyik a Tabula Septemviralis, más néven a hétszemélyes tábla, amely a korábbi nádori szék utódjának tekinthető. A fórum elnevezése feltehetően a korábbi hagyományokra⁹¹ vezethető vissza.⁹² Legfőbb nemesi bíróságként járt el, huszonegy fős szervezetében már a nemesek is megjelentek. Ítéletei ellen a Királyi Táblához (Tabula regia iudiciaria) volt fellebbezési lehetőség. E fórum létszáma két-két főpapi és főúri, valamint négy nemesi taggal bővült.⁹³

Ez utóbbi felsőbíróság tehát vegyesfolyamodású bíróságként működött, hiszen a hűtlenségből, felségsértésből eredő perekben elsőfokú bíróságként járt el, ahogyan akkor is, ha ingatlanra vonatkozó jog régi privilégium alapján történő bizonyítása vált szükségessé.

Fontos kiemelni azt is, hogy e reformnak köszönhetően a Királyi Tábla állandó fórummá vált, s országos hatáskörrel rendelkezett.⁹⁴ Működéséhez kilenc táblabíró jelenléte volt szükséges, s a folyamatos ítélkezés alól csak az ünnepek és „törvényszünetek” jelentettek kivételt.⁹⁵ Élén az

⁹¹ 1536. évi XVI. törvénycikk - a helytartó maradjon meg szokott hatalmával; és hogy tanácsosokat kell választani

⁹² Stipta, 1998. 67.

⁹³ Stipta, 1998. 65.

⁹⁴ Stipta, 1998. 65.

⁹⁵ A királyi ítélő tábláról s annak állandóságáról szóló 1723. évi XXV. törvénycikk 3. §

igazságszolgáltatás akut problémáinak megoldását jelentő XVII. század eleji jogalkotástól⁹⁶ kezdve a királyi személynök állt, az ítélőtanács tagja pedig az alnádor és az alországbíró mellett négy protonotarius, egy-egy főpap és főúr, valamint négy nemes ülnök, végül a kincstári ügyekért felelős személy volt.⁹⁷

Figyelemreméltó, hogy a királyi kincstár peres ügyeit is a Királyi Tábla hatáskörébe vonta az országgyűlés ekkor.⁹⁸

II. 3. A polgári felsőbbbíráskodás

A polgári felsőbbbíráóságok terén a tárnoki városok fellebbviteli fórumaként eljáró sedes tavernicalis, valamint a személynöki városok esetén ilyen fokon eljáró sedes personalita kiemelendő. Utóbbi korábban, 1619-ig a tárnoki szék fellebbviteli fórumaként is eljár, illeten vegyesfolyamodású fórumként működött.⁹⁹

A tárnoki székek működését az 1723-as reform nem érintette, ítélkezési gyakorlatát ugyanakkor javította, szervezete és eljárása ugyanakkor Rudolf 1602. augusztus 13. napján kel kiváltságlevelétől kezdve 1848-ig gyakorlatilag változatlan volt azzal, hogy székhelye előbb Budán, majd Pozsonyban volt, s korábbi hatásköreit csak a XVII. század elején nyerte vissza.¹⁰⁰

A személynöki szék szervezetét I. Mátyás törvényei határozták meg, kezdetben – mint fentebb említettem – vegyesfolyamodású fórumként működött. A Tripartitum három olyan személynöki várost említ, amely jogvitáját közvetlenül felterjeszthette, ezek Székesfehérvár, Lőcse, valamint Esztergom, utóbb a hét bányaváros is megkapta ezt a lehetőséget.¹⁰¹

A megyei bírósági szervezetrendszert a sedriák határozták meg, amelyek a nemesek különféle pereiben bírtak hatáskörrel. Meghirdetésük és elnöklésük az alispán feladata volt, hatáskörüket pedig a szokásjog és a vármegyei szabályozás alakította.¹⁰² E körülményekből is látszik, hogy alsó szinten még nem történt meg az igazságszolgáltatás és a közigazgatás elválása.

A sedriák szakosodása a XVII. században indult meg, az adóssági pereket 12.000 forintig elbíráló alispáni szék (forum vicecomitis)¹⁰³ és az adóssági-, valamint zálogügyekben 3.000

⁹⁶ 1609. évi LXX. törvénycikk - az ország törvényszékeinek, mind a rövideknek, mind a nyolczadosoknak, a régi alapon újból életbe léptetése és berendezési módja

⁹⁷ Stipta, 1998. 67.

⁹⁸ A királyi ítélőtáblához tartozó ügyekről, a törvénykezési perorvoslatokról s az idézés határidejéről szóló 1723. évi XXVI. törvénycikk 1. §

⁹⁹ Csizmadia, 2007. 190.

¹⁰⁰ Stipta, 1998. 70.

¹⁰¹ Stipta, 1998. 71.

¹⁰² Csizmadia, 2007. 191.

¹⁰³ Stipta, 1998. 75.

forintig eljáró szolgabírói szék (forum pedaneum) kialakulásával együtt, amely utóbbiaknak elvileg fellebbviteli fóruma is volt.¹⁰⁴ A szolgabírói szék kapcsán szükséges megemlíteni, hogy a szolgabírók korábban csak a bizonyítás felvétele és az ítéletek végrehajtása során jártak el, ítélezési tevékenységük összefügg az alispánok önálló jogszolgáltatási hatásköre egy részének átruházásával.¹⁰⁵ A vegyesülnöki rendszert szintén a XVII. században vezették be a megyei bíróságokon.¹⁰⁶

A sedria szintén vegyesfolyamodású fórumként volt jogosult eljárni, hiszen a nemesség ügyeiben első-, míg a jobbágyok esetében másodfokon ítélezett.¹⁰⁷ A szakosodást követően a büntető sedria ítélete ellen II. József reformjáig sem a nemesek, sem a jobbágyok számára nem volt fellebbviteli lehetőség. Ennek hatáskörébe tartoztak a megye nemességének, valamint a pallosjoggal rendelkező urak hatalma alá nem tartozó jobbágyok büntetőügyei a hűtlenségi bűncselekmények kivételével, minthogy utóbbiak esetében a felsőbíróságok ítéleztek.¹⁰⁸

II. 4. Kerületi táblák

Legjelentősebb nívumként a kerületi táblák felállítását emelhetjük ki, amelyek előzményét az ítélőmesteri bíróságok jelentik.¹⁰⁹ Az ítélőmesterek hatáskörét már az 1715-ös országgyűlésen meghatározták, kellő részletességgel.¹¹⁰

E törvénycikkből a contrario azt is tudjuk, hogy létezett ún. alávetéses illetékesség,¹¹¹ így az 1715-ös törvénytől is lehetett eltérés szerződésből eredő jogviták esetén. Az állandóan ülésező négy kerületi tábla felállításával megszűntek az oktavális ülészekok,¹¹² Nagyszombaton, Eperjesen, Kőszegen és Nagyváradon (1725-től Debrecenben¹¹³), majd 1726-tól Zágrábban¹¹⁴ folyamatos ítélezési tevékenység folyt.

¹⁰⁴ Stipta, 1998. 76.

¹⁰⁵ Stipta, 1998. 76.

¹⁰⁶ Az előkelőbb nemesség közül választandó rendkívüli esküdt ülnökökről és ezek tisztéről szóló 1613. évi XXIV. törvénycikk

¹⁰⁷ Csizmadia, 2007. 191.

¹⁰⁸ Stipta, 1998. 75.

¹⁰⁹ Stipta, 1998. 69.

¹¹⁰ 1715. évi XXVIII. törvénycikk - ama ügyek felszámálása, melyek az ítélőmesterek biráskodása alá s illetőségéhez tartoznak s nem tartoznak

¹¹¹ 1715. évi XXVIII. törvénycikk 5. §

¹¹² Csizmadia, 2007. 190.

¹¹³ Benkő Péter: Regionális hagyományok a magyar történelemben. In: Tér és Társadalom 23. évf. 2009/2. 93. (http://epa.oszk.hu/02200/02251/00035/pdf/EPA02251_Ter_es_tarsadalom2468.pdf utolsó letöltés: 2019. I. 9.)

¹¹⁴ Katus László: A modern Magyarország születése (Magyarország története 1711-1914). Pécs, 2012. 59.

A Horvát-Szlavónország és Dalmácia területén alkalmazandó eljárásrendet és az ott folyó ügyekben irányadó fellebbviteli szabályokat végül 1729-ben állapították meg, amely szabályozásban a báni tábla továbbra is jelentőséggel bírt.¹¹⁵

A kerületi táblák felállítására azért volt szükség, hogy „a perlekedők költségeiről s az igazság könnyebb elérhetéséről is gondoskodás történjék”.¹¹⁶

Az 1721. évi XXXI. tc. 1-4. §-i tartalmazták az egyes kerületi táblák illetékességi területeit, továbbá rendelkezett arról is, hogy a kerületi táblák elnökét, ülnökeit, valamint jegyzőjét a későbbiekben is a király jogosult kinevezni, míg a táblák további alkalmazottait annak elnöke.¹¹⁷ Minden tábla egy elnökből, továbbá négy-négy ülnökből és jurátusból, valamint segédszemélyzetből állt. Ülnök csak a királynak esküt tett, bírói képesítéssel rendelkező magyar polgár lehetett.¹¹⁸

A kerületi táblák minden esetben elsőfokú bíróságok voltak, jellemzően olyan ügyekben járhattak el, amelyeket törvény kivett a megyei bíróságok hatásköréből.¹¹⁹ Az 1723. évi XLVII. törvénycikk értelmében a kerületi, ill. báni táblához tartoztak azok a perek is, amelyekben több megye területén található ingatlan öröklésével, vagy az azokkal összefüggő női különjogokkal kapcsolatban volt jogvita.¹²⁰

Ezekén felül a kerületi táblák jellemzően a nemesek magánjogi ügyeiben voltak jogosultak eljárni egészen 1848-ig.¹²¹ A király által kinevezett elnökön kívül öt-hat rendes tagja volt, eljárása során kollégiumok alakultak.¹²² Az előrelépés a rendszeresen ülésező bíróságok ilyen felállítására kapcsán mindenképp üdvözlendő, ugyanakkor a korabeli viszonyokat is figyelembe véve nem feltétlenül jelentett könnyebbséget a jogkereső polgároknak Külső-Szolnok vármegyéből Eperjesre, vagy Baranya vármegyéből Kőszegre utazni.

II. 5. A jobbágyság bíróságai

Noha a reformok alapvetően a felsőbíróságok körében történtek, szükséges a társadalom alsóbb rétegeire is kitérni, tekintettel arra, hogy itt is jelentkeznek nívumok. Különösen fontos ez azért is, mert a társadalom alsó, illetve perifériális részén élők szükségszerűen az igazságszolgáltatás

¹¹⁵ 1729. évi XXXI. törvénycikk az ügyek átküldésének módjáról Dalmát-, Horvát- és Szlavon-országokban s országokból

¹¹⁶ A kerületi táblák helyéről s a törvényszékek tartásáról szóló 1723. évi XXXI. törvénycikk

¹¹⁷ A kerületi táblák helyéről s a törvényszékek tartásáról szóló 1723. évi XXXI. törvénycikk 14. §

¹¹⁸ Stipta, 1998. 69.

¹¹⁹ Stipta, 1998. 70.

¹²⁰ 1723. évi XLVII. törvénycikk - a fivérek nyereségéről s káráról szóló 1655. évi törvénycikkely magyarázata

¹²¹ Stipta, 1998. 70.

¹²² Csizmadia, 2007. 190.

legalsó szintjével találkoztak először, amikor sértett jogaikat érvényesíteni kívánták. Ennek fényében indokolt röviden foglalkozni a társadalom alsó szegmensének igazságszolgáltatásával is. A jobbágyság számára kétfokú bírói szervezetrendszer állt rendelkezésre. Elsőfokon jelentéktelen ügyekben a falusi bíró, kisebb polgári ügyekben pedig a tisztiszek járt el. Utóbbi eljárása azért is volt „kívánatos”, mert ott a vármegye szerveinek megkerülésével lehetett ítélni. A jobbágyok magánjogi jogviszonyból eredő jogvitáiban, valamint az általuk elkövetett kihágások esetében a szolgabíró volt jogosult eljárni, azzal, hogy utóbbi esetben testi büntetést kiszabhatott, igaz, csak ún. „fegyelmezésként”.¹²³

A jobbágyság számára a legáltalánosabb eljárási fórum a vegyesfolyamodású úriszek volt, amely elsőfokon a büntető-, valamint a nagyobb polgári ügyekben rendelkezett hatáskörrel. Tagjai az uradalmi tisztviselőkön kívül a megyei hatóság képviselői, valamint a XVIII. századig a jobbágyúrnökök voltak. Amennyiben az úriszéken pallosjogot is gyakoroltak, az kiegészült három táblabírával is. Az úriszékek büntetőügyekre is kiterjedő hatáskörét az 1787. augusztus 20. napján kibocsátott pápens vontta meg.¹²⁴

Másodfokon járt el az úriszek az annak alsóbb fokú, delegált bíróságaként eljáró falusi bíró,¹²⁵ a mezővárosi tanács (a jász-kun mezővárosoknál¹²⁶), valamint a tisztiszek határozata ellen benyújtott fellebbezés esetén.

II. 6. Városi bíróságok

A városi bíróságokat és azok tevékenységét a vizsgált korszak reformjai nem érintették, azt a továbbiakban is a városi tanácsok intézték,¹²⁷ külön jogszolgáltató üléseken, törvényszékként. A Mohács utáni időszakban indult meg az a folyamat, amelynek végeredményeként az ítélezési feladatokat a senatus tagjainak egy szakosodott csoportja látta el. Fontosabb változások csak II. József (1780. november 29. – 1790. február 20.) idején jelentkeztek a szabad királyi városok esetében.¹²⁸

III. Az igazságszolgáltatási szervezetrendszer az 1848. évi forradalom és az osztrák-magyar kiegyezés közötti évtizedekben

Az igazságszolgáltatásra vonatkozóan az 1848. évi jogalkotás is kitért, ugyanakkor ennek eredményességét elsöpörte a forradalom nyomán megindult szabadságharc leverése. Az 1848.

¹²³ Stipta, 1998. 76.

¹²⁴ Stipta, 1998. 80.

¹²⁵ Stipta, 1998. 81.

¹²⁶ Stipta, 1998. 78.

¹²⁷ Csizmadia, 2007.

¹²⁸ Stipta, 1998. 73.

évi XI. törvénycikk az addig a földesúri hatóságok által intézett ügyekre nézve tartalmazott rendelkezéseket.¹²⁹

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc leverését követő másfél évtizedre hajlamos az utókor egy olyan korszakként tekinteni, amelynek során Magyarország csak veszített, és bár e szemlélet több szempontból megalapozott lehet, számos olyan intézkedéssel, reformmal találkozhatunk, amelyek pozitív hatásai a mai napig érződnek, amiként olyan „reformokkal” is, melyeket a forradalom utáni szabadságharc hívott életre. Ezek közül jelen dolgozat a jogrendszerre gyakorolt hatásokkal kíván foglalkozni, különösen a kodifikációs hatásokra és megoldásokra.

A rögtönítélő hadi és polgári vegyes bíróságok felállításáról, szerkezetéről, eljárásáról és hatásköréről az 1849. évi I. törvénycikk rendelkezett. Szükséges erre kitérni, tekintettel arra, hogy ez tipikus példája a polgárháborús időszakban zajló jogalkotásnak. A Honvédelmi Bizottmány, vagyis a kollektív államfői grémium volt felhatalmazva arra, hogy ilyent létesítsen a „hadi munkálatok, táborozások vagy rendes katonai parancsnokságok működése helyén“, illetve ott, ahol indokoltan tartotta. Fontos, hogy e bíróságban bíróként eljárhatott katonai személy is.¹³⁰ A törvénycikkkel létrehozott bíróság alapvetően a szabadságharcra veszélyt jelentő cselekményeket rendelte büntetni,¹³¹ ekként – bár polgári ügyekben is eljárhatott – csak

¹²⁹ 1. § Azon sommás szóbeli és mezei-rendőrségi perek, mellyek eddig a földesúri hatóság által ítéltettek, a IX-ik törvénycikk 4. §-a rendeletéhez képest, ezután a szolgabírák által levén ítélendők, a megyék, ha és a mennyiben a szolgabírák a jelenlegi számban elegendők nem lennének, a szükséghez képest a ministerium beleegyezésével azoknak, illetőleg az esküdteknek számát szaporíthatják.

2. § Olly perek, mellyek eddig az első bírósági hatósággal ellátott rendezett tanács által az úriszékekre vitettek feljebb: ezután egyenesen a megyei törvényszékre fognak feljebbvitetni.

3. § Olly helységekre nézve, mellyek rendezett első bírósági hatóságu tanácsal ellátva nincsenek, a megyék a szükséghez képest több törvényszékeket, mint első bíróságokat, alakíthatnak, mellyeken az alispán akadályozása esetében elnököt a törvényszék tagjai önsoraikból választatnak; ezen törvényszékektől felebbvitel szinte a királyi és illetőleg báni táblára történend.

4. § A büntető hatóság a IX-ik törvénycikk 4. §-ának rendelete szerint az úri hatóság megszűntével szinte a törvényszékekre levén ruházva, az uradalmak, az ezen hatóság gyakorlatára szükséges épületeket és készülékeket ideiglenesen a megyéknek általengedni kötelesek.

5. § Az árvai és birói számadások a megyei számvevőszékek által megvizsgálandók, mellyek ezennel törvényszéki hatósággal ruháztatnak föl; feljebbvitel ez esetben is a királyi s illetőleg báni táblához történik; a megyék a hivatalnokok számát e tekintetben, mennyire szükséges, a ministerium beleegyezésével szaporíthatják, s általában részletes intézkedéseket hozhatnak a megyei árvák dolgának milly alakbani kezelése iránt.

¹³⁰ 1849. évi I. törvénycikk 3. §

¹³¹ 1894. évi I. tc. 5. § A 18 éven alóliak, örültek és terhes asszonyok kivételével ezen rögtön ítélő bíróság ítélete alá tartozik sors és nem különbség nélkül, a magyar haza polgárai és lakosai közül, legyen az polgári, egyházi vagy katonai egyén: a) Ki a magyar haza, annak polgári alkotmánya, független önállása, s területi épsége ellen valósággal fegyvert fog - vagy másokat illy cselekvésre izgat. b) Ki az ellenséggel czimborál - annak szabad akaratból - tettleges kényszerítés nélkül, bármí szolgálatot tesz - kémül szolgál, eleséget, fegyvert, pénzt visz - zsoldosokat szerez, utat és ösvényt mutat - írott vagy szóbeli utasítással segedelmére van. c) Ki az ellenség rendeleteit, intézkedéseit, s csábító felhívásait ellenállhatlan kényszerítés közbejötté nélkül - fogadatba veszi s terjesztgeti. d) Ki Magyarország katonáját s bármely más polgárát, - ugyszintén bárminemű fegyvert, löport s egyéb hadi szereket az ellenség kezébe szolgáltat. e) Ki ellenállhatlan kényszerítés közbejötté nélkül az ellenségtől hivatalt vagy bárminemű megbízatást elfogad - s annak érdekében működik. f) Ki az ország hadseregét, vagy

azért szükséges megemlíteni, mert híven mutatja, hogy milyen fontos volt a bírósági szervezetrendszerbe való beavatkozás a szabadságharc ideje alatt. Fontos nívó ugyanakkor, hogy rendelkezett a bíróság tagjainak mentelmi jogáról.¹³²

Fontos mérföldkő az 1849-ben kiadott ideiglenes bírósági szervezetről és perrendtartásról szóló dokumentum, mely négy szintű bírósági szervezetrendszerrel rendelkezett, természetesen ideiglenes jelleggel. Ezek a járási bíróságok, a megyei törvényszékek, a kerületi főtörvényszékek és a legfőbb törvényszék voltak. Ahhoz, hogy a járási bíróságok tevékenységüket el tudják látni, szükséges volt az ország járásokra osztása, melyhez segítségül hívták az addig létezett törvényszékek székhelyeit. Valamennyi járásba egy járásbíró neveztek ki, akik mellett a szükségesnek megfelelő számú helyettes delegáltak. Itt jelennek meg büntető ügyekben az úgynevezett első osztályú járási bíróságok, melyek jelentősége abban állt, hogy a nagyobb súlyú cselekményeknél nem egyesbíróként járt el a járásbíró, hanem további szakemberekkel, bírókkal kiegészülve. A megyei törvényszékek vegyesfolyamodású bíróságként működtek, melyeket a területükön létesített járások szerint alakítottak meg azzal, hogy létrehozásukkor figyelemmel voltak az addigi törvényszéki székhelyekre is. A megyei törvényszékek az ideiglenes szabályok szerint álltak egy elnökből és arányos számú bíróból, mely egyszerre jelzi azt is, hogy a megyei törvényszék mint elsőfokú bíróság a komplexebb, vagy nagyobb súlyú ügyekben kellett eljárjon. Ahol a megyei törvényszék elsőfokú bíróságként járt el, ott a fellebbezés elbírálására a kerületi főtörvényszékek voltak jogosultak dönteni. Ez utóbbi fórumhoz tartoztak a kereskedelmi törvényszékektől fellebbezett ügyek is. Értelmszerűen a kerületi főtörvényszékek területi illetékessége több megyére terjedt ki. E fórumok elnökből és megfelelő számú bíróból álltak. Valamennyi szervezeti szinten a szükséges számú segédszemélyzetet is biztosították ezek az ideiglenes szabályok. A legfőbb törvényszék országos illetékességgel volt jogosult eljárni, az elnökök száma az ügyvitel terjedelméhez igazodott, itt már megjelentek a több bíróból álló tanácsok is, így voltak ügyek, melyekben egy elnök mellett hat további bíró járt el. Az ideiglenes szabályok természetesen az eljárásokra nézve is újdonságokat állapítottak meg. Az 1848. évi forradalom eszméjének megfelelően ezek a bíróságok már társadalmi státuszra tekintet nélkül voltak jogosultak eljárni, vagyis ezen szabályokkal kívánták - ideiglenes megoldásként - megszüntetni a különféle

annak osztályát - vagy szolgálatban eljáró bármely hivatalnokát, biztosát, futárát szándékosan tévútra vezeti, ezek működéseit tetteleg gátolja, vagy személyeiket utazásaik közben letartóztatja. g) Ki az ország seregének, élelemmel, zsolddal, szállásali ellátását, vagy továbbszállítását tettelegesen, és szándékosan akadályozza. h) Ki az országgyűlés, annak határozatait, s rendeleteit s intézkedéseinek tettelegesen ellenszegül, vagy tettelegesen ellenszegülésre határozottan izgat. i) Ki magánál, tudva, ellenséges katonát vagy kémeket rejtget.

¹³² 1849. évi I. törvény cikk 6. §

bíróságokat, melyek egy-egy társadalmi rétegre nézve hatáskörrel rendelkeztek. A szabályokból ugyanakkor nyilvánvaló, hogy az ekkor már létező kereskedelmi törvényszékeket, melyek a korszakban a váltótörvényszékeket is magukban foglalták, nem kívánták megszüntetni, ugyanakkor a szervezeti szabályok között erre mindössze a fellebbvitel során eljáró bíróság megnevezésénél találunk utalást.

A kiegyezést követően Magyarország számára ismét sürgetővé vált a polgári igazságszolgáltatás területén két intézkedés meghozatala. Az egyik az igazságszolgáltatási szervezetrendszer kialakítása, elválasztása a közigazgatástól – amely az 1869. évi IV. törvénycikkkel megtörtént –, valamint az új szisztémához igazodó polgári eljárásjogi szabályok megalkotása.¹³³ Mint azt később látni fogjuk, a feudális igazságszolgáltatás átalakításának igénye közvetlenül a szabadságharc leverését követően felmerült császári igényként.

A honi törvényhozás már az 1868. évi LIV. törvénycikkkel szabályozta a polgári peres eljárásokat, ugyanakkor már a megalkotása során azon feltevésből indult ki, hogy a szabályozás csak ideiglenes lesz, mi több, az is egyértelmű volt, hogy a megalkotott perrendtartás a korszak igényeinek mérsékelten volt képes eleget tenni. Nyugaton mind a francia, mind a német polgári perjog a szóbeli per irányába mozdult el, míg saját eljárásjogunk megalkotása során az osztrák ideiglenes polgári perrendtartás szolgált mintául. Nem véletlen tehát, hogy az Országgyűlés alsóháza már a kezdeti hiányosságok kiküszöbölése céljából született 1881. évi LIX. törvénycikk megalkotása előtt 1880. április 23. napján határozatot hozott a szóbeliség, a közvetlenség és a nyilvánosság elvén alapuló polgári perrendtartás előkészítésére. Ennek volt folyománya, hogy Pauler Tivadar igazságügyminiszter megbízásából két tervezet is készült. A dr. Emmer Kornél országgyűlési képviselő által szerkesztett javaslat a törvényszékek előtti eljárást, a bizonyítást, valamint a sürgősségi eljárást tartalmazta, míg a dr. Plósz Sándor egyetemi tanár által készített a bizonyítás szabályai kivételével a teljes polgári peres eljárást.¹³⁴ A felkértek 1893-ra készültek el az előadói tervezetekkel, amelynek során Emmer Kornél a francia, míg Plósz Sándor a német polgári perjogot vette alapul.

Ez a mintahasználat nem volt természetesen előzmény nélküli. Az árpád-házi uralkodók idején erőteljes német hatás, míg az Anjou-korban alapvetően normann befolyás érvényesült, a francia perjog pedig Károly Róbert idején jutott el Magyarországra nápolyi közvetítéssel, míg a XIX. századra a német attribútumokkal rendelkező osztrák perjogi megoldások jelentkeznek a magyar szabályozásban. Ezen osztrák perjogi megoldások természetesen nem jelentkeztek

¹³³ Fabinyi, 1931. 1.

¹³⁴ A polgári perrendtartásról szóló 1911. évi I. törvénycikk általános indokolása

volna, ha a Geringer-féle centralizációs decentralizáció által fémjelzett államreform nem történik meg, így a következmények ismeretében szükséges áttekinteni azt az utat, amit a magyar bírósági szervezetrendszer bejárt, mire megszülethettek azon eljárási- és szervezeti szabályok, amelyek a jelenkorig éreztetik hatásukat.

A szabadságharc leverését követően nyílt lehetőség a történelmi magyar állam berendezkedésének gyökeres megváltoztatására, amelynek keretében sikerült azt olyan, egymással és a többi koronaországgal egyenrangú kerületre osztani, amelynek következtében okkal volt feltételezhető, hogy az országrészek hagyományos történelmi kapcsolatai felszívódnak. Így a szeparatizmus fészkei elenyésznek és a központosított irányítás is könnyebbé válik. Ehhez szükségessé vált az ún. olmützi alkotmány, amelynek következtében Magyarország önállósága megszűnt és helyét átvette egy centralizált, monarchikus birodalomban öt részre osztott tartomány. Az 1848-ban vitathatatlanul megkezdődött polgári átalakulás ekkor újabb lökést kapott az előrehaladottabb tartományokban meghonosított rendelkezéseknek köszönhetően.¹³⁵

Természetesen az ország felosztása bizonyos szempontból hátrányokkal járt. Ilyen volt a megyei autonómia, valamint az erdélyi unió felszámolása. A polgári közigazgatás központja ekkor a Budán székelő helytartóság volt, a kerületek székhelyei pedig Pesten, Sopronban, Pozsonyban, Kassán és Nagyváradon voltak, élükön egy-egy főispánnal. A kerületek a megyefőnökök által vezetett megyékre, amazok a szolgabírók által irányított járásokra oszlottak. A Bach-rendszer sajátossága, hogy valamennyien császári kinevezettek voltak.¹³⁶ A Magyarország területén kialakított három további tartomány alacsonyabb szintű egységekre történő felosztása ugyanakkor elmaradt, így pl. Erdély egy közigazgatási egységet alkotva tagozódott a birodalomba.¹³⁷

Természetesen a közigazgatás reformja mintegy magával vonzotta az igazságszolgáltatás átalakítását is, hiszen a vizsgált korszakban e kettő még nem vált el egymástól élesen. Az alsófokú bíróságok szervezetenként egyek voltak az alsóbb szintű közigazgatással, amely kétségkívül összeférhetetlen volt a hatalmi ágak szétválasztásának igényével, amennyiben a végrehajtó és az igazságszolgáltató hatalom ekként nem különült el egymástól.

Az igazságszolgáltatás átszervezésére már 1849. november 10-én császári elhatározás született, amelyet követően 1854-re véglegessedett a felülről szervezett jogszolgáltatási szervezet, amely

¹³⁵ Csizmadia, 2007. 305.

¹³⁶ Csizmadia, 2007. 306.

¹³⁷ Bónis-Degré-Varga, 1996. 191.

a magyar Kúria 1861-es visszaállításáig megmarad.¹³⁸ E korszakot két nagyobb egységre oszthatjuk. Az 1849-től 1854-ig tartó ideiglenes és az 1854-től 1861-ig tartó végleges szakaszra, amelyek alatt főképp a bíróságok elnevezésében mutatkoznak eltérések, amelyek viszont az iktatás rendszere szempontjából bírtak különös hatással.¹³⁹ E rendszer kétségtelenül jobban megfelelt a polgáriság követelményeinek, ugyanakkor folyamatos átszervezéssel és kapkodással járt, valamint külön nehézséget jelentett, hogy a feudális joghoz szokott magyar társadalom számára az osztrák jog és az ahhoz kapcsolódó bürokrácia sokszor áttekinthetetlennek és kiismerhetetlennek bizonyult.¹⁴⁰

A szervezetrendszer legalján található járásbíróságok a legtöbb helyen még összefüggtek a szolgabírói közigazgatási hatóságokkal, ugyanakkor a szolgabírói ítélőszék már a járásbíróságok szervezetébe került. Az addig mintegy kísérleti jelleggel alkalmazott kétosztályú járásbírósági szervezetrendszer 1854-re megszűnik.¹⁴¹ A járásbírósági struktúra mindaddig ismeretlen volt Magyarországon, azonos szinten korábban az alispáni, a szolgabírói és a városi bíróságok működtek. A kezdetben kétosztályú járásbírósági rendszer feleslegesnek bizonyult, miként a járási közigazgatási hatósággal összekapcsolt működés is elégségesnek bizonyult, noha bizonyos településeken, így például Szolnokon, Kőszegen speciális indokok alapján az összekapcsolás elmaradt.¹⁴²

Eggyel magasabb szintet képviseltek megyei törvényszékek (Landesgericht), amelyek a korábbi sedriákat, illetve a szabad királyi városok bíróságait váltották fel, ugyanakkor 1854 után csak a főtörvényszékek székhelyén működők maradtak meg. A pesti Oberlandesgericht alá kivételesen két törvényszék, a pesti és a budai Landesgericht tartozott.¹⁴³

Mind a törvényszékek, mind a járásbíróságok elsőfolyamodású császári bíróságként működtek, általános elsőfokú bíróságként a törvényszékek lettek kijelölve.

Magyarországon a korszakban a legmagasabb szintet a tartományonként szervezett főtörvényszékek alkották, amelyből összesen nyolc működött, a koronaországban Pesten, Sopronban, Pozsonyban, Eperjesen (kassai kerület) és Debrecenben (1854-től Nagyváradon), míg Nagyszebenben az erdélyi, Zágrábban a horvátországi és Temesváron a szerb vajdasági.¹⁴⁴

¹³⁸ Csizmadia, 2007 311.

¹³⁹ Bónis-Degré-Varga, 1996. 193.

¹⁴⁰ Bónis-Degré-Varga, 1996. 194.

¹⁴¹ Csizmadia, 2007. 311.

¹⁴² Bónis-Degré-Varga, 1996. 197.

¹⁴³ Bónis-Degré-Varga, 1996. 196.

¹⁴⁴ Bónis-Degré-Varga, 1996. 192.

A szervezetrendszer irányítása a bécsi székhelyű K. u. K. Justizministerium hatáskörébe tartozott, szervezeti szinten legmagasabb fórumként a szintén bécsi K. u. K. Oberster Gerichts- und Kassationshof járt el.¹⁴⁵

Természetesen nem járt volna sikerrel a szervezetrendszer átalakítása, ha nem kapcsolódik hozzá mindazon joganyag átvétele, amelynek alkalmazására a Lajtán túl létrehozták ezt a struktúrát. Ennek megfelelően került sor az osztrák polgári törvénykönyv, az ABGB, valamint az osztrák büntető törvénykönyv hatályba léptetésére 1852-ben, majd egy évvel később az osztrák büntető perrendtartására. Mint azt korábban említettem, ezek végső soron kihatottak a századforduló környékén jelentkező kodifikációs hullámra is. Természetesen a közvetlen hatás elsődlegesen a kiegyezést megelőző időszakban jelentkezett, amikor 1861-ben Országbírói Értekezletet hívtak össze. Az esemény kiváltó oka az volt, hogy az 1848 előtti szabályok – részint a megváltozott igazságszolgáltatási struktúra, részint a megváltozott jogszabályi és társadalmi környezet miatt – nem voltak alkalmazhatók. Az Országbírói Értekezlet végül kompromisszumos megoldásként fogadta el az Ideiglenes Törvénykezési Szabályokat, amelyek közt zömmel a korábban kiadott császári pátensek, valamint az ABGB részletszabályait lehetett felfedezni.¹⁴⁶ Törvényerőre nem emelkedhetett, minthogy a feloszlott Országgyűlés azokat nem fogadhatta el és Ferenc József mint nem megkoronázott király azokat nem szentesíthette. A visszaállított magyar Kúria ugyanakkor zsinórmértékül jelölte ki azokat, mint az ítélezés alapjait mindaddig, amíg a szükséges kodifikációra nem kerül sor. Ennek köszönhető, hogy

¹⁴⁵ Bónis-Degré-Varga, 1996. 195.

¹⁴⁶ „A volt magyar bíróságok visszaállíttatnak nevezetesen: 24. § A rendezett tanácsosai nem bírói községekben a helybeli bírónak két előjáró közbejöttével az 1832-36. 20-ik tc. értelmébeni bírósága. 25. § Szabad kir. és rendezett tanácsosai bírói városokban: a) a bírónak két tanácsbeli közbejöttéveli bírósága; b) a városi tanács, illetőleg városi törvényszék. 26. § A jász-kún, - a hajduvárosok - és a 16 szepesi városok kerületeiben az 1848-ik évig fennállott bíróságok. 27. § Megyékben: a) a szolgabíró esküdt-társával; b) az alispán, kihez a szolgabíró és esküdt mint bírótársak járulnak; c) a megyei törvényszékek, melyekre nézve az állandóság eszméjét már az 1840: 22. tc. 6. §-a és az 1848:11. tc. kimondák, s a melyeknek állandosítását jelenleg, a telekkönyvi intézmény természete és a megváltozott viszonyokhoz idomított törvénykezési rendszer, mulhatlan szükségé teszi. Noha ezeknél a bírói határozatok jogérvényességére megkívántató tagok számának meghatározását már a törvényszékek egyenlősítése is kívánatossá tenné; de mivel az ilyeszerű intézkedés a megyei autonomia jogköréhez tartozik, s ebben a megyék csak törvényhozás útján lennének korlátozhatók: ennél fogva a törvényszéki tagok számának maximuma nem állapíthat meg ugyan, de az igazságszolgáltatás érdekében szükségesnek találhatik, miszerint a megyei törvényszékeknél, jogérvényes bírói határozat hozatalához, az illető alispán vagy helyettesének elnöklése alatt, legalább négy törvénytudó és állandó tag járuljon. Hasonló okokból a városi tanácsoknál legalább három törvénytudó és állandó bírói tag közreműködése szükséges. 28. § Az 1848-ig fennállott váltótörvényszékek és kerületi táblák törvényszerű helyeiken és területeikkel. 29. § Végre a királyi kuria, - és pedig a királyi tábla egyuttal mint első folyamodású bíróság is mindazon perekben, a melyek a magyar törvények szerint korábban is ide tartoztak, a mennyiben ezek későbbi törvények által meg nem szüntetvék. A hétszemélyes tábla egyedül mint főlebbviteli legfőbb bíróság, az ügyek szaporodása által igényelt azon módosítással: hogy mint eddig a váltó-, ügy ezentúl a fenytető és urbéri ügyek is külön szakosztályokban legyenek elintézendők: magában értetvén, hogy mindegyik szakosztálynak, a törvény által meghatározott számú tagokból kell állnia.”

bizonyos szabályokat még a XX. század első felének utolsó éveiben is alkalmazni kellett például a magánjog egyes területein.¹⁴⁷

Sajátos szabályozás mutatkozott ugyanakkor a különbíróóságok szervezetrendszerében. A rendes bíróságokat – mint láttuk – az osztrák jognak megfelelően sikerült egységes rendszerbe tagozni, ugyanakkor szükséges volt – elsődlegesen – az úrbéri bíróságok helyzetének rendezése. Legalább ennyire fontos volt a különböző különbíróóságok hatáskörének elosztása is, amennyiben nem mutatkozott igény a szisztéma múltnak megfelelő fenntartására.

Az mintegy törvényszerű folyamánya volt a két fél közjogi viszonyának, hogy a haditörvényszékek hatáskörét kiterjesztették és immár nem csak katonai bűncselekmények miatt járhattak el, továbbá nem csupán katonákkal szemben.¹⁴⁸ Valamennyi abszolút hatalomra törő rendszer sajátossága, hogy a legkülönbébb ügyeket utalja olyan bírói fórum elé, amelyek fő szabály szerint a civil lakosság ügyeiben nem bír hatáskörrel.

A kereskedelmi élet két fontos intézménye volt a kereskedelmi bíraskodás, valamint a váltótörvényszékek. Utóbbiakat 1841-ben megszüntették ugyan és Pesten állítottak fel egy törvényszéket a kereskedelmi ügyek elbírálására. A váltóbíróóságok és a bányabíróóságok megszűnését követően az oda tartozó ügyekben a kijelölt törvényszékek járhattak el.¹⁴⁹

Arra, hogy a mindennapokban mégis igény volt ilyen jellegű intézményekre, eklatánsan mutatja, hogy kiegyezés utáni korszak rendkívüli bíróságait mennyiségükből is eredően két nagyobb csoportra oszthatjuk. Királyi rendkívüli bíróságok voltak a főudvarnagyi, a közigazgatási és a munkásbiztosítási bíróságok, valamint a szabadalmi bíróságok és felsőbíróóságok. Nem királyiak voltak a községi bíróságok, az ipartestületi békéltető bizottságok, a Budapesti Áru- és Értéktőzsde választottbíróósága, valamint a vidéki termény- és gabonacsarnokok választottbíróóságai.¹⁵⁰

A vizsgált korszak egyetlen különbíróósága az úrbéri bíraskodáshoz kapcsolódik. Ezek tevékenységének célja a volt jobbágyok és földesurak közt felmerülő viszonyok rendezése az 1853. március 2-án kibocsátott úrbéri pátens alapján. Ezt követte 1855. december 25-én a háromfokú úrbéri bírósági rendszer felállítása. Első fokon kezdetben megyénként szervezve jártak el az úrbéri törvényszékek, másodfokon a Budán, Sopronban, Pozsonyban, Kassán, Nagyváradon, Nagyszébenben, Temesváron és Zágrábban felállított úrbéri főtörvényszékek,

¹⁴⁷ Csizmadia, 2007. 316.

¹⁴⁸ Csizmadia, 2007. 313.

¹⁴⁹ Bónis-Degré-Varga, 1996. 196.

¹⁵⁰ Fabinyi, 1931. 9-10,

míg harmadfokon a bécsi székhelyű legfőbb úrbéri törvényszék.¹⁵¹ A különbíróságok e rendszere egy évtizedet sem élt meg, 1861-ben megszüntették.¹⁵²

Az 1850-es évek osztrák abszolutizmusának pozitív hatásai a kiegyezést követően máig hatóan érződnek. A bírósági szervezetrendszer, az alkalmazandó anyagi- és eljárásjog zöme, jelentős része napjainkban is azokon az alapokon nyugszik, amelyeket a Bach-korszakban fektettek le a birodalomba olvasztott Magyarországon. Az már csak a kiegyezés során eljárók bölcsességét dicséri, hogy ezekből az intézkedésekből igyekeztek minél többet megtartani, felismerve, hogy a polgári átalakulás szükségszerű velejárója minden olyan intézkedés, amely a korábbi feudális rendszer felváltását célozza.

A későbbi korok szempontjából bír különös relevanciával e körülmény, ugyanis kijelenthető, hogy az 1950-es évek jogalkotásának vitathatlan előnye, hogy abban olyan szakemberek vettek részt, akik vagy maguk is aktív alkotói voltak a szovjet típusú berendezkedés előtti világnak, vagy azok közvetlen tanítványaként jártak el. Ennek megfelelően birtokában voltak mindannak, amely alapján a kor szellemének ugyan megfeleltetett, mégis az addigi fejlődéstől nem elütő jogszabályok születtek, elég csak a már hatályon kívül helyezett 1959. évi IV. törvényre gondolni.

Ez pedig aligha történhetett volna meg, ha a neoabszolutizmus vívmányait a magyar jogrendszer nem alkalmazza a későbbi korokban. Következtetésként levonható, hogy bár elméleti-politikai szinten aggályos volt az osztrák hozzáállás, praktikus szempontokat figyelembe véve kifejezetten termékeny időszaka volt a magyar jogtörténetnek.

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc leverését követő másfél évtizedre hajlamos az utókor egy olyan korszakként tekinteni, amelynek során Magyarország csak veszített, és bár e szemlélet több szempontból megalapozott lehet, számos olyan intézkedéssel, reformmal találkozhatunk, amelyek pozitív hatásai a mai napig érződnek. Ezek közül jelen dolgozat a jogrendszerre gyakorolt hatásokkal kíván foglalkozni, különösen a kodifikációs hatásokra és megoldásokra.

A kiegyezést követően Magyarország számára ismét sürgetővé vált a polgári igazságszolgáltatás területén két intézkedés meghozatala. Az egyik az igazságszolgáltatási szervezetrendszer kialakítása, elválasztása a közigazgatástól – amely az 1869. évi IV. törvénycikkkel megtörtént -, valamint az új szisztémához igazodó polgári eljárásjogi szabályok

¹⁵¹ Bónis-Degré-Varga, 1996. 201.

¹⁵² Csizmadia, 2007. 315.

megalkotása.¹⁵³ Mint azt később látni fogjuk, a feudális igazságszolgáltatás átalakításának igénye közvetlenül a szabadságharc leverését követően felmerült császári igényként.

A XIX. századra a német attribútumokkal rendelkező osztrák perjogi megoldások jelentkeznek a magyar szabályozásban,¹⁵⁴ amire nem kerülhetett volna sor, ha a Geringer-féle centralizációs decentralizáció által fémjelzett államreform a Magyar Királyságban nem történik meg, így a következmények ismeretében szükséges áttekinteni azt az utat, amit a magyar bírósági szervezetrendszer bejárt, mire megszülethettek azon eljárási- és szervezeti szabályok, amelyek a jelenkorig éreztetik hatásukat.

A szabadságharc leverését követően nyílt lehetőség a történelmi magyar állam berendezkedésének gyökeres megváltoztatására, amelynek keretében sikerült azt olyan, egymással és a többi koronaországgal egyenrangú kerületre osztani, amelynek következtében okkal volt feltételezhető, hogy az országrészek hagyományos történelmi kapcsolatai felszívódnak. Így a szeparatizmus fészkei elenyésznek és a központosított irányítás is könnyebbé válik.¹⁵⁵ Ehhez szükségessé vált az ún. olmützi alkotmány, amelynek következtében Magyarország önállósága megszűnt és helyét átvette egy centralizált, monarchikus birodalomban öt részre osztott tartomány. Az 1848-ban vitathatatlanul megkezdődött polgári átalakulás ekkor újabb lökést kapott az előrehaladottabb tartományokban meghonosított rendelkezéseknek köszönhetően.¹⁵⁶

Természetesen az ország felosztása bizonyos szempontból hátrányokkal járt. Ilyen volt a megyei autonómia, valamint az erdélyi unió felszámolása. A polgári közigazgatás központja ekkor a Budán székelő helytartóság volt, a kerületek székhelyei pedig Pesten, Sopronban, Pozsonyban, Kassán és Nagyváradon voltak, élükön egy-egy főispánnal. A kerületek a megyefőnökök által vezetett megyékre, amazok a szolgabírók által irányított járásokra oszlottak. A Bach-rendszer sajátossága, hogy valamennyien császári kinevezettek voltak.¹⁵⁷ A Magyarország területén kialakított három további tartomány alacsonyabb szintű egységekre történő felosztása ugyanakkor elmaradt, így pl. Erdély egy közigazgatási egységet alkotva tagozódott a birodalomba.¹⁵⁸

¹⁵³ Fabinyi Tihamér: A polgári perrendtartás törvénye és joggyakorlata. 2. kötet. Budapest, 1931. 1.

¹⁵⁴ Magyary Géza: Magyar polgári perjog (átdolgozta: Nizsalovszky Endre). Budapest, 1939. 23.

¹⁵⁵ Gergely András (szerk.): Magyarország története a 19. században. Budapest, 2003.283.

¹⁵⁶ Csizmadia, 2007. 305.

¹⁵⁷ Csizmadia, 2007. 306.

¹⁵⁸ Bónis-Degré-Varga, 1996.191.

A közigazgatás reformja szükségszerűen magával vonzotta az igazságszolgáltatás átalakítását is, hiszen a vizsgált korszakban e kettő még nem vált el egymástól élesen. Az alsófokú bíróságok szervezetenként egyek voltak az alsóbb szintű közigazgatással, amely kétségkívül összeférhetetlen volt a hatalmi ágak szétválasztásának igényével, amennyiben a végrehajtó és az igazságszolgáltató hatalom ekként nem különült el egymástól. Fontos ugyanakkor hangsúlyozni, hogy az osztrák reformok iránya a közigazgatás és az igazságszolgáltatás következetes elválasztására irányult.¹⁵⁹

Az igazságszolgáltatás átszervezésére már 1849. november 10-én császári elhatározás született, amelyet követően 1854-re véglegesedett a felülről szervezett jogszolgáltatási szervezet, amely a magyar Kúria 1861-es visszaállításáig megmarad.¹⁶⁰ E korszakot két nagyobb egységre oszthatjuk. Az 1849-től 1854-ig tartó ideiglenes és az 1854-től 1861-ig tartó végleges szakaszra, amelyek alatt főképp a bíróságok elnevezésében mutatkoznak eltérések, amelyek viszont az iktatás rendszere szempontjából bírtak különös hatással.¹⁶¹ E rendszer kétségkívül jobban megfelelt a polgáriság követelményeinek, ugyanakkor folyamatos átszervezéssel és kapkodással járt, valamint külön nehézséget jelentett, hogy a feudális joghoz szokott magyar társadalom számára az osztrák jog és az ahhoz kapcsolódó bürokrácia sokszor áttekinthetetlennek és kiismerhetetlennek bizonyult.¹⁶²

Már az osztrák reformok kezdetekor háromfokú igazságszolgáltatás honosodott meg, amelynek alján a járásbíróságokat találjuk. A járásbíróságok egy része praktikus szempontok mentén lett kialakítva, s többek között az 500 pengő forintnál alacsonyabb pertárgyértékű perekre, illetve a korábbi vásári bíróságok által elbírált jogvitákra terjedt ki a hatásköre. A járásbíróságok másik típusa volt az első osztályú járásbíróság, amely a súlyosabb jogsértéseket bírálta el, s illetékessége jellemzően több járásra is kiterjedt. Elsőfolyamodású bíróságok voltak továbbá a megyei bíróságok, amelyek székhelyei gyakorlatilag megegyeztek a vármegyei székek korábbi központjaival, hatáskörük pedig a nagyobb pertárgyértékű perekre, s azon ügyekre terjedt ki, amelyekben korábban az egyházi bíróságok bírtak hatáskörrel. A megyei törvényszékek fellebbviteli fórumként jártak el mindkét járásbíróság ítéletei kapcsán. Újdonságot jelentettek ugyanakkor a kerületi főtörvényszékek, amelyek a megyei törvényszékek és a pesti székhelyű váltó- és kereskedelmi törvényszék ítéletei ellen benyújtott fellebbezést bírálták el.¹⁶³

¹⁵⁹ Stipta István: A magyar bírósági rendszer története. Debrecen, 1998. 113.

¹⁶⁰ Csizmadia (szerk.), 2007. 311.

¹⁶¹ Bónis-Degré-Varga, 1996. 193.

¹⁶² Bónis-Degré-Varga, 1996. 194.

¹⁶³ Stipta, 1998. 115 sk.

Az 1869-es bírósági törvényt megelőzően kibocsátott, a polgári törvénykezési rendtartás tárgyában hozott 1868. évi LIV. törvénycikk határozta meg az eljáró bíróságokat. Eszerint polgári ügyekben elsőfokon a szabad királyi és rendezett tanácsú mezővárosokban a városi bíró vagy helyettese, illetve a városi törvényszék járt el, míg a megyékben a szolgabíró esküdttársával, illetve a megyei törvényszék. Ezzel szemben a jászkun-, a hajdú- és a szepesi kerületekben a városi bíró vagy helyettese, a városi törvényszék, valamint a kerületi törvényszék járt el, míg az 1876-os vármegyerendezésig¹⁶⁴ önálló önkormányzatú, vármegyéhez nem tartozó nagykikindai kerületben a kerületi főbíró vagy helyettese, valamint a kerületi törvényszék. A bírók és a megyékben a törvényszékek száma a népességhez és helyviszonyokhoz képest növelhető volt a belügyekért és az igazságügyért felelős minisztérium jóváhagyásával.¹⁶⁵ Másodfokon a királyi ítélőtábla járhatott el Pesten változatlan hatáskörrel, Marosvásárhelyen pedig azon területeken, amelyekre a marosvásárhelyi királyi tábla és a szebeni főtörvényszék hatásköre korábban is kiterjedt. A legfőbb bírói fórum mindkét királyi ítélőtábla területére nézve magyar királyi curia név alatt a legfőbb törvényszék gyakorolta Pesten, amelynek egyik osztálya kasszációs jogkörrel mint semmítőszék, míg másik osztálya harmadfolyamodású bíróságként járt el.¹⁶⁶

Egyértelmű, hogy nem járt volna sikerrel a szervezetrendszer átalakítása, ha nem kapcsolódik hozzá mindazon joganyag átvétele, amelynek alkalmazására létrehozták ezt a struktúrát. Ennek megfelelően került sor az osztrák polgári törvénykönyv, az ABGB, valamint az osztrák büntető törvénykönyv hatályba léptetésére 1852-ben, majd egy évvel később az osztrák büntető perrendtartására.¹⁶⁷ Ezen implementációk végső soron kihatottak a századforduló környékén jelentkező kodifikációs hullámra is. A közvetlen hatás elsődlegesen a kiegyezést megelőző időszakban jelentkezett, amikor 1861-ben Országbírói Értekezletet hívtak össze, tekintettel arra, hogy az 1848 előtti szabályok – részint a megváltozott igazságszolgáltatási struktúra, részint a megváltozott jogszabályi és társadalmi környezet miatt – nem voltak alkalmazhatók. Az Országbírói Értekezlet végül kompromisszumos megoldásként fogadta el az Ideiglenes Törvénykezési Szabályokat, amelyek közt zömmel a korábban kiadott császári pátensek, valamint az ABGB részletszabályait lehetett felfedezni, de ezen változásokat figyelembe véve visszatért az 1848 előtti szabályokhoz.¹⁶⁸ Törvényerőre nem emelkedhetett, minthogy a

¹⁶⁴ Némely törvényhatóság területének szabályozásáról és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről szóló 1876. évi XXXIII. törvénycikk 1. § 23. pont

¹⁶⁵ A polgári törvénykezési rendtartás tárgyában hozott 1868. évi LIV. törvénycikk 1. §

¹⁶⁶ a polgári törvénykezési rendtartás tárgyában hozott 1868. évi LIV. törvénycikk 3-4. §

¹⁶⁷ Gergely, 2003. 285.

¹⁶⁸ Stipta, 1998. 119.

felosztatott Országgyűlés azokat nem fogadhatta el és Ferenc József mint nem megkoronázott király azokat nem szentesíthette. A visszaállított magyar Kúria ugyanakkor zsinórmértékül jelölte ki azokat, mint az ítélkezés alapjait mindaddig, amíg a szükséges kodifikációra nem kerül sor. Ennek köszönhető, hogy bizonyos szabályokat még a XX. század első felének utolsó éveiben is alkalmazni kellett például a magánjog egyes területein.¹⁶⁹ Hiába ugyanakkor az osztrák jog pozitív hatása, az organikus fejlődés eredményeihez való ragaszkodás, a restaurációs törekvések kontraproduktívnak bizonyultak, hiszen Nyugaton ekkorra már kifejeződtek a modern igazságszolgáltatás alapelvei és alapelemei.¹⁷⁰

IV. Az alsó szintű elkülönülés után

IV. 1. Az 1869. évi IV. tc. rendelkezései

Kifejezetten releváns és fontos újítása volt a századfordulónak, hogy a bírói hatalmat mint állami felségjogot deklarálták, az ítélkezés pedig a Szent Korona nevében történt.¹⁷¹ Az ítélkezési jog eredetének megnevezése a közelmúltig integráns része volt a magyar igazságszolgáltatásnak, mindazonáltal az Alaptörvény hatálybalépésével egyidejűleg a szuverenitás letéteményesére történő hivatkozás elmarad.

Az 1911. évi I. törvény akként rendelkezik, hogy a törvényszék hatáskörébe tartozzék valamennyi per, amely nincs a járásbíró hatáskörébe utasítva.¹⁷² A Plósz-féle perrendtartás a járásbíró hatáskörének szabályozásában abból indult ki, hogy az elsősorban a per tárgyának értéke szerint meghatározott ügyekre terjedjen ki, továbbá azokra az ügyekre, melyeknek tárgya, az értékre tekintet nélkül, akár egyszerűségénél, akár a gyorsabb eljárás szükségességénél fogva az egyesbíró hatáskörébe illeszkedett. Előbbi esetben a pertárgy értéke 3000 koronában lett meghatározva, amennyiben a pert a törvény nem utalta a királyi törvényszék hatáskörébe. Tekintettel arra, hogy a pereknek csupán egy jól körülhatárolható része tartozott az egyesbíróként eljáró járásbíróhoz, kijelenthető, hogy a törvényszéki elsőfok modellje ekkor már megjelent, azzal a kiegészítéssel, hogy önálló, a mai fogalmaink szerinti közigazgatási és munkaügyi bíróságok hiányában az ezek hatáskörébe tartozó ügyeket is a korabeli bíróságok között osztotta szét a törvény.

A Pp. ezzel szemben egyértelműen a törvényszék elsőfokú hatáskörét vette alapul, amikor megreformálta a bírósághoz folyamodás szabályait, kizárva egyúttal az ügyvédjelölteket a

¹⁶⁹ Csizmadia, 2007. 316.

¹⁷⁰ Stipta, 1998. 121.

¹⁷¹ Fabinyi, 1931. 8.

¹⁷² 1911. évi I. tc. 2. §.

kötelező gyakorlati idejük során szükséges tanulásból (kiüresítve tulajdonképpen a jogi szakvizsgához szükséges gyakorlati időt) a jogi képviselőt kötelezővé tételével,¹⁷³ egyszersmind nagyot lépve az ügyvédi piacon tapasztalható létszámtöbblet orvoslása felé.

A Pp. az egységes polgári perrendet professzionális eljárási szabályrendszerként modellezi, ennek megfelelő elvi-dogmatikai alapokból kiindulva határozza meg az általános hatáskörű elsőfokú bírósággént a törvényszéket. A polgári eljárásjogi kodifikáció az ezredforduló idején újraalkotott négyszintű bírósági szervezetből indult ki, feladata pedig az ügycsoportok ezen belüli optimális felosztása, az egyes bírósági szintek funkciójának megfelelő tartalmi munkamegosztás, a hatásköri és illetékességi szabályozás eszközeivel. Az egységes peres eljárás és az általános hatáskör törvényszékre modellezése elvi tisztasággal fejezi ki a négyszintű bírósági szervezet lényegét: a tiszta fellebbezési bírósági funkciót betöltő ítéletátlákhöz általános hatáskörű elsőfokú bírósággént a törvényszékek illenek. Helyesen állapította meg a jogalkotó, hogy az általános hatáskör törvényszékre telepítése a magyar eljárásjogtól sem idegen és az túlnyomórészt megfelel az eljárásjogi tradícióknak, bár önmagában a négyszintű szervezetrendszer és a törvényszéki elsőfokú eljárás primer léte még nem következne feltétlenül egymásból, ugyanakkor a gyakorlatban mégis tartalommal tölthető meg.¹⁷⁴

De hogyan jutottunk el oda, hogy 1911-ben már magától értetődő volt a minden szinten elkülönült állami igazságszolgáltatás? A tárgyalta 1869. évi IV. törvénycikk, harmadik sarkalatos törvényünk¹⁷⁵ szentesítésére 1869. július 14-én, az országgyűlés mindkét házában történő kihirdetésére másnap, 1869. július 15. napján került sor.

A törvény relevanciáját az adja, hogy az addig Nyugaton megindult polgári átalakulás szellemében a végrehajtó hatalomtól, vagyis a szűkebben vett közigazgatástól élesen elkülönült az igazságszolgáltatás, amely ezáltal megszabadulhatott mind a helyi igazgatás, mind az államigazgatás szükségszerű béklyóitól. Az ítélezés immár a király nevében történhetett, a bírókat az állampénztár fizette és előírás volt a szükséges szakmai képesítést, ezen túlmenően pedig a függetlenség fontos garanciájaként jelentkezett, hogy a bíró pusztán a törvénynek és a törvényerejű szokásnak alárendelten volt köteles tevékenységét ellátni.¹⁷⁶

¹⁷³ 2016. évi CXXX. törvény 75. § (3) bekezdés.

¹⁷⁴ A 2016. évi CXXX. törvény 20. §-ához fűzött indokolás.

¹⁷⁵ Szabó István: A magyar igazságszolgáltatás vázlata. Miskolc, 2004. 40.

¹⁷⁶ Bónis-Degré-Varga, 1996. 215 sk.

Megalkotása során ugyanakkor számos problémával kellett szembesülnie a jogalkotónak. Ilyen volt a neoabszolutizmus jogának alkalmazása, tekintettel arra, hogy e körben a jogforrási háttér meglehetősen tisztázatlan volt, de ide lehet sorolni Erdélyt is, ahol a joganyag mindennemű egzakt kapcsolódási pont nélkül létezett. Mindezen túl a legnagyobb problémát mégis a *consuetudo* helyzete generálta.¹⁷⁷ Ez a látszólagos jogbiztonsági követelményeken túlmutatva egyfajta primer jogforrási hierarchia kijelölésére vonatkozó igényt is jelentett a korban, amelyre számos javaslat született.

A törvények primátusát az alkotási folyamatban senki nem kívánta kétségbe vonni, ugyanakkor a törvényerejű szokás, más megfogalmazásban a törvénytől szokás és a törvényen alapuló rendelet egymáshoz fűződő viszonya már komoly vitákat generált. A törvénytervezetet véleményező bizottság javaslata szerint rendelettel csak akkor lehet felülírni a szokásjogot, ha annak kibocsátására egyedi, konkrét felhatalmazása van a kormánynak.¹⁷⁸

A végleges szöveget jelentő kompromisszum szerint a bíró a törvények, a törvény alapján keletkezett és kihirdetett rendeletek, valamint a törvényerejű szokás szerint volt köteles eljárni és ítélni.¹⁷⁹ A rendelet és a szokásjog viszonyában tehát alapvető változás nem következett be, ugyanakkor az utóbbival ellenkező rendelet alkalmazhatóvá vált. Enne fontos hozadéka lett, hogy az eredeti rendeletalkotási hatáskör birtokában konkrét törvények nélkül kerülhetett írott jog a szokásjog helyére.¹⁸⁰

A törvény jelentősége ugyanakkor ebből is fakadt, hiszen az egyéb, máig élő alapelv lefektetése mellett egy olyan korszakban határozta meg az alkalmazandó jogot, amely korban még az országon belül is kérdéses volt, hogy mikor mi alapján lehet a jogvitákat eldönteni.

A bírókat az uralkodó nevezte ki, az igazságügyért felelős miniszter ellenjegyzése mellett, s az ítélezés is az uralkodó nevében történt.¹⁸¹ Ez szorosan összefüggött azzal, hogy a vármegyék jogköre – és így súlya is – csökkent.¹⁸² Bíróvá az a feddhetetlen jellemű 26 éven felüli magyar állampolgár volt kinevezhető, aki nem állt csőd, vagy gondnokság alatt, rendelkezett a szükséges nyelvtudással és megfelelő képesítéssel.¹⁸³

¹⁷⁷ Szabó István: A bírói normakontroll bevezetése az 1869. évi IV. törvénycikkben. In: Homoki-Nagy Mária (szerk.): Konferencia a bírói hatalomról és az állampolgárságról. Szeged, 2011. 180.

¹⁷⁸ Szabó, 2011. 182.

¹⁷⁹ 1869. évi IV. tc. 19. §

¹⁸⁰ Szabó, 2011. 183 sk.

¹⁸¹ 1869. évi IV. tc. 3. §

¹⁸² Szabó, 2004. 41.

¹⁸³ 1869. évi IV. tc. 6. §

A szükséges nyelvtudás kapcsán ki kell emelni, hogy a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában hozott 1868. évi XLIV. törvénycikk 13. §-a értelmében az „államkormány által kinevezett minden bíróságok hivatalos nyelve kizárólag a magyar” volt, ugyanakkor az 1869. évi IV. törvénycikk 6. § d) pontja már akként rendelkezett, hogy a hivatkozott törvényhely „csak a felsőbb bíróságokra értetik”. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a felsőbbbíróságokon az eljárás nyelve a magyar volt, míg az alsóbb fokú eljárásokban a nemzetiségi nyelv használható volt.

A jogi szakmai képzettség tekintetében elvárás volt a bíróvá kinevezendő személlyel szemben, hogy a jelölt a köz- és váltóügyvédi vizsgát addigra letette. Ilyen vizsga hiányában az volt kinevezhető, aki a jogtudomány terén valamely jogász szakképzettséget adó intézményben az előírt elméleti vizsgákat letette, valamint az utolsó vizsga letételétől számított 3 éven át jogi gyakorlaton volt, amelyből egy évet valamely bíróságnál, míg két évet valamely bíróságnál vagy ügyvéd mellett töltött, s e három év letelte után a gyakorlati bírói vizsgát sikeresen teljesítette. Amennyiben a jelölt külföldi képzésen vett részt, úgy egy tulajdonképpeni különbözeti vizsga is szükséges volt, amelynek keretében a magyar jog ismeretéről kellett számot adnia.¹⁸⁴ A törvénycikk megfogalmazásából látható, hogy a korszakban a mai fogalmaink szerinti egységes jogi szakvizsga még nem létezett, noha annak célját a bírói kinevezés előfeltételéül szabott képesítés körében alkotott szabályozás elérte. Ezt a követelményrendszert később a bírói gyakorlati vizsgálatról szóló 1874. évi XXIV. törvénycikk módosította

A kinevezést követő következő neuralgikus pont a bírók áthelyezhetősége volt, hiszen minden abszolutisztikus hatalom jellemzője, hogy a számára nem megfelelő döntéseket hozó bírókat igyekszik elmozdítani addigi pozíciójából.¹⁸⁵ Erre megoldásként a törvény úgy határozott, hogy bírót áthelyezni csak különleges indokkal lehet, függetlenül attól, hogy milyen fokú bíróságon, milyen beosztással rendelkezik a bíró.¹⁸⁶ Az 1869. évi IV. törvénycikk értelmében bírót a törvényben meghatározott eseteken kívül csak saját akaratával lehetett székhelyéről más bírósághoz vagy más hivatalba áthelyezni vagy előléptetni, kivéve ha az előléptetés vagy áthelyezés más bírósághoz a bírói szervezet változása miatt történt, illetve, ha a bíró valamely családtagját egyazon bíróságra nevezték ki.¹⁸⁷

¹⁸⁴ 1869. évi IV. tc. 7. §

¹⁸⁵ 1869. évi IV. tc. 15. §

¹⁸⁶ Szabó, 2004. 42.

¹⁸⁷ 1869. évi IV. tc. 16. §

Fontos ugyanakkor azt is látni, hogy a korabeli szabályozás évtizedekig az uralkodó hatáskörébe telepítette a bírók áthelyezését akkor is, ha abba a bíró beleegyezett.¹⁸⁸ Erre jelentett megoldást az egyes igazságügyi szervezeti és eljárási szabályok módosításáról 1912. évi VII. törvénycikk, amely e módosítással lehetővé tette, hogy konszenzus esetén az igazságügyért felelős miniszter is áthelyezhesse az ítéldbírókat. Az áthelyezéssel kapcsolatos szabályozást a kir. ítéldbíráknak és a kir. ügyészség tagjainak fegyelmi felelősségéről, áthelyezéséről és nyugdíjazásáról, továbbá a kir. bírósági és kir. ügyészségi tisztviselők fegyelmi felelősségéről szóló 1936. évi III. törvénycikk teljesítette ki. E törvény nómumként szabályozta, hogy amennyiben az ítéldbíróval szemben lefolytatott fegyelmi eljárás során megállapítást nyert, hogy működése addigi székhelyén vagy addigi alkalmazásában, illetve annál a bíróságnál, amelynél addig működött, az igazságszolgáltatás érdekében a továbbiakban nem egyeztethető össze a fegyelmi bíróság akár a fegyelmi vétség megállapítása nélkül is ítéletében elrendelhetette, hogy bíró addigi minőségében vagy addigi állásának megfelelő fizetési csoportba vagy fizetési osztályba tartozó állásra az igazságügyért felelős miniszter által kijelölt más székhelyre, illetve más bírósághoz kerüljön áthelyezésre, hat hónapon belül.¹⁸⁹ Az átköltözéssel járó költségeket fegyelmi vétség megállapítása esetében az áthelyezett viselte, egyébként azokat a szabályszerű átköltözési illetmény keretén belül az államkincstárból meg kellett téríteni a bíró számára. E törvény a szabadalmi bíróság ítéldbíróinak áthelyezése tekintetében az iparügyekért felelős minisztert hívta fel jogalkotásra az igazságügyért felelős miniszterrel való egyeztetés mellett. A végeredmény tehát azt jelentette, hogy az igazságszolgáltatás érdekében is lehetőség nyílt az ítéldbírók áthelyezésére, illetve nyugdíjazására is. E novelláris szabályozást indokolta, hogy a korszakban gyakori volt, hogy a bíró fegyelmi vétsége nem indokolta a hivatalvesztésnek mint a legsúlyosabb büntetésnek a kiszabását, de az igazságszolgáltatás érdekében elengedhetetlenül szükségessé vált az ő kimozdítása abból a környezetből, amelyben az állásával együtt járó általános tiszteletet a feltehetően köztudomásúvá lett fegyelmi vétségével mintegy eljátszotta. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a fegyelmi vétség elkövetője, akivel szemben már az 1869-es törvénycikktől kezdve számos összeférhetlenségi szabály támaszt feddhetetlenségi és pártatlansági elvárásokat, a bírói tekintély sérelme nélkül nem hagyható meg. Ugyancsak indokolt lehetett a bíró áthelyezése akkor is, ha a cselekmény az ő részéről ugyan nem valósított meg fegyelmi vétséget,

¹⁸⁸ Az egyes igazságügyi szervezeti és eljárási szabályok módosításáról szóló 1912. évi VII. törvénycikk 4. §-ának indokolása

¹⁸⁹ 1936. évi III. törvénycikk 15. §

ám helyzetét és tevékenységét az addigi környezetében lehetetlenné teszi a tény, hogy állt ilyen eljárás hatálya alatt.¹⁹⁰

A bírók nyugdíjkorhatára az évek során többször is változott, 1885-ig a hetvenedik életéve betöltésekor nyugdíjba ment, kivéve, ha az igazságügyért felelős miniszter hivatalának folytatására felszólította és tovább kívánt szolgálni.¹⁹¹ E korhatárt az állami tisztviselők, altisztek és szolgák nyugdíjazásáról szóló 1885. évi XI. törvénycikk 20. §-a 65 évre szállította le, majd az állami tisztviselők nyugdíjazásáról szóló 1885:XI. tc. módosításáról szóló 1892. évi XXX. törvénycikk rendezte akként, hogy azok az ítélőbírók, akik a kúriai bírókkal egyenlő, vagy azoknál magasabb rangfokozatban voltak, ismét a hetvenedik életév betöltésével vonulhattak nyugdíjba. A kúriai bírókkal való ilyen kivételezés indokául a jogalkotó azt a körülményt jelölte meg, hogy ezt a státuszt rendszerint előhaladottabb korokban érték el a bírák és ezen állásokban azon tulajdonságokat, amelyeket csak hosszas tapasztalat adhat meg, különösen kívánatosak nyilvánítottak, annak ellenére, hogy az előrehaladottabb korban a munkaerő bizonyosan csökken.¹⁹²

A nyugdíjkorhatár betöltése előtt csak egészségügyi okból kerülhetett sor a bíró nyugállományba helyezésére. Idővel a bíró maga is kérhette ilyen okból a nyugdíjazását, ugyanakkor, ha alkalmatlanná vált, ám pozíciójától megválni mégsem kívánt, úgy erre fel is lehetett őt szólítani. Ebben az esetben az alkalmatlansággal összefüggésben a döntés a fegyelmi bíróság hatáskörébe tartozott.¹⁹³ Fontos kitétel, tehát hogy a nyugdíjkorhatár elérése előtt végkielégítés mellett tulajdonképpen felmenthetőek voltak, még ha a törvény megfogalmazásából („nyugalomba helyezhető”) ez nem is következne szükségszerűen. Az 1936. évi III. törvénycikk már pontosított és akként rendelkezett, hogy a korábban meghatározott hetven, illetve hatvanöt éves korhatár betöltése előtt hivatalból nyugállományba lehetett helyezni, illetőleg végkielégítés mellett el lehetett a szolgálatból bocsátani az ítélőbíró, ha hivatali kötelességének ellátására testi, elméleti vagy más szellemi fogyatékoság miatt állandóan vagy tartósan képtelenné vált, vagy ha állását a törvény megszüntette.¹⁹⁴

Itt érdemes kitérni a bírók felelősségére, amelyről a bírák és bírósági hivatalnokok felelősségéről szóló 1871. évi VIII. törvénycikk rendelkezett az 1869. évi IV. törvénycikk 24. §-ával összhangban.

¹⁹⁰ Az 1936. évi III. törvénycikk 15. §-ának indokolása

¹⁹¹ 1869. évi IV. tc. 17. §

¹⁹² Az 1892. évi XXX. tc. 1. §-ának indokolása

¹⁹³ Szabó, 2004. 47.

¹⁹⁴ 1936. évi III. tc. 60. §

A bírói felelősség háromirányú volt, kiemelendő, hogy a büntetőjogi felelősség is itt került kodifikálásra, nem lévén egységes büntető anyagi jogi kódex a vizsgált évtizedben.¹⁹⁵ Hivatali büntettet képezett általában, ha a bíró hivatali kötelességét tevással vagy mulasztással azért sértette meg, hogy ezáltal magának vagy másoknak illetéktelen hasznot szerezzen, vagy valakinek jogtalan kárt okozzon. Súlyosító körülményként minősült, ha hivatali kötelességének teljesítését, a fent körülírt célból, törvényes felsőbbbségének meghagyása után is megtagadta, vagy kirívóan elhanyagolta.¹⁹⁶ Ennek megfelelően a bíró hat deliktumnak lehetett főszabály szerint tettesként alanya: hivatali titok közlése, megvesztegettetés, zsarolás, erőszak, hamisítás, sikkasztás.¹⁹⁷ Az egyes bűncselekmények törvényi tényállását az 1871. évi VIII. törvénycikk 12-19. §-ai tartalmazzák, mindazonáltal valamennyi utóbb átkerült az 1878. évi V. törvénycikk hivatali és ügyvédi büntettek és vétségeket tárgyaló XLII. fejezetébe, egyúttal kógens rendelkezésként jelentkezett a hivatalvesztés, valamint a politikai jogok gyakorlásának felfüggesztése, mai kifejezéssel élve a foglalkozástól, valamint a közügyek gyakorlásától való eltiltás. Közös vonás viszont valamennyi cselekményben, hogy a tényállásszerűség megköveteli, hogy a bíró hatalmával visszaélve kövesse azt el.

Enyhébb elbírálás alá tartoztak azok a cselekmények, amelyek a bírók fegyelmi felelősségén alapultak. Ebben az esetben a bíró hivatali kötelezettségét szándékosan, vagy súlyosan gondatlanul szegte meg, de felelősségre vonható volt akkor is, ha magatartása, életmódja veszélyeztette a bírói tekintélyt.

A fegyelmi vétség fogalmát az 1871. évi III. törvénycikk 20-21. §-ai adják meg. E szerint fegyelmi vétséget követett el az a bíró, aki hivatali kötelességét vétkesen, de nem azon bűnös célból szegte meg azért, hogy ez által magának vagy másnak illetéktelen hasznot szerezzen, vagy valakinek jogtalan kárt okozzon, továbbá aki megbotráncoztató magaviselete miatt tiszteletre és bizalomra méltatlanná vált. Fegyelmi vétségnek minősült különösen az, ha a bíró az előtte, vagy bírósága előtt folyamatban lévő ügyben valamely fél részére per- vagy emlékiratot szerkesztett, a más által szerkesztettet helybenhagyás vagy megváltoztatás végett átvizsgálta, vagy a törvény által szabályozott hivatalos működésen kívül, a per mikénti vitelére útmutatást, vagy tanácsot adott. Fegyelmi vétségnek minősült továbbá az is, ha a folyamatban levő per elintézése vagy egyéb bírói cselekmény tekintetében, az eljáró bíróság valamelyik tagjára érdekeltségből vagy ellenszenvből hatni törekedett, vagy a bírósági személyzethez nem tartozó személyekkel által ítéleti vagy érdemleges határozati tervezetet készíttetett vagy tőlük

¹⁹⁵ Szabó, 2004. 44.

¹⁹⁶ 1871. évi VIII. törvénycikk 10. §

¹⁹⁷ 1871. évi VIII. törvénycikk 11. §

ilyent elfogadott. Fegyelmi eljárás hivatalból és feljelentésre is indulhatott, büntetésként pedig feddés, pénzbírság, illetve hivatalvesztés volt kiszabható.¹⁹⁸ A fegyelmi felelősség alapján lefolytatott fegyelmi bírósági eljárást az 1936. évi III. törvénycikk szabályozta, jellegét tekintve a büntetőeljárás dinamikáját és attribútumait hordozta magán, amennyiben többfokú eljárás volt, a „vádat” közvádoló képviselte és a bíró védővel járhatott el.¹⁹⁹ A fegyelmi bíróságok csúcsszerve a legfőbb fegyelmi bíróság volt, amelyben harminchat bíró mellett az országgyűlés felsőházának elnöke tevékenykedett.²⁰⁰

A bírók vagyoni felelőssége vétkességen alapuló kárfelelősség volt. Amennyiben tehát a bíró eljárásában tevéssel vagy mulasztással másnak szándékosan, vagy vétkes gondatlanságból kárt okozott, a teljes kárt volt köteles megtéríteni, ha az a törvényben meghatározott perorvoslattal nem volt elhárítható. Ha a bíró a perorvoslatra neki felrőhatóan okot szolgáltatott, a felsőbb bíróság őt a perorvoslat tárgyában hozott határozatában a fél kérelmére az okozott költségek megfizetésére kötelezte.²⁰¹ Fontos azonban megjegyezni, hogy a vagyoni kár megtérítése iránt indított pernek főszabály szerint előkérdése volt a bíró fegyelmi felelőssége, s ezáltal a polgári per megindításának feltétele, hogy azt fegyelmi eljárásban a fegyelmi bíróság megállapítsa.²⁰²

Természetesen az önálló bírói hatalom nem lehetett volna megteremthető megfelelő összeférhetetlenségi szabályok nélkül. Ezek célja a kezdetektől fogva kettős, hiszen egyszerre kell garantálja a bíró függetlenségét, valamint ennél némileg tágabban integritását is.

A bíró nem lehetett országgyűlési képviselő, gyakorló ügyvéd, vagy ügynök, tanár vagy tanító. Ezen felül nem viselhetett más, akár állami, akár törvényhatósági vagy községi valóságos vagy tiszteletbeli hivatalt vagy szolgálatot, kivéve amennyiben 32 éves koráig a tartalékban vagy a honvédségnél való katonai szolgálatra a véderőről szóló törvény által kötelezve volt. Nem folytathatott kereskedelmi-, illetve ipartevékenységet és nem űzhetett olyan foglalkozást, amely a bírói hivatal függetlenségével egyébként összeférhetetlen volt, vagy mely által hivatalos kötelességei teljesítésében gátolhatták.

A bíró nem fogadhatott el magánosoktól semmilyen vagyoni előnyt, legyen az akár „nyugpénz”, akár más adományt vagy javadalmazás, míg ha ilyenre kinevezése előtt vált jogosulttá, arról hivatalba lépése előtt köteles volt lemondani. Nem lehetett tagja politikai-, vagy munkásegyletnek, vagy ilyen jellegű szervezeteknek, továbbá nem vehetett részt ezek

¹⁹⁸ Szabó, 2004. 44.

¹⁹⁹ I. m. 45.

²⁰⁰ 1936. évi III. tc. 23. §

²⁰¹ 1871. évi VIII. tc. 66. §

²⁰² 1871. évi VIII. tc. 68. §

gyűlésein, tevékenységüktől köteles volt magát távol tartani olyannyira, hogy még azok határozatához sem csatlakozhatott. A bíró nem lehetett valamely politikai folyóiratnak tulajdonosa, kiadója, vagy szerkesztője, sem valamely vállalat engedményének tulajdonosa, sem más részvényes-, kereskedelmi-, vagy ipartársulat elnöke, igazgatója, vagy ezen társaságok igazgatótanácsának, illetve felügyelő-, vizsgáló-, vagy számoltató bizottmányának tagja. Olyan gyámságot, vagy gondnokságot, amellyel vagyonkezelési, továbbá számadási kötelezettség járt, vagy hatóságok előtti képviselést követelt meg, a bíró csak akkor végezhetett, ha a gyámság, vagy a gondnokság törvényen, vagy végrendeleten alapult. Ezen felül a bíró törvényhatósági, vagy községi képviselőtestületnek tagja ugyan lehetett, ám megbízatást, vagy kiküldetést nem fogadhatott el.²⁰³

A bírói normakontroll léte arra ad választ, hogy a rendes bíróságok vizsgálhatják-e az általuk alkalmazandó jogszabályokat és amennyiben azok valamilyen magasabb szintű normát sértenek, a konkrét ügyben eltekinthetnek-e az alkalmazásuktól.²⁰⁴ Anakronisztikus lenne a jelenlegi alkotmánybíráskodással összevetni a bírói normakontroll intézményét, ugyanakkor kijelenthető, hogy az a modell, amelyben dedikált alkotmánybíróság nincs a jogrendszerben, a rendes bíróságok eljárásuk során maguk is elláthatják-e feladatot. A kérdés akkor válik a mindennapokban relevánssá, ha a közigazgatásra mint jogalkotóra tekintünk. Az e körben született rendeletek hagyományosan a törvények végrehajtását szolgálják, ugyanakkor nincs kizárva, hogy valamely más törvénnyel ellentétes rendelkezést tartalmaznak.²⁰⁵

Az 1869. évi IV. törvénycikk akként rendelkezett, hogy a bíró a meghatározott rendben kihirdetett törvények érvényét kétségbe nem vonhatta, de a rendeletek törvényessége felett egyes jogesetekben ítéltetett.²⁰⁶ Fontos leszögezni, hogy ez minden esetben csak a konkrét eljárásra vonatkozott, ugyanakkor igényként merült fel, hogy az országban egységes legyen az adott rendelet nem-alkalmazása, amely egységért a Kúria felelt. Jogegységi döntésével az alsóbb bíróságokat eltilthatta a törvényt sértő rendeletek alkalmazásától, ezért szintén kiemelendő, hogy a bírói normakontroll nem járt a jogszabály megsemmisítésével, a törvénybe ütköző rendelet csupán kikerült az alkalmazandó jogszabályok közül. E nem-alkalmazás, valamint az a tény, hogy meg nem semmisítette a rendeletet, azt is jelenti, hogy a hivatkozott rendelet a bírósági eljáráson kívül továbbra is alkalmazandó volt.²⁰⁷

²⁰³ 1869. évi IV. tc. 8-13. §

²⁰⁴ Szabó, 2004. 48.

²⁰⁵ Szabó, 2011. 175 sk.

²⁰⁶ 1869. évi IV. tc. 19. §

²⁰⁷ Szabó, 2004. 48.

Álláspontom szerint az 1869. évi IV. törvénycikk hivatkozott rendelkezését együttesen értelmezve az is kijelenthető, hogy ekként a törvényerejű szokás törvényességét is ellenőrizhette a bíróság, s ha megállapította, hogy az törvénysértő, annak alkalmazásától eltekintett. Ez következik okszerűen a korábban felvázolt quasi jogforrási hierarchiából, valamint a törvény és a törvényen alapuló rendelet egymáshoz való viszonyából.

A bírói normakontroll következő jelentős lépésére 1907-ig kellett várni, amikor a magyar királyi közigazgatási bíróság hatáskörének kiterjesztéséről szóló 1907. évi LX. törvénycikk 16. §-a értelmében a közigazgatási bíróság a hivatkozott törvény által hatáskörébe utalt ügyekben, amennyiben a panasznak helyt ad, a megtámadott rendeletet, határozatot vagy intézkedést megsemmisíthette, de érdemben egyéb intézkedést nem tehetett. Tekintettel arra, hogy e törvény alapján a közigazgatási hatóságok által okozott valamennyi jogsérelem miatt bírósághoz lehetett fordulni, olyan peres eljárások is indulhattak, amelyeknél a helyi érdekeket, a célszerűségi, vagyis kizárólag közigazgatási szempontokat kellett figyelembe venni. Így viszont előállt az a veszély, hogy ha a bíróság az ilyen ügyekben érdemlegesen döntene, akkor a közigazgatás diszkrecionális jogkörét vonná el és annak helyébe lépve járna el, vagyis de facto visszaállna az 1869 előtti rendszer. A nóvumként jelentkező kasszációs hatáskört zömmel olyan ügyekben lehetett alkalmazni, amelyekben a megsemmisítés egyúttal a teljes jogvédelmet szolgálta. E jogkör természetesen nem volt korlátlak, hiszen bizonyos esetek különleges természete miatt a megsemmisítés mint folyamat értelmezhetetlen lett volna. Ezen esetekben a panasz ugyanis nem valamely sérelmes rendelet, határozat, vagy intézkedés ellen, hanem annak hiánya ellen irányult. Az ilyen esetekben a bíróságnak az volt a feladata, hogy a vármegye igényének jogszerűségében döntsön, s ha azt jogosnak találta, a belügyminisztert jogalkotásra kötelezze.²⁰⁸

Itt tehát egyfajta mulasztásos „alkotmányosértés” kapcsán találhatók rendelkezések, noha e későbbi alkotmányos struktúrában meghonosodott kifejezés használata a vizsgált korszakban mindenképp óvatosságot követel. Az ugyanakkor mindenképp leszögezhető, hogy az 1869. évi IV. törvénycikk egy olyan organikus fejlődés alapjait fektette le, amelynek során már néhány évtizeddel később kialakulhatott az a szisztéma, amelyben a normák egy meghatározott körét az alkalmazásból ki lehetett vonni, amennyiben azok sértették a korabeli jogbiztonság alapelveit. Ez mindenképp egy olyan eredmény, amely elismerésre méltó, különösen azt figyelembe véve, hogy ezt a bírói hatalom függetlenítésével egyidejűleg sikerült elérni.

²⁰⁸ Az 1907. évi LX. tc. 16. §-ának indokolása

Az tulajdonképpen törvényszerűnek mondható, hogy minden nagyszerűsége és korszakalkotó jelentősége mellett az 1869. évi IV. törvénycikk – és a korabeli perjogi kodifikáció – messze nem volt tökéletes. Kétségtelen, hogy számos újdonság mellett megannyi később orvosolandó hiányosságot hagyott, amely egy frissen kialakult bírói karnak lehetetlenné tette, hogy gyakorlatával pótolja a jogalkotói mulasztást.

Az egyik ilyen problémát Wildenauer János fogalmazta meg, aki szakmai aggályként emelte ki, hogy mindazon járásbíróóságokon, amelyek telekkönyvi hatáskörrel voltak felruházva, a bírók tulajdonképpen nem élhetnek a hatheti szabadságukkal, hacsak nem teszik ki az állampolgárokat kárnak, amennyiben az eljárás lefolytatására adott időszakban kevesebb bíró áll rendelkezésre.²⁰⁹ Ismerve a bírói kar későbbi leterheltségét, kijelenthető, hogy a lassabb ítélezéstől való félelem már az önállósodás legelején megjelent. Figyelemmel arra, hogy a gyakorlati tapasztalatok nem zárják ki ugyan a gyors, mégis szakszerű ítélet meghozatalát, fontos látni, hogy a perek, illetve peren kívüli eljárások gyorsabb befejezése az esetek túlnyomó részében nem a bíróságokon, hanem a feleken múlik. Alapvető különbségnek látom a mintául szolgáló osztrák perjog és a magyar perkultúra között azt, hogy mivel előbbit egy olyan ideáltipikus állampolgárra mintázták, aki pontosan tisztában van a jogaival és szándékaival, azoknak megfelelően cselekszik, kétségkívül nehezen alkalmazható egy olyan nemzet polgárainak jogvitáira, akik ebben a korszakban léptek arra az útra, amelyen a mintául szolgáló kódex nemzete régebb óta halad. E történelmi hiátust semmiképp nem lehet gyorsítani olyan perjogi szabályokkal, amelyek névleg ugyan saját hagyományainkban gyökereznek, jelentésükben ugyanakkor távolabb sem állhatnak tőle. Tény ugyanakkor az is, hogy Wildenauer meglátása a jelenkor számára is releváns, ugyanakkor szükséges annak tágabb kontextusban való vizsgálata.

A kifejezetten bagatellnek tűnő probléma egyebekben egy rendszerszintű hiányosságot is elénk tár, nevezetesen azt, hogy a szétválasztás ellenére is megmaradtak bizonyos közigazgatási funkciók a bíróságokon, így a telekkönyvezésen túl a választási bizottságok is. A másik oldalról viszont bizonyos kihágások, valamint például a kegyúri terhek viselése tárgyában a közigazgatási hatóságok rendelkeztek hatáskörre.

E hatásköri distinkciók nyomán szaporodnak el a századforduló idejére a különbíróóságok, noha a kereskedelmi ügyletek körében már az 1840. évi XV. törvénycikk rendelkezik a

²⁰⁹ Wildenauer János: Észrevételek az 1869. évi IV. t. cz. 18. §-ára és az 1871. évi XXXI. t. cz. 21. §-ára. In: Törvénytörvény XIV. évf. 81.sz. (1872.) p.321-322.

váltótörvényszékekről,²¹⁰ akkor, amikor még önálló bírói hatalom sincs. Természetesen a különbíróságok is jelenthették a megoldást a túlterhelt királyi bíróságokra, ugyanakkor fennállt annak a veszélye, hogy a szakbíróságok megnövekedett száma átláthatatlanná teszi az igazságszolgáltatási szervezetrendszert.

A korszakban szintén aggályosnak tartották azt is, hogy a bírók kinevezése kapcsán az igazságügyért felelős miniszternek nem csupán ellenjegyzési, hanem előterjesztési joga is volt, így óhatatlanul felmerültek a pártszempontok is.²¹¹ Utóbbiak kapcsán szükséges megjegyezni, hogy az igazságszolgáltatás és a pártpolitika szétválasztása olyan kérdés, amelyben a magyarnál gazdagabb demokráciatörténettel rendelkező jogrendszerek is napi küzdelmet kénytelenek vívni, annak ellenére, hogy kevesebb lépést tesznek visszafelé.

Mindazon hiányosságok ellenére, amelyeket a kortársak a törvénycikk szemére vetettek, ki lehet jelteni, hogy olyan tömör, ám minden lényeges elemet magába foglaló jogszabályról van szó, amely korabeli jelentőségéhez mért történelmi relevanciával is bír. Azok az alapelvi jellegű rendelkezések, amelyek a bírók összeférhetetlenségére, kötelezettségeire vonatkoznak, már pro forma alapelvekké váltak az igazságszolgáltatásban. E körben érdemes még megemlíteni azt a nem elhanyagolható tény, hogy az 1869. évi IV. törvénycikk deklarálta a saját bíróhoz való jogot, amely alapelvi szinten Magyarországon közel másfél évszázadig határozta meg a törvénykezést.

Ez volt az a kezdőpont, amelyből mind a polgári-, mind a büntetőigazságszolgáltatás elindulhatott. A kettő fejlődése természetesen nem mindig haladt párhuzamosan, érdemes csak a bűnvádi perrendtartásról szóló 1896. évi XXXIII. törvénycikk XIX. fejezetében szabályozott esküdtbíróági eljárásra gondolni. Az esküdtbíróságok ugyanakkor jellemzően az ún. főbenjáró bűncselekmények elkövetőivel szemben jártak el, s szerepük mindössze a büntetőjogi felelősségben való döntésre korlátozódott.²¹²

Azt a törvénykezést, amelyben a századforduló környékén egyre több szakbíróság jött létre, és amely folyamatosan nyitott maradt mindazon reformokra, amelyek az állami és az állampolgári igényeket fokozatosan jobbra kielégítő eljárási intézményrendszert teremtettek. Nem véletlen, hogy az 1869. évi IV. törvénycikket követő jogfejlődés egyik fő vonulata épp a polgári- és büntetőeljárásjogi kodifikáció kérdése körül forog, s egyúttal soha azóta nem látott dinamizmus jelentkezik nemcsak jogalkotói, de jogalkalmazói oldalról is, amelybe a mai szemmel nézve

²¹⁰ 1840. évi XV. tc. II. rész 1. §

²¹¹ Bónis—Degré—Varga, 1996. 216.

²¹² Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest, 2005. 24.

kiemelkedő súllyal kapcsolódott be a jogtudomány és a joggyakorlatot ügyvédként fejlesztő jogászság is.

Kétségtelen, hogy a későbbi évtizedekben számos ponton kellett változtatni akár a bíróságokra, akár a bírókra vonatkozó jogszabályokon, ugyanakkor szükséges a korszakot egészében vizsgálni ahhoz, hogy értékelhessük azt a munkát, amely egy hazánkra oktrojált jogrendszer béklyóiból szabaduló, ám annak minden pozitívumát integráló jogalkotás véghezvitt, megteremtve annak lehetőségét, hogy Magyarország elindulhasson azon polgári állam felé, amelybe a kiegyezés során vezetői szánták.

IV. 2. Szervezeti reformok a dualizmus idején

A szervezeti reformok a dualizmus időszakában alapvetően együtt jártak a polgári eljárásjog reformjaival is. Alapvetően, mert volt olyan szervezeti változás, ami önmagában valósult meg. A szervezeti reformok tulajdonképp két szakaszra oszthatók, ezek egyike az 1869. évi IV. törvénycikk utáni változásokat jelentik, míg a másik szakasz az 1911. évi I. törvénycikk utáni reformok.

Mint láthattuk, az 1869. évi IV. törvénycikk magában foglalta azokat az alapelveket, amikre a jogalkotó a dualizmus legelején alapozni kívánta a magyar igazságszolgáltatás szervezetrendszerét. A törvénycikk alapján ugyanakkor gyökeresen kellett újraszervezni az elsőfolyamodású bíróságokat, tekintettel arra, hogy épp a legalsó szinten nem volt önálló szervezeti elem. Az 1878. évi XXXI. törvénycikk célja az volt, hogy ezt a hiátust mielőbb pótolja. A felelős kormányt ugyanazok az elvek vezérelték, mint az 1869-es jogalkotás során, ami itt annyival egészült ki, hogy Magyarországon jó, gyors, valamint pártatlan igazságszolgáltatás valósulhasson meg. A két törvénycikk közti jogalkotásra mint alapokra tekintett a jogalkotó, elismerve, hogy további reformok szükségesek azért, hogy mindkét törvény céljai maradéktalanul teljesülhessenek. E reformok során, mint mindig, a jogalkotó a nemzetközi példákat és a hazai sajátosságokat egyaránt érvényesíteni kívánta.

Az elsőfolyamodású bíróságok létrehozása során különös szempontokat vett figyelembe a jogalkotó. Ilyen alapelv volt, hogy már elsőfokon is bírói tanácsok járjanak el alapvetően, s csak a kisebb jelentőségű, mai szóhasználat szerint egyszerű megítélésű ügyek kerüljenek egyesbíró elé. A társasbíráskodásra mint a pártatlanság és alaposság zálogaként tekintettek ebben a korszakban. Ugyanez magyarázta azt is, hogy szándék volt a szóbeli perek bevezetésére, melyhez a jogalkotó elengedhetetlennek tartotta a társasbíráskodás alapértelmezettségét, noha azt elismerte a jogalkotó is, hogy a szervezetrendszer a régi

jogszabályokhoz igazodik, de deklarálta, hogy további jogalkotás szükséges, melynek eredményeként számos - már akkor indokolt - reform a későbbiekben bevezethető. További alapelv volt az elsőfolyamodású bíróságoknál az is, hogy állandó székhelyük legyen, méghozzá akként, hogy a kijelölés során figyelemmel legyenek nemcsak a népességre, hanem például a gazdasági és egyéb társadalmi viszonyokra is. Összhangban az 1869. évi IV. törvénycikk azon rendelkezésével, miszerint az igazságszolgáltatás a király nevében történik, valamennyi addigi törvényhatósági bíróság királyivá vált. Itt a jogalkotó amelletttette le voksát, hogy a bíróságok illetékességi területeinek megállapítása során a városi és megyei területeket nem lehetett külön figyelembe venni, noha azok a városok, amelyeknél bírói hatóság működött, lehetőség szerint bírósági székhelyként lettek kijelölve. Törekedett a jogalkotó arra is, hogy a bíróságok illetékessége során a népesség és a terület elvét is garantálja, amiként arra is fokozott figyelmet kellett biztosítson, hogy mások a közlekedési viszonyok a Felvidéken és Erdélyben, mint például az Alföldön, melynek jelentősége abban áll, hogy mennyire könnyen fér hozzá a jogkereső személy az ő ügyére illetékes bírósághoz. Ennek eredményeként került sor kisebb helyeken is bíróságok létesítésére, ezáltal garantálva, hogy a jogérvényesítés mindenki számára biztosított legyen.

A törvényszékek számának megállapítása különös jelentőséggel bírt, mivel a felek személyes megjelenése számos ügyben, így például büntetőeljárásban elengedhetetlen volt. Itt alapvetően költséghatékonysági szempontokat vett figyelembe a jogalkotó, mindamellett tekintettel kellett legyen arra is, hogy az illetékes törvényszék könnyen megközelíthető helyen legyen. A polgári eljárásjogi kódex számos, addig inkább különbírósági hatáskörbe tartozó ügycsoportot tett át a rendes bíróságok hatáskörébe (pl. kereskedelmi ügyek, váltóperek), de ezen szempontok közé tartoztak a járásbírói hatáskörbe utalt telekkönyvi eljárások is, melyek különös jelentőséget kapnak majd az Országos Földbirtokrendező Bíróság eljárásai során is.²¹³

Az 1878. évi XXXI. törvénycikk létrehozta Magyarországon a békebírói intézményt, melyről külön törvény rendelkezett, ehelyütt csak annyi változás jelentkezik, hogy valamennyi törvényszék illetékességi területén több járásbírói hatóság jött létre. A kereskedelmi- és váltóperekben a törvénycikk csak a későbbi fővárosban működőt tartja fenntartandónak az ügyforgalom miatt, minden más esetben az eljárást a rendes bíróságok hatáskörébe utalta.²¹⁴

²¹³ Az 1878. évi XXXI. tc. általános indokolása

²¹⁴ Az 1878. évi XXXI. tc. 1. §-ának indokolása

IV. 3. Szervezeti reformok az első köztársaság idején

Az őszirozás forradalom előestéjén kikiáltott környező új nemzetállamok okozta területvesztésre a bírósági szervezetrendszernek is reagálnia kellett, ugyanakkor érthető, ha ez nem ment, nem mehetett egyik napról a másikra, figyelemmel arra, hogy a teljes állami gépezet cseréje vált szükségessé. Utóbbit elsődlegesen az a körülmény is okozta, hogy a köztársaság kikiáltása nyomán megszűnt az addigi hatalomgyakorlás eredője: a királyi hatalom. Az a kortársak számára is világossá vált, már a világháborús összeomlás után, hogy az addigi állami-intézményi és politikai keretek nem lesznek fenntarthatók. A függetlenségért kifejezetten magas árat fizető ország elsődlegesen az államforma megváltoztatásában látott kiutat, hogy a köztársasági eszme nevében kapott újabb pofonok aztán végképp a királyság felé tereljék.

Noha Károlyi Mihály rendszerének sokkal égetőbb kérdéseket kellett rendeznie, bizonyos intézkedései kiemelendők az igazságszolgáltatás területéről.

A sajtó szabadságáról szóló új törvényt követte, illetve bizonyos szempontból kiegészítette a nép esküdtbíráskodásáról szóló 1918. évi III. néptörvény, amelynek rendelkezései miatt indokoltnak tartottam előbbi rövid ismertetését. A néptörvény 1. §-a értelmében a büntetőbíráskodást fontosabb ügyekben (sajtó útján elkövetett és politikai bűncselekményeknél minden esetben) esküdtbíróság gyakorolta, de ha a vád hazaárulás volt, a perbefogás kérdésében is esküdtek határoztak. Esküdtbíró az lehetett, akit községi választójog illetett meg.

Az 1918. évi IX. néptörvény már sokkal részletesebb és kidolgozott reformot jelentett, amikor deklarálta, hogy a munkaügyi bíróság hatáskörébe tartozik pertárgyértékre tekintet nélkül minden olyan per, amely magánjogi szolgálati szerződés alapján szolgálati viszonyban álló munkaadó és munkavállaló (pl. munkás, kereskedősegéd, magántisztviselő, gazdasági, vagy házi cseléd) között, továbbá az azonos üzemben foglalkoztatott munkavállalók között a foglalkoztatásukra irányuló szerződésből merült fel.²¹⁵ Ez ugyanakkor nem jelentette az addigi igazságszolgáltatási szervezet gyökeres megváltoztatását, hiszen munkaügyi bíróságként a járásbíróságok jártak el – amelynek székhelyén működött munkásbiztosítási bíróság, ott ülnökök közreműködésével, ahol nem működött, ott egyesbíróként.²¹⁶

IV. 4. A Horthy-kor bírósági szervezetrendszere

Korábbi kutatások alapján kijelenthető, hogy a tágabban vett magyar történelemben nem volt olyan intenzitású korszak, mint az 1918 utáni, melynek során előbb ténylegesen, később jogilag

²¹⁵ A munkaügyi bíráskodásról szóló 1918. évi IX. néptörvény 1. §

²¹⁶ A munkaügyi bíráskodásról szóló 1918. évi IX. néptörvény 4. §

is Magyarország területének kétharmadát veszítette el, s olyan társadalmi, társadalomszerkezeti változások következtek be, melynek okai a korabeli társadalom számára megtorpanást jelentettek. Ez a megtorpanás készítette a korszak történészeit, szociológusait annak vizsgálatára, hogy mi vezethetett e kataklizmához, de éppen ezek a változások kényszerítették a jogászai hivatásrendek képviselőit is arra, hogy átgondolják saját helyüket ebben a társadalomban.

Az Osztrák-Magyar Monarchia de facto felbomlása után az egykori közép-európai regionális nagyhatalom területén új államok jöttek létre, s a bomlás szakaszában a bizonytalanságot fokozta, hogy alapvető kérdésekre sem lehetett egyértelmű választ adni. Az egyes nemzetállamok sorra kimondott függetlensége felvetette a kérdést, hogy amikor deklarálták, hogy Magyarország minden más országtól független, önálló népköztársaság, tulajdonképpen mitől is függetlenedett, hiszen Ausztria addigra önálló köztársasággá vált.

Nem túlzás kijelenteni, hogy az 1918 és 1920 közötti időszak a magyar történelem egyik legváltozékonyabb időszaka. Nemcsak az ország területe változott szinte napi szinten, de az aktuális területen hatalmat gyakorló személyek köre és legitimációja is. A vizsgált korszak kezdetét érdemes 1918. október 30. napján kijelölni, minthogy Károlyi Mihály kormánya ezen a napon kezdte meg működését, a végpont ugyanakkor kérdéses. Kétséges ugyanakkor, hogy a kormányzóválasztás és a királlyági államformához való visszatérés lezárta-e az átmenet zűrzavarát. Pécs és a Dél-Dunántúl jelentős része ekkor még szerb megszállás alatt állt, s a határon túl rekedt egyetemek is csak az 1920/1921. tanév során kezdhették meg működésüket új városaikban.

A végpontot azért is célszerű 1923-ban kijelölni, mivel ekkorra kezdett lecsengeni a menekülthullám is, melynek során a határon túlra került jogászok, zömmel bírók, ügyvédek és közjegyzők igyekeztek az új Magyarországon boldogulást találni. A korszakból nemcsak egyetemi jegyzőkönyvek, naplók és újságcikkek, hanem apróhirdetések százai is tanúskodnak arról, hogy milyen mértékű nyomás nehezedett a független magyar államra, valamint az igazságszolgáltatásra ebben a korszakban.

Alapvetően jogászai hivatásrendek szerepelnek, ugyanakkor egységes jogásztársadalomról nem beszélhetünk. Miként a „magyar társadalom” néven említett közösséget is számos tényező osztotta meg, akként a kor jogászái vonatkozásában sem beszélhetünk egységről. Kohéziót 1920 után Trianon elutasítása jelentett, ugyanakkor ennek orvoslása körében már messze nem mutatkozott olyan egység, mely egyfajta minimumként értelmezhető lett volna. Természetesen számos olyan kapcsolódási pont volt, ahol egymással egyébként nem érintkező társadalmi

csoportokból érkezők mégis érintkezhetek, legyen az akár a vallási szféra, akár a politikai élet, mégis az az állítás, hogy nem beszélhetünk egységes jogásztársadalomról a korszakban (sem). Hivatásrendek vannak, mely kifejezés magában hordozza azt az elkülönítő elvet, mely alapján az egyes szakmák képviselői önmagukat meghatározzák és a társadalom többi tagjától elkülönítik, vélt, vagy valós előjogaikat és kiváltságaikat védik – összességében őrzik az ekkorra már felszámolt rendi társadalom bizonyos rekvizitumait.

De hol is képződött a jogászi hivatásrendek utánpótlása Trianon után? A jog világában Trianon megszámlálhatatlan változást indukált, példának okáért kiemelhető, hogy a világháború első öt évében meg nem indított perek a bethleni „konszolidáció” első éveiben megnégyszereződtek a kir. törvényszékeken,²¹⁷ úgy, hogy az ország területével arányosan a bíróságok kétharmada is idegen impérium alá került.²¹⁸

Magyarországon a jogászképzés számos képzőhelyen zajlott 1918-ig, majd a vereséget követő békerendszerben e képzőhelyek zöme az újonnan meghúzott határokon kívül rekedt. A két legfontosabb képzőhely, Pozsony és Kolozsvár idővel Magyarországra költözött, előbbi Pécsre, utóbbi Szegedre, ez ugyanakkor magával hozta nemcsak a tanári kar, hanem a képzés változását is. A trianoni határváltozások ugyanis nemcsak az elszakított népességre és területre, hanem a korábban létrejött jogviszonyokra is hatással voltak – ezen keresztül pedig a tananyagra is. Minderre telepedett rá az őszirózsás forradalom, majd a proletárdiktatúra időszaka, mely utóbbi alatt a jogászképzés ténylegesen szünetelt, amiként a jogrendszert is mintegy „felfüggesztették”.

A bethleni „konszolidáció” során szükségessé vált a határon túl rekedt képzőhelyek költözése, de minderre árnyékot vetett a fokozódó antiszemitizmus nyomán születő zsidótörvények is, melyek közül az első Európában is megelőzte a német nemzetiszocializmus első zsongéit. A jogászképzésre (tágabban az oktatásra) nehezedő nyomás mellett figyelemmel kell lenni arra is, hogy egy számos szempontból kiforratlan rendszert ért drasztikus hatás, mégpedig sorozatosan.

A jogászképzés kapcsán ugyanakkor párhuzamos, olykor egymást erősítő folyamatokra is figyelemmel lehetünk, melyekben számos kétosztatú tér felrajzolható. Ezek egyike a képzési hely milyenségéhez kapcsolódik (akadémia és tudományegyetem), a másik a felekezeti térben

²¹⁷ Szívós Kristóf: Az 1911. évi I. törvénycikk hatálybalépésének körülményei In. Homoki-Nagy Mária (szerk.): FORVM Publicationes Doctorandorum Juridicorum X. Szeged, 2020. 216. p.

²¹⁸ Timár Balázs: A magyar bírósági szervezet a forradalmak és Trianon után. In. Homoki-Nagy Mária (szerk.): FORVM Publicationes Doctorandorum Juridicorum X. Szeged, 2020. 222. p.

értelmezhető (katolikus-protestáns), a harmadik a korszakban nagyobb jelentőséget kapó földrajzi tér (periféria-főváros). Jelen tanulmány csomópontjait ezek mentén érdemes kijelölni, s e három tér koordinátarendszerében értelmezni azt a nyomást, amit a vesztes háború utáni hazai jogászképzésnek el kellett viselnie. Mindezt keretezi a monarchiából „monarchiába” vezető út két padkája, amelyek kapcsán a jogásztársadalomnak is mondania kellett valamit.

Nem szabad figyelmen kívül hagyni ugyanakkor azt a tényt sem, hogy 1918 után a „magyar társadalom” jelentős változáson ment át. Nemcsak az oktatás, hanem gyakorlatilag az élet valamennyi területén érezhető és drasztikus változások zajlottak le. A jogászképzés vizsgálata csak egy szűk metszete lehet ennek, ugyanakkor a teljes képhez szükséges annak felvázolása, hogy milyen közegben kellett újra definiálnia magát a hazai jogi fakultásoknak.

Önmagában abban talán semmi meglepő nincs, hogy a háború folytán még azok is elkezdtek szimpatizálni a szélsőséges baloldali eszmékkel, akiket korábban foglalkozási, vagy más alapú lojalitás fűzött a monarchiához.²¹⁹ Ennek a magyar társadalom számára nem volt olyan összetartó ereje, amely nem az állami egybekényszerítésből eredt, amelynek következtében ebben a korszakban váltak láthatóvá azok a betegségek, amelyekben ez a közösség szenvedett.²²⁰ A legnagyobb kohéziós erőt Trianon elutasítása jelentette 1920 után, azt megelőzően pedig a forradalom és az ahhoz kapcsolt proletárdiktatúra – előbbi pártállástól függetlenül.²²¹

Szűken értelmezve 1918 után a magyar társadalom nem állt semmilyen külföldi elnyomás alatt, de ha egyetértünk Bibóval, kijelenthetjük, hogy már a kiegyezéstől kezdődően a Magyar Királyság tényszerűen független állam volt. Ez a társadalom ugyanakkor a döntő pillanatokban sosem volt képes reálsan felmérni a helyzetét, mi több, nélkülöznie kellett azokat a vezetőket, akik felismerik, hogy mi jelenti az ország és a nemzet számára a kiutat. Érthető tehát, hogy 1918 után ezek a társadalmi formák megzavarodtak, elbizonytalanodtak.²²²

A társadalmat addig több tényező tagolta, ezek közül a legfontosabb a vagyon és a foglalkozás volt, de a származást, vagy épp a vallást és a nemzetiséget is ide lehet sorolni – e szerkezet csúcsán foglalt helyt a nagybirtokosok és a nagytőkések réteg.²²³ Jelen dolgozat szempontjából

²¹⁹ Hatos, 2018. 63.

²²⁰ Szekfű Gyula: Három nemzedék és ami utána következik. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest, 1989. 402.

²²¹ Szekfű 1989, 386.

²²² Bibó István: Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem. In: Nagy Endre – Huszár Tibor – Vida István (szerk.): Bibó István: Válogatott tanulmányok. II. kötet. Magvető Kiadó. Budapest, 1986. 573.

²²³ Romsics Ignác: Ellenforradalom és konszolidáció: A Horthy-rendszer első tíz éve. In: Romsics Ignác (szerk.): A Horthy-korszak. Helikon Kiadó. Budapest, 2019. 13.

sokkal relevánsabb, hogy a középosztály mi mentén tagolódott, tekintettel arra, hogy a hivatásrendek képviselői jellemzően e társadalmi osztályból származtak és ebbe is tagozódtak be. Abba a középosztályba, mely önmagában is tagoltabb volt a magyar társadalom egészénél.

Az átalakulás kapcsán több tényezőt szükséges kiemelni, hiszen nemcsak a terület- és népességvesztés okozott társadalmi átalakulást, hanem azon keretek fellazulása, vagy épp eltűnése, melyek az addigi társadalmat meghatározták. A kortársak közül talán legrészletesebben Szekfü Gyula foglalkozott a kérdéssel, míg 1945 után Bibó István vizsgálta más megközelítésből azt a folyamatot, ami a megtorpanást követte.

A kortársak szemében ugyanis kérdés volt, hogy végtére is mi okozhatta azt a kataklizmát, ami Trianonban öltött testet. Az addigi állami berendezkedés alapjai eltűntek, s az ún. „úriemberi réteg” – ideértve az értelmiséget is – egymás után tapasztalta meg a politikai készületlenség után a társadalmat is.²²⁴ Ez a kérdés pedig nemcsak a társadalomtudósokat foglalkoztatta, hanem jogi, jogelméleti kérdéseket is felvetett, s e körben megkerülhetetlen megemlíteni Molnár Kálmán munkásságát, hiszen a közjogi átalakulás, az államforma kérdése jóval mélyebb volt, s az oktatásra is primer hatást gyakorolt.

Az is hamar nyilvánvalóvá vált a kortárs szemlélők számára, hogy a csonka országban maradt magyarság fokozatosan veszítette el a kulturális kapcsolatát a határokon túl maradtakkal, a politikai határok tehát egyszersmind kulturális határokká is szilárdultak, s nem a valós problémák érdekelték az „itthoniakat”.²²⁵ Mindeközben idehaza is számos tengely mentén polarizálódott a társadalom, hiszen az ellenforradalminak nevezett elemek ragaszkodtak ahhoz a mozdulatlansághoz, ami 1920 után jellemzővé vált,²²⁶ s amelyet mások megmerevedett állapotként írtak le.²²⁷ Ezek az elemek Szekfü neobarokk társadalmában egyet jelentettek azzal a harmadik generációval, amely ragaszkodott a középosztályos felfogáshoz,²²⁸ s amely nem látta be, hogy „tüneti kezeléssel, rosszul fizetett, ideiglenes díjnoki kinevezésekkel megoldani nem lehet a kérdést”.²²⁹ Ez a fajta generációs probléma álláspontom szerint azóta még inkább kiterjedt, természeténél fogva újratermelődik, s ebben változást legfeljebb az állami beavatkozás hozhatott.

²²⁴ Bibó 1986, 597.

²²⁵ Szekfü 1989, 388.

²²⁶ Bibó, 1986. 599.

²²⁷ Szekfü, 1989. 445.

²²⁸ Szekfü, 1989. 403.

²²⁹ Szekfü, 1989. 445.

Az új generáció ugyanis messze nem volt oly simulékony, mint a náluk – Szekfű szerint – mindössze egy évtizeddel idősebbek. Szerinte ugyanis a kortárs fiatalok félre tudták tenni az idősebbek körében még érezhető protestáns-katolikus ellentétet (melyre később még szükséges lesz visszatérni), emellett szolidaritást tudtak vállalni nemcsak a parasztsággal (melynek romantizálását elutasították), hanem az ekkoriban jelentőssé váló ipari munkássággal is, egyszersmind elutasították a neobarokk társadalom torz tekintélyelvűségét.²³⁰ Érdekes e körben szem előtt tartani azt a körülményt is, hogy a proletárdiktatúra időszakában az akkor húszéves generáció igen nagy szerepet vállalt.

A felvázolt társadalmi-politikai közegben érthető módon mind a jogakadémiáknak, mind a tudományegyetemeknek reagálni kellett. Önmaguk helyének megkeresése, presztízszük fenntartása komoly kihívást jelentett, hiszen kérdéses volt, hogy szükséges-e a háromszoros területre szabott oktatás fenntartása, vagy éppen a zsugorodó államterület indokolja, hogy még több, még színvonalasabb képzőhely működjön. Ebben a térben vizsgálható az, hogy a tulajdonképp ismét függetlenedő magyar állam számára milyen prioritások jelentkeztek, melyek közül olykor kevésbé a szakmai, mint inkább a pénzügyi érvek voltak első helyen.

Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az impériumváltás a hétköznapi szintjén nem mindig jelentkezett azonnal végleges változásokkal, hiszen az Erzsébet Tudományegyetemen 1918 után is folyhatott, mi több, a csehszlovák birtokbavételt követően még két évig működhetett, változatlan oktatási anyag mentén, mindössze új hallgatókat nem vehettek fel.²³¹ A román megszállás ugyanakkor lényeges eltéréseket mutatott, hiszen amikor a Szegeden rekedt hallgatók vizsgáztatásához kértek Kolozsvárról professzorokat, őket a román hadsereg csak úgy engedte volna el, ha vállalják, hogy nem térnek vissza.²³²

A jogakadémiák a vizsgált korszakban zömmel egyházi fenntartásban álltak, melynek jelentőségére később még visszatérünk. Az 1920 utáni kormányzat számára mindent felülíró cél volt, hogy a határon túl rekedt tudományegyetemek Magyarországra kerüljenek, igaz, a korabeli szóhasználat szerint ideiglenes jelleggel. Értelemszerűen a határokon túl rekedt akadémiák is mintegy ide menekültek, s folytatta munkáját Miskolcon az eperjesi jogakadémia, Hódmezővásárhelyen pedig a máramaroszi, mindkettő protestáns egyházi fenntartásban.²³³

²³⁰ Szekfű, 1989. 453.

²³¹ Schweitzer Gábor: A mezítlás ügyvéd a legitimista professzorig. Novissima Kiadó Bt. Budapest, 2022. 97.

²³² Vincze Gábor: „Debrecen városában akadt erős konkurens Szegednek.” A két város vetélkedése a száműzött Ferenc József Tudományegyetem „megszerzése” érdekében. Limes 2004/4. 95.

²³³ Schweitzer Gábor: A tisztességes jogtanár: Molnár Kálmán pályaképe. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet. Budapest, 2018. 72.

A jogakadémiák fokról-fokra váltak az új, kisebb méretre szabott közigazgatás utánpótlását képezni hivatott helyekké, minthogy a négy működő jogi fakultás (Budapest, Debrecen, Szeged és Pécs) elégségesnek bizonyult és a klebelsbergi oktatáspolitikai is inkább ezekre kívánta a szűkös forrásokat fordítani.²³⁴ Olyannyira, hogy 1923 elején maga a miniszter kérte az egri érseket, hogy a helyi jogakadémia működését szüntesse meg, minthogy a kormányzati forráselvonások nem bizonyultak elégségesnek,²³⁵ az év közepén (az akadémiai év elején) elindulhatott a pécsi képzés is.²³⁶ Ki kell ugyanakkor emelni, hogy amikor Pozsonyban elindult a jogásképzés egyetemi szinten, az uralkodó által kinevezett professzorok zöme jogakadémiákról került ki²³⁷ és már a dualizmus idején a püspöki joglíceumra alapozva akartak Pécsen tudományegyetemet létesíteni.²³⁸

Az oktatási kormányzat ugyanakkor nem vitatta a felekezetek azon jogát, hogy a saját költségükre főiskolát tarthassanak fent,²³⁹ ugyanakkor ez csak leírva tűnik az állam és az egyház szétválasztásának egyik példájaként, főként, hogy ugyanebben az időben zajlott a határon túl rekedt kassai püspökség földbirtokainak felosztása házhelyekké Miskolcon és környékén, összhangban a földbirtok helyesebb megoszlását szabályozó rendelkezésekről szóló 1920. évi XXXVI. törvénycikk rendelkezéseivel. Megállapítható, hogy a világháború előtt az egyházak a magyarországi földbirtokok csupán 3,7%-át birtokolták,²⁴⁰ így érdemi jövedelmük ebből nem feltétlenül származhatott.

A pozsonyi egyetem alapításáról szóló törvény indokolásából tudjuk, hogy a helyi jogakadémiát alakították át egyetemmé nem sokkal azután, hogy Kolozsváron létrejött az egyetem.²⁴¹ A trianoni békeszerződést követően az 1921. évi XXV. törvénycikk rendelte el a határon túl rekedt tudományegyetemek ideiglenes áthelyezését, még abban a sokkban, amiben a korabeli magyar nemzet minden tagja volt. A békeszerződés nyomán elveszített területek visszaszerzése az 1920 utáni mindenkori politika elsődleges célkitűzése volt pártállástól függetlenül. Azt is hamar belátták a döntéshozók, hogy a külpolitikai és gazdasági elszigeteltségben kizárólag kulturális téren érhetnek el eredményeket, igaz, ekkor még tartotta magát a kultúrfölény eszméje, melyet erősített az a klebelsbergi doktrína, hogy az oktatási tárca

²³⁴ Schweitzer Gábor: A magyar királyi köztársaságtól a magyar köztársaságig. Publikon Kiadó. Pécs, 2017. 9.

²³⁵ Schweitzer, 2018. 72.

²³⁶ Lengvári István: A város és az „árva leány” – Pécs és az Erzsébet Tudományegyetem. Limes 2004/4. 83.

²³⁷ Schweitzer, 2022. 94.

²³⁸ Lengvári, 2004. 83.

²³⁹ Schweitzer, 2018. 75.

²⁴⁰ Katus László: A modern Magyarország születése: Magyarország története 1711-1914. Kronosz Kiadó. Pécs, 2014. 509.

²⁴¹ A debreczeni és a pozsonyi magyar királyi tudományegyetem felállításáról szóló 1912:XXXVI. tc. indokolása

egyszersmind honvédelmi tárca is volt. A kultusztárca szemében a Magyarországra költözés az egyetemeket a pusztulástól, a leépüléstől óvta meg. Fontos adalék, hogy mind Szeged, mind Pécs már 1912-ben a jogalkotó látókörében volt és akkor is megállapították, hogy alkalmasak egyetem létesítésére, igaz, akkor még Pozsony mellett szólt Bécs közelsége.²⁴² Ezt támasztja alá Polner Ödön rektori feladatokat ellátó dékánként mondott tanévnyitó beszéde is, melyben a pozsonyi jogi fakultást egyfajta kulturális határköként definiálta. Érdekes ehelyütt kitérni arra is, hogy Pozsonyban *de facto* a jogi volt az egyetlen, folyamatosan működő kar, míg a másik két kar a háború viszontagságaiban nem tudott folyamatosan működni.²⁴³

A tudományegyetemek elleni érv volt – leginkább a jogakadémiák felől –, hogy ott nem folyt érdemi oktatás, csupán papírjogászok jöttek ki a falak közül, minthogy olyan nagy számú hallgatót vettek fel, akiket helyszűke miatt egyébként sem tudtak volna oktatni. A képzés esetükben zömmel a vizsgáztatásra szorítkozott, amit csak „súlyosbított”, hogy a háborúban részt vevő hallgatók számára miniszteri rendeletek biztosítottak kedvezményeket.²⁴⁴

Noha Szekfű Gyula fentebb hivatkozott megállapítása szerint a korszakban a felekezeti distinkció nem volt oly releváns az új generáció számára. Ezt a megállapítást két irányban is szükséges értékelni. Egyfelől a katolikus-protestáns ellentét szemüvegén keresztül, másfelől a fokozódó politikai antiszemitizmus kapcsán, melynek első zsongéja már 1920-ban jelentkezett, továbbá a határon túl rekedt két magyar egyetem ideiglenesnek szánt költöztetésének indokolásában is felmerült.

Annak ellenére volt fontos valamennyi keresztyén és keresztény felekezet számára a világi képzés, hogy a római katolikus egyházban ekkor nem volt a reformátushoz hasonlóan egzakt módon szabályozva az egyházkormányzat világi aspektusa. Közös érv volt, hogy a jogakadémiák bezárásával „csökken a keresztény tanárok” száma, s már ekkor megjelent a „zsidó plutokrácia” mint veszély abban az összefüggésben, hogy a keresztény oktatók nem tudják kigazdálkodni a költséges akadémiai karriert, ha nem biztosítanak részükre elégséges jövedelmet.²⁴⁵ Egerben épp a katolikus utánpótlást látták veszélyeztettnak, amit erősített az is, hogy a helyi jogakadémia az evangélikus miskolcival szemben és a *numerus clausus* ellenére is népszerű intézmény volt.²⁴⁶ Nem szabad szó nélkül elmenni amellett sem, hogy a *numerus clausus* előírta, hogy „arra is figyelemmel kell lenni, hogy az ország területén lakó egyes

²⁴² A kolozsvári és pozsonyi m. kir. tudományegyetem ideiglenes áthelyezéséről szóló 1921:XXV. tc. indokolása

²⁴³ Schweitzer, 2022. 93.

²⁴⁴ Schweitzer, 2018. 74.

²⁴⁵ Schweitzer, 2018. 76.

²⁴⁶ Schweitzer, 2018. 75.

népfolkhoz és nemzetiségekhez tartozó ifjak arányszáma a hallgatók közt lehetőleg elérje az illető népfaj vagy nemzetiség országos arányszámát, de legalább kitegye annak kilenctizedrészét”.²⁴⁷ Ez – összevetve a ténnyel, hogy a békeszerződés a zömmel református Erdély és az evangélikus többségű Felvidék elvesztésével járt – a római katolikus hallgatóknak kedvezett elsődlegesen. Talán nem véletlen, hogy 1923-ban Eger el tudta kerülni Sárospatak sorsát és nem kellett bezárnia, igaz, ehhez az is kellett, hogy a város és a vármegye is támogassa.²⁴⁸

Az egyetemek átköltöztetéséről szóló törvénycikk indokolása szerint azért is volt szükséges a négy egyetem fenntartása, mert a budapesti egyetem a *numerus clausus*²⁴⁹ ellenére is túlszűfolt volt.²⁵⁰ Az első zsidótörvény fogadtatása Pécsen volt a legelutasítóbb, amit jól mutat nemcsak az a körülmény, hogy Molnár Kálmán a sajtóban is bírálta a törvényt,²⁵¹ hanem az is, hogy amikor 1925-ben felmerül a pécsi egyetem bezárása, az egyik érv – a gazdasági mellett – épp az volt, hogy az egyetem nem tartotta be a kvótát előíró törvényt.²⁵²

„[A]z egyetemnek számát azért is szaporítandónak találom, mert csak így lehet azon veszélyek ellen küzdeni, a melyek a mindjobban mutatkozó tulzott összpontosításból, az összes kulturintézményeknek a fővárosba való tereléséből folynak. Valamely ország egy gazdasági, mint művelődési tekintetben csak akkor remélhet igazán nemzeti felvirágzást, ha a gazdasági élet és közművelődési munkásság nemcsak a fővárosban összpontosul, hanem erős vidéki centrumok is alakulnak, a melyek az őket környező területekre is termékenyítőleg hatnak ki.”²⁵³ Ezzel az indokolással létesült Debrecenben egyetem, Pozsonyban pedig közvetlenül a világháború előtt felsőoktatási intézmény.

Budapest megítélése a forradalom és a kommün bukása után egyébként is ellentmondásos volt, érdemes akár Horthy Miklós „tetemre hívó” beszédére gondolni (mely kapcsán még az utókor sem teszi fel a szükségszerű kérdést, hogy a későbbi kormányzó mit tett, hogy megakadályozza

²⁴⁷ 1920. évi XXV. törvénycikk 3. §.

²⁴⁸ Schweitzer, 2018. 77.

²⁴⁹ A tudományegyetemre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról szóló 1920:XXV. törvénycikk.

²⁵⁰ A kolozsvári és pozsonyi m. kir. tudományegyetem ideiglenes áthelyezéséről szóló 1921:XXV. tc. indokolása szerint „[f]eltétlenül szükségessé teszi a négy egyetem fentartását és teljes egyetemekké kifejlesztését - a debreczeni és pozsonyi egyetemek ugyanis még ma is csak csonka egyetemek - a budapesti tudományegyetem túlszűfoltossága. Nem javult meg gyökeresen az a helyzet a *numerus clausus* behozatalával sem, mert a felvehető hallgatók számát oly magas számban kellett megállapítani, amely mellett a sikeres gyakorlati oktatás kellő eredményt nem érhet el. Hogy tehát egyrészt az ország igényeit kielégíteni és másrészt a gyakorlati oktatás sikerességét biztosítani lehessen, feltétlenül szükség van a négy tudományegyetemre.”

²⁵¹ Lengvári, 2004. 85.

²⁵² Lengvári, 2004. 88.

²⁵³ A debreczeni és a pozsonyi magyar királyi tudományegyetem felállításáról szóló 1912:XXXVI. tc. indokolása

nemcsak a kommunisták, hanem a megszálló román csapatok dúlását is). A vidék romantizálása ebben a korszakban kifejezetten népszerű volt, e körben a már tárgyalt társadalmi átalakulás is szerepet játszott. A korszakban majd Erdei Ferenc lesz az, aki ezt a mítoszt megdönti,²⁵⁴ ugyanakkor e szálak összefonódásából oly erős kötél alakult, mely generációkon át kitartott.

Az ugyanakkor hamar kiderült, hogy sem Pécs, sem Szeged anyagi helyzete és infrastruktúrája nem teszi lehetővé, hogy az odaköltöző egyetemek szünet nélkül tudják folytatni a képzést. Az Erzsébet Tudományegyetem professzorai a pozsonyi oktatás 1921. szeptember 6-ai végét követően Budapesten folytatták a működést, s a két egyetem története ezen a ponton ért össze, hiszen az 1922/23-as tanévre pécsi rektornak megválasztott Polner Ödön ekkor kezdte meg az 1935. évi nyugdíjazásáig tartó szegedi működését.²⁵⁵

A vizsgált korszakban egy jogi fakultás működött állandó jelleggel a székesfővárosban. Mind Pozsonyból, mind Kolozsvárról a professzori kar jelentős része elsőre Budapestre menekült, s az oktatást ideiglenesen a fővárosban folytatták. Fontos adalék, hogy amikor a román hadsereg 1919. május 2-án kiűzte a kolozsvári egyetem hallgatóit és tanárait, Budapesten a még erős kommunista berendezkedés dült, a jogásképzés és – bármennyire abszurdan hangzik maga – a jog is felfüggesztett állapotban volt. A hallgatóknak ekkor Debrecen jelentette a kiutat, amit a román hadseregtől érkező táviratok is javasoltak, ugyanakkor a város nem épp úgy fogadta a megszállt városból érkezőket, mint arra azok számítottak.²⁵⁶

A vidék és a periféria a vizsgált korszakban egybeesett, leginkább gazdasági értelemben. Pécssett közvetlenül a szerb megszállást követően indult meg a képzés, s nemcsak az ezres nagyságrendű hallgatóságnak, de a professzoraiknak és azok családjának is szállást kellett adni, ugyanakkor a pénzügyileg is kimerült városban szóba sem jöhetett egy új városrész építése.²⁵⁷ Nem volt kecsgetőbb a helyzet Szegeden sem, ahol középiskoláik mellett azzal is próbáltak az 1912. évben már két tucat tanszékkal működő Debrecennel szemben érvelni, hogy a Délvidék magyarosításában elévülhetetlen érdemeket szereztek, igaz, már 1907-ben e kontextusban hivatkoznak a kultúrfölényre is, valamint Pozsonnyal szemben arra, hogy Szeged „tisztá ősmagyar hely”.²⁵⁸ Közös a két perifériára költöző képzőhelyben, hogy sem a költözés, sem a fennmaradás nem tűnt elsőre biztosnak, noha látszólag Pécs volt nehezebb helyzetben a megszállás miatt, de Szegednek is meg kellett birkóznia azzal a körülménnyel, hogy

²⁵⁴ Bibó István: Erdei Ferenc munkássága. In: Nagy Endre – Huszár Tibor – Vida István (szerk.): Bibó István: Válogatott tanulmányok. I. kötet. Magvető Kiadó. Budapest, 1986. 187

²⁵⁵ Schweitzer, 2022. 98.

²⁵⁶ Vincze, 2004. 95.

²⁵⁷ Lengvári, 2004. 83 sk.

²⁵⁸ Vincze, 2004. 93.

Debrecenben Tisza István miniszterelnök volt korábban a református egyház gondnoka, míg a Dél-Alföld mellett a kalocsai érsek tudott felszólalni.²⁵⁹ Kiemelendő, hogy infrastrukturálisan egyik város sem volt felkészülve egyetem befogadására,²⁶⁰ Pécsen a bölcsészkar épülete sosem készült el.²⁶¹

Mindkét egyetem jövője, – ha más előjellel is, de – összefügg Klebelsberg Kunó személyével, aki szerint az Erzsébet Tudományegyetem volt az a felsőoktatási intézmény, amelyikkel senki sem törődött,²⁶² s hozzájuk (az egyetemhez) csatlakozott ő maga is 1922-ben.²⁶³

Egység inkább abban mutatkozott, hogy a pozsonyi professzori kar zömmel ragaszkodott ahhoz, hogy egyben maradjanak, míg a kolozsváriak között volt ellentét, nemcsak a Budapestre került oktatók, hanem a helyben maradónál között is. Utóbbiak leginkább saját önállóságuk elvesztésétől féltek, illetve attól, hogy a kisebb debreceni egyetem végül mintegy felszámolja őket.²⁶⁴ Mégis többen, így Moór Gyula, Boér Elek és Kuncz Ödön is a cívisváros mellett érveltek, mondván, könnyebb lesz kiválni idővel onnan, mint Szegedről elköltözni, mely városban gyakorlatilag új egyetem jönne létre, melyről a város biztosan nem kíván majd lemondani.²⁶⁵ Ez utóbbit végül törvény rendezte a második bécsi döntést követően.²⁶⁶ Haller Istvánban felmerült és többször hangot is adott annak a véleményének, hogy a két egyetemet jobb volna Szegeden összevonni.²⁶⁷

A két város ugyanakkor másként profitált az új egyetem megjelenéséből. Pécsen eleinte a lakosság félt az egyetemisták nagyszámú megjelenésétől,²⁶⁸ de nemcsak a helyi vállalkozások,

²⁵⁹ Vincze, 2004. 94.

²⁶⁰ Az 1940:XXVIII. tc. 10. §-a akként rendelkezik, hogy „[a]z egyetemi nyilvános rendes és rendkívüli tanárok kötelesek állandóan az egyetem székhelyén lakni. A vallás- és közoktatásügyi miniszter azonban az egyetemi nyilvános rendes vagy rendkívüli tanárnak meghatározott időre engedélyt adhat arra, hogy az egyetem székhelyének közvetlen közelében levő községben lakjék.” Álláspontom szerint ez egyfelől megalapozza azt, hogy a helyben lakás mint követelmény volt hivatott biztosítani, hogy egy-egy oktató ne vehesse el a „katedrát” más egyetemeken, míg a kivétel engedélyezhetőségének oka lehetett az is, hogy a befogadó városok a világháború során nem voltak elégségesek a professzorok lakásszükségleteinek kielégítésére.

²⁶¹ Lengvári, 2004. 86.

²⁶² Lengvári, 2004. 83.

²⁶³ Lengvári, 2004. 84.

²⁶⁴ Vincze, 2004. 99.

²⁶⁵ Vincze, 2004. 100.

²⁶⁶ A Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem újjászervezéséről és a Magyar Királyi Horthy Miklós Tudományegyetem felállításáról szóló 1940:XXVIII. tc. 1. § (1) bekezdése értelmében a Ferenc József Tudományegyetem az 1940/41. tanévtől ismét Kolozsváron működött, míg Szegeden a Horthy Miklós Tudományegyetem működött a továbbiakban négy karral, illetve tanító- és gyógyszerészképzéssel. Ugyanezen törvénycikk 3. § (1) bekezdése rendelkezett arról, hogy „a Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetem bölcsész- nyelv- és történettudományi karán a természettudományi és matematikai tanszékek működését, továbbá a Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem bölcsészettudományi karának, valamint a Magyar Királyi Horthy Miklós Tudományegyetem jog- és államtudományi karának működését az 1940/41. tanévtől kezdve a további törvényes intézkedésig átmenetileg szüneteltetni kell.”

²⁶⁷ Vincze, 2004. 96.

²⁶⁸ Lengvári, 2004. 84.

hanem a helyi lakosok érdekeit is szolgálta az új oktatási intézmény. A klinikák, illetve a gyógyszertár nemcsak az egyetemi polgárság számára álltak rendelkezésre, továbbá az új épületeket zömmel a helyi mesterek tervezték és építették.²⁶⁹ Idővel a városi és az egyetemi társadalom egymást formálta.²⁷⁰ Szeged sem maradt egyetem nélkül, amikor Kolozsvárt visszakapta a Magyar Királyság, s kiemelendő az is, hogy amikor a kolozsvári professzoroknak dönteni kellett, őket ugyanúgy praktikus szempontok vezérelték,²⁷¹ mint az oktatási kormányzatot a jogakadémiák megszüntetésekor²⁷² – igaz, utóbbi hosszan takarózott a „magasabb államérdek” fügefalevelével.

Az 1918. év nemcsak a háború lezárását és a nemzetiségek önállósodását hozta, hanem olyan változásokat is, melyek alapvető hatást gyakoroltak a korabeli társadalomra, így az igazságszolgáltatásra, de tágabban a jogász hivatásrendekre – és mint azt fentebb kifejtettem – a jogázképzésre, ezáltal az utánpótlásra is. Ezen folyamatok és események társadalmi bázisa változékony volt, némelynek szélesnek tűnt, némely egy szűk kör puccsa volt mindössze, ugyanakkor hatásuk nem elhanyagolható a későbbi negyed évszázad, majd az azt követő állampárti diktatúra időszakára sem, figyelemmel arra, hogy olyan pontot jelölt ki, melynek ellenében, vagy épp mellette a kortársak meghatározhatták magukat.

A Tanácsköztársaság kapcsán számos olyan kérdés merül fel, amelynek megválaszolása mindeddig nélkülözte azt az objektivitást, amellyel helyén kezelhető a proletárdiktatúra 133 napja. A közvetlenül utána következő, ún. „ellenforradalmi” időszak – értelemszerűen – ellentétes előjellel igyekezett bemutatni, míg a II. világháborút követő, elveiben is ideológiájában közel álló kurzusai számára a történelmi megítélés ingájának ellentétes kilengése jutott. Ugyanez a helyzet a máig vitatott megítélésű első köztársasággal kapcsolatban, hiszen Károlyi Mihály a maga grófi származása ellenére is szemmel láthatóan a baloldali eszmék számára ismerős intézkedésekkel kezdte ténykedését. Összességében kijelenthető, hogy ha más célból is, de valamennyi következő rendszer igyekezett a két kísérletet egymás okszerű következményeként, de legalább összekapcsolódóként feltüntetni.

Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a körülményt sem, hogy nem sokkal azután, hogy Károlyi Mihály vezetésével koalíciós kormány kezdte meg működését a függetlenedő Magyarországon, szakadás történt a Károlyi-pártban. Az egyik oldal, s maga Károlyi is egyre jobban balra tolódott, s ebben lelkesítette őket a képzet, hogy minél inkább demokratikus

²⁶⁹ Lengvári, 2004. 86.

²⁷⁰ Lengvári, 2004. 88.

²⁷¹ Vincze, 2004. 105.

²⁷² Schweitzer, 2018. 75.

attribútumokkal ruházzák fel az országot, annál jobb tárgyalási pozíciókat tudnak kiharcolni a vesztes oldalon álló ország számára a béketárgyalások során.

A kormányzó erők jobboldali része ugyanakkor abból a feltevésből indult ki, hogy minden olyan intézkedés, amely a kormány és így az ország politikáját balra tolja, veszélyt jelenthet a béketárgyalások során, figyelemmel arra, hogy ebben a korszakban a nem sokkal korábban létrejött bolsevik hatalom komoly fenyegetettséget jelentett Európa számára.²⁷³

Hogy az 1918. év a közép-kelet-európai régió számára gyökeres változást fog jelenteni, az feltehetően a kortársak előtt is nyilvánvaló volt. Afelől sem lehetett kétsége senkinek, hogy a győztes hatalmak az addigi gyakorlattól eltérően fogják meghatározni a békekötés utáni viszonyokat és ebben kiemelt jelentőséget fognak tulajdonítani a Monarchia területéből részeket kiszakítani kívánva új nemzetállamokat létrehozni kívánó nemzetek kívánságainak.

Amivel nem számolhattak, az a bolsevik ideológia térnyerése a breszt-litovszki békével a háborúból kiszálló egykori cári Oroszországban, amiként az új eszme térnyerése is reális félelemmé vált. Utóbbit magyarázza az a körülmény is, hogy az egyes nemzeti forradalmak tömegeit elégedetlen, a háborús veszteségektől szenvedő emberek jelentették. Ezen emberek számára kiemelt jelentőségű volt, hogy a megelőző, s a háborúért egyszersmind felelősség tehető rendszert és elitet bármi áron leváltsa.

Ehhez jelentett tökéletes alapot a szélsőségesen elitellenes lenini ideológia, mely akár valós, akár feltételes alternatívát kínálhatott az államfejlődés további iránya szempontjából. Értelemszerűen ahogy távolodott a szemlélő a bolsevik uralom központjának tekinthető Szovjet-Oroszországtól, úgy csökkent ennek veszélye, de épp a vesztesként függetlenedő Magyarországon volt az egyik legerősebb.²⁷⁴

Ezeknél némileg egyértelműbb a helyzet 1920-ban, amikor a rendteremtést célzó 1920. évi I. törvénycikk, majd a Horthy Miklóst kormányzóvá emelő II. törvénycikk nyomán alakuló jogalkotás már kijelölt úton, igaz, a revizionizmustól áthatva, az ideiglenesség célzatával igyekszik megszervezni a király nélküli királyságot.

Az őszi 1918-as forradalom hatásai közül kiemelendő, hogy a jelenlegi történelemtudomány is konszenzusra jutott abban a kérdésben, hogy a köztársasági erők felülkerekedése leginkább annak tudható be, hogy a háborúban megtépzott társadalom²⁷⁵ számára az addigi rend, a

²⁷³ Litván György: Az 1918-1919-es demokrácia két tűz között In. Litván György: Októberek üzenete. Válogatott történeti írások. Budapest, 1996. 272.

²⁷⁴ Palotás Emil: Kelet-Európa története a 20. század első felében. Budapest, 2003. 138.

²⁷⁵ Ehhez részletesebben ld. Hatos, 2018. 63-80.

királyság egyet jelentett a pusztítás borzalmaival. Kétségtelen, hogy a „rövid” XX. század első magyarországi rendszerváltása volt ez a pillanat, s talán nem is szabad többnek gondolni, mint ami volt: kísérlet valami másra, ami addig nem volt. Utóbbi tényező pedig azért is fontos, mert Magyarországon nem alakult ki korábban sem republikanizmus, így a Függetlenségi Párt által vezetett koalíció lényegében az ismeretlenbe ugrott – hasonlóan a Forradalmi Kormányzótanácsához.

A köztársaságpartiak helyzetét álláspontom szerint jól tükrözi az a körülmény, hogy nemcsak a „királyi” jelzőtől kívántak megszabadulni az egyes hivatalok és intézmények nevei vonatkozásában, hanem ahol nem bírt megkülönböztető jelentéssel, ott a „magyar” mint kitéveltől is. Minderre 1919. március 14. napján, nem sokkal a proletárpuccsot megelőzően került sor.²⁷⁶

IV. 5. Előzmények a republikanizmus bukása után

A Forradalmi Kormányzótanács prominensei 1919. augusztus 1-jén hagyták el az országot, s adták át a hatalmat a Peidl-kormánynak (amelynek Garbai Sándor miniszterként tagja volt), amely az elmúlt 133 napot mintegy közjogi intermezzónak tekintette. Ezt erősíti az a körülmény is, hogy a politikai bűncselekmények miatti eljárásokra vonatkozó rendelet számában az 1919. március 20. napján kibocsátottat követi, vagyis a Berinkey-kormány által fémjelzett népköztársaság folytatását kívánta kifejezni. Peidl Gyula célja a Tanácsköztársaság tagadása mellett a konzervatív restauráció, valamint az ellenkező előjelű diktatúra elkerülése volt egyszerre, lehetőleg a liberális demokrácia mentén, amelyre gyakorlatilag esélye sem lehetett, hiszen a Nyugat már megalakulása másnapján kijelentette, hogy nem ismeri el, ráadásul potenciális koalíciós partnerei is kommunistagyanúsként tekintettek rájuk. A rövidéletű kormánynak sem katonai ereje nem volt, így a jogrend helyreállításához fűzött reményei hiú ábrándnak bizonyultak, ezen felül a megszálló román hadsereg tervszerű rekvirálásai bizonyították, hogy tényleges hatalom sem összpontosult a kezében. A visszarendeződés egyik vetülete a jogi aktusok sorozata volt, amellyel az „ellenforradalom” és a Tanácsköztársaság közti kormányok igyekeztek visszatéríteni az állami működést a megszokottba – vagy a már ismertbe. Ennek egyik folyamánya volt, hogy Zoltán Béla igazságügy-miniszter az 1892:XXVII. törvénycikk 3. és 4. §-ára, amely szakaszok értelmében a büntetéspénzek országos alapjának kezelése az igazságügy-miniszter hatáskörébe tartozik, kijelentette, hogy a Tanácsköztársaság forradalmi törvényszékei előtt folyamatban volt eljárásokban akár a

²⁷⁶ A magyar közoktatásügyi miniszter 1919. évi 1.797. I. M. számú rendelete a »magyar« jelzőnek mellőzéséről.

vádbiztosnál, akár közvetlenül az államügyészségnél lefizetett pénzbüntetések visszaadása iránt a törvénykezés ideiglenes szabályozásáról szóló 4038/1919. M. E. számú rendelet 10. §-ának második bekezdése alapján előterjesztett kérelmeket egyedileg fogja elbírálni. A visszarendeződés kapcsán szükséges kiemelni, hogy 1919. augusztus 7. után 100 halálos ítéletet hoztak, amelyek közel háromnegyedét végre is hajtották. A megtorlás buzgalmát feltehetően a kormányt, a sajtót és a vidéki közigazgatást is felügyelete alatt tartó román csapatok jelenléte is fokozta. A rögtönbíráskodás természetesen itt is jelen volt, ahol a törvényszék az ilyen bíróság megalakításában akadályoztatva volt, ott az igazságügy-miniszter által kijelölt törvényszék elnöke volt jogosult a rögtönbíráskodást kihirdetni. A kir. törvényszékek a gyorsított bűnvádi eljárás szabályai szerint járt el a Tanácsköztársaság szervei, közegei és megbízottai felett, akik hatósági jogkört bitorolva vagy színlelve, a büntető törvényekbe ütköző cselekményt követtek el. Azok ellen is ilyen eljárás folyt, akik a proletárdiktatúra valamely fegyveres erejének tagjai vagy más személyek által a Tanácsköztársaság megalapítása, fenntartása vagy visszaállítása érdekében elkövetett bűncselekmények miatt, tekintet nélkül arra, hogy a cselekmény elkövetésének idejére. Rögtönítélő bíróságokat a második Friedrich-kormány is felállított még 1919. augusztus 19-én, többek között a budapesti büntetőtörvényszék, a pestvidéki, a balassagyarmati, a kecskeméti, a székesfehérvári, a szolnoki, a szatmárnémeti, a győri, a komáromi, a soproni, a szombathelyi, a veszprémi, a zalaegerszegi, a beregszászi, a kassai, a gyulai, a kaposvári, a nagykanizsai, a pécsi, és a szegedi törvényszék területére.

A második Friedrich-kormány 1919. augusztus 20-án kelt rendelete a korábbi törvényes jogszabályokat nyilvánította irányadónak azzal, hogy az alkotmányosság helyreállításáig a bíróságok a „Magyar Köztársaság nevében” hirdessék ki ítéleteiket, egyúttal elrendelték a munkaügyi bíróságok működésének felfüggesztését is. A Tanácsköztársaság alatt hozott határozatokat érvénytelenítették, egyúttal úgy rendelkeztek, hogy az elévülési és jogérvényesítésre nyitva álló határidőkbe a kommunista rendszer 133 napja nem számítható be. Ennél is konkrétabban fogalmazott az igazságügyminiszter 1919. augusztus 29. napján kelt rendelete, amely kimondta, hogy a rendes bíróság működését „attól a naptól kezdve kell szünetelőnek tekinteni, amely naptól fogva a működés már nem a 4.038/1919. M.E. számú rendelet 1. §-ában említett szabályoknak megfelelően folyt”.

A második Friedrich-kormány hivatkozott rendeletében foglaltak kapcsán tartom szükségesnek kiemelni Molnár Kálmán megállapítását. Szerinte ugyanis a jogfolytonosság követelményéből következik, hogy az ország államformájának megváltoztatása az uralkodó és a törvényhozás

(mégpedig annak kétkamarás változata) kizárólagos joga, ugyanakkor a jogfolytonosság biztosítása mellett ez csak másodlagos relevanciájú. Ha szigorúan vesszük Molnár szavait és gondolatait, akkor természetesen az 1919. november 24. napján beiktatott Huszár-kormány intézkedései is nélkülöznek minden jogalapot, hiszen az 1910. évi országgyűlés tartama ekkor még jogszabály erejénél fogva tart.

A konszolidáció alapját az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről szóló 1920. évi I. törvénycikk jelenti, amely tényként rögzíti, hogy a királyi hatalom gyakorlása 1918. november 13. óta szünetel, s a Pragmatica Sanctio jelentette kötelék – nevével ellentétben – mégsem oszthatatlan és elválaszthatatlan.

A törvénycikk elismeri, hogy az állami főhatalom gyakorlása az alkotmány rendes keretei között lehetetlenült (ahogy a lehetetlenülés egy másik aspektusával a polgári ügyszak bírái is feltehetően szakmányban találkoztak ekkortájt), s egyúttal a nemzetgyűlést az állami szuverenitás törvényes képviselőjévé is nyilvánítja.

A törvénycikk indokolása gyakorlatilag összemosza az őszi forradalom nyomán kialakult rendszert a keletről begyűrűzött terrorral, amikor mindkettőt „valódi alkotmányosság nélkül egyes forradalmi csoportok” önkényének deklarálja, ugyanakkor a 9. § nyomán némi distinkció is felfedezhető. Ennek oka viszonylag egyszerű, hiszen Károlyi nem kívánta megtörni az addigi jogfolytonosságot, pusztán az államformán változtatott, míg Kun Béla és társai szó szerint értve mozgalmuk indulóját ténylegesen lépéseket tettek a múlt eltörlése érdekében. Ennek megfelelően a törvénycikk lehetőséget biztosított arra, hogy a néptörvényeket kvázi-kormányrendeletként értelmezve a kormány ideiglenesen, több feltétel együttes fennállása esetén hatályukban fenntartsa, így maradhattak meg a később újraszabályozott munkaügyi bíróságok. A Tanácsköztársaság rendelkezései természetesen még ideiglenesen sem maradhattak hatályban.

Új problémát jelentett, hogy az ország területe kétharmadának elcsatolása a bírói szervezet ilyen arányú elvesztését is jelentette. Míg az 1913. évi XXV. törvénycikk nyomán a Magyar Királyságban 385 járásbíróság lehetett, addig 1919-ben 142, 1920-ban 144, 1921-ben 137, végül 1922-ben 138 volt, ez azt jelenti, hogy Trianon nyomán a kir. járásbíróságok 35,84 %-a maradt meg. Érdekes megfigyelni, hogy az I. bécsi döntés nyomán visszaszerzett területekkel együtt is csak 144 kir. járásbíróság működött az így valamelyest megnőtt országban 1938-ban.

A visszarendeződés természetesen nem állt meg 1919-ben, közvetlenül a Tanácsköztársaság bukása után. 1920 október 13. napján kelt a m. kir. minisztérium 1920. évi 8.759. M.E. sz.

rendelete, amely a Tanácsköztársaság tényeiből eredő különleges vitás kérdések elbírálására különbíróóságok alakítását rendelte el gazdasági bíróság néven, amelyhez hasonlót a 2.250/1920. M.E. sz. rendelet hozott létre korábban. Elsőfokon a kerületi gazdasági bíróságok (a kir. törvényszékeknél, ill. kir. járásbíróóságoknál), fellebbviteli ügyekben a kir. Kúria mellett létesülő központi gazdasági bíróság volt jogosult eljárni. E bíróságok hatásköre kizárólagos volt, nemcsak a rendes-, hanem a tőzsdebíróóságok is kötelesek voltak a hozzájuk benyújtott kereseteket visszautasítani.

Az 1922. évi 10.416. M.E. sz. rendelet már *expressis verbis* kimondja, hogy a népköztársaság és a Tanácsköztársaság idején a közigazgatási jellegű szervek a hatalmat bitorolták, amelyből álláspontom szerint már egyértelműen látszik, hogy miként igyekezett gr. Bethlen István egyenlőségjelet tenni a Károlyi-féle forradalom eredménye nyomán létrejött állam és a proletárdiktatúra 133 napja közé, amely egybecseng az 1920. évi I. törvénycikk indokolásában látottakkal.

A visszarendeződés másik aspektusa a Tanácsköztársaság idején felosztatott ügyvédi kamarákon belüli viták voltak. Ennek különös élt adott az a körülmény, hogy nem egy ügyvéd, vagy ügyvédjelölt vállalt tisztséget a proletárdiktatúra idején, mi több, némelyek a Forradalmi Törvényszék szervezetében is magas pozíciót ért el. A Budapesti Ügyvédi Kamara 1919. augusztus 9-én tartott választmányi ülést, amelyen mindenki megbélyegeztek, aki részt vett az elnyomó rendszer működtetésében, egyúttal valamennyi ügyvédet és jelöltet nyilatkozattételre köteleztek. Két héttel később már pedzegetni kezdte a szakmai közélet, hogy a területveszteség miatt bírósági szervezeti reform válik szükségessé, amely azt is jelenti, hogy bő két hónappal a proletárdiktatúra megszűnését követően a fájó jövő kihívásai is kezdtek előtérbe kerülni. Ezzel együtt a hivatásrend képviselői kifejezték abbéli reményeiket, hogy az 1918 októberi forradalom előtti állapot helyreállítása következik, vagyis visszatér a királyság. Az év végére már a megsértett jogrend kiengesztelését jelölték meg fő célként, deklarálva egyúttal a kommunisták számonkérésének alapelveit is, pl. a korrekt védelemhez és a védelem jogainak tiszteletben tartásához való jogot.

Az ügyvédi hivatásrend számára – hasonlóan a közjegyzőkhöz – új kihívás is jelentkezett. Az évtized közepére 100.000 lakosra 68 ügyvéd jutott, míg ugyanennyi városi és községi lakosra 175, ami részint az elcsatolt részekről menekült ügyvédek és bírók miatt is érthető volt. Mindez ugyanakkor új kamarák létrehozását is indokolta pl. Szolnokon vagy Kaposvárott.

A bíróságokon ezzel szemben tudatos létszámapasztás figyelhető meg, amelynek eredményeként volt olyan település, ahol az addigi öt helyett egy bíró tevékenykedett, illetve

volt olyan járás, ahol az évtized végére már féléves intervallumban sem volt polgári ügyszakos bíró. Ezen nem segített az sem, hogy a kir. járásbíróságokon gyakorlatilag főszebállyá emelték az egyesbírói eljárást, s felmerült bizonyos körökben a kir. törvényszékek megszüntetésének gondolata is, amint néhány évvel korábban a kir. járásbíróságoké.

A vizsgált időszakban nem egyszer a legbanálisabb szervezeti választottbíróságok jöttek létre, így kezdhette meg működését 1923. április 1. napján a Szombathelyi Kereskedők Társulatának áru-, termény- és értékcsarnoka mellett szervezett, majd 1925. április 15. napján a Budapesti Nemesfém- és Drágakőcsarnok saját szervezete. A kereskedelmi és iparkamarák a tisztességtelen verseny kérdésében felmerült viták felett döntő választottbíróságokat létesítettek, amelyek hatásköre csak olyan ügyekre terjed ki, amelyekben a felperes keresete kártérítés helyett csak abbahagyásra irányul. A felperes az ilyen ügyben keresetét akár az illetékes törvényszékhez, akár ezen választottbíróshoz benyújthatta. A választottbíróshág ítélete ellen annak közléstől három napon belül fellebbezésnek volt helye azon ítéltótbláshoz, amelynek területén a kereskedelmi és iparkamara székhelye volt. Ebben az eljárásban az eljáró tanács elnökét mindig az igazságügyért felelős miniszter nevezte ki az állami bírók közül. Olyannyira nagyszámban jelentek meg ilyen szervezetek, hogy 1933-ban létrejött a Választottbíróshági Központ, amely információnyújtással, illetve a peres ügyek adminisztrálásával segítette a feleket, valamint a választottbíróshágokat.

A különbíróshágok szempontjából külön kiemelendő az 1920. évi XXXVI. törvénycikkkel létrehozott Országos Földbirtokrendező Bíróshág (a továbbiakban: OFB), amely a Nagyatádi-féle földreform végrehajtásában kapott kiemelkedő szerepet. Célja a „földbirtok helyesebb megoszlását az ország egyetemes érdeke szerint szabályozó állami tevékenység irányítása” volt, így bíróshági léte prima facie nem nyilvánvaló.

Az OFB székhelye Budapesten volt, s 41 tagból állt, tagjai a m. kir. Kúria és a m. kir. közigazgatási bíróshág összesen 16 tagja, a szakminisztériumok tisztviselői és a nagyobb pénzüintézetek delegáltjai voltak. A megszokottól eltérően ugyanakkor az OFB költségvetése a földművelésért felelős tárcánál volt elszámolandó a létrehozás költségvetési évében. Az OFB egészen 1941. december 31-ig működött, a hatáskörébe tartozó ügyeket részint a szakminisztériumok, részint a rendes bíróshágok különböző instanciái között osztották el.

Kevésbé tűnik ugyanakkor fontosnak a szabadalmi bíróshágra vonatkozó szabályok módosítása, noha a konszolidáció nyomán „szabadalmi hivatal” helyett „szabadalmi bíróshág”, „szabadalmi tanács” helyett pedig „szabadalmi felsőbíróshág” működött.

Horthy kormányzóvá választását követően jelent meg a bíróságok illetékességének kiterjesztéséről szóló kormányrendelet, amely felhatalmazta az igazságügyért felelős minisztert, hogy az azonos hatáskörű, szomszédos bíróságok illetékességét kiterjessze. A hozzá tartozó, táblázatos formában a bíróságokat lajstromozó 34.500/1920. I. M. sz. rendelet majd csak 1920. november 22-én keletkezik.

Ennek nyomán rekonstruálható, hogy egyes kir. járásbíróságok illetékességi területe egészben került át máshova, így pl. a beregszászi helyett a nyíregyházi, az alsólendvai helyett a zalaegerszegi, a komáromi helyett a tatai, a nagylaki helyett a makói kir. járásbíróság járhatott el. Bizonyos kir. járásbíróságok területét felosztották, így a nagyszalontai kir. járásbíróság települései részint a szeghalomi, részint a gyulai kir. járásbíróság illetékességi területéhez kerültek. Ugyanez figyelhető meg a kassai (szikszói és abaújszántói), a királyhelmei (sárospataki, sátorajújhelyi), a nagyváradvidéki (szeghalomi, berettyóújfalui) és az ipolysági (vámospikolai, balassagyarmati), valamint a szatmárnémeti (mátészalkai, fehérgyarmati) kir. járásbíróság területén is.

Az igazságügyért felelős miniszter 1921-ben is rendelkezett egyes bíróságok illetékességének kiterjesztéséről, ami elsődlegesen a pécsi kir. ítélőtábla illetékességi területén található bíróságokat érintette, itt ugyanakkor nemcsak a megszállás, hanem az emiatt jelentkező közlekedési nehézségek is indokul szolgálhattak. Szintén 1921-hez köthető a vásárosnaményi kir. járásbírósági kirendeltség, de az évtized közepére megjelent a tatai kir. járásbíróság kirendeltségeként 1925. április 1. napjától és 1929 működő komáromi ideiglenes kir. járásbírósági kirendeltség is, amely gyakorlatilag egy új város kirendeltsége volt. A kirendeltség területe a komáromi kir. járásbíróság illetékességi területének a trianoni békeszerződés szerint Magyarországon maradó részét tartalmazta. Utóbbi az I. bécsi döntést követően 1939. január 1. napjától mint komárom-újvárosi kir. járásbíróság fog működni, míg az eredeti komárom-óvárosi kir. járásbíróság lesz.

Természetesen nem a komáromi kirendeltség volt az egyetlen, amely utóbb rendes kir. járásbírósággá alakult. Putnokon 1922. január 1. napján kezdte meg működését a sajószentpéteri kir. járásbíróság kirendeltsége, amely 1928. január 1. napjától már mint putnoki kir. járásbíróság működött a putnoki és ózdi járások teljes területe fölötti illetékességgel.

A Tanácsköztársaság utáni romeltakarítás ugyanakkor még ekkor sem ért véget. Az 1920. évi I. törvénycikkben kapott felhatalmazás alapján került kibocsátásra a m. kir. minisztérium 1923. évi 3.513. M. E. számú rendelete az ú. n. tanácsköztársaság tényeiből felmerülő vitás ügyekben eljáró gazdasági bíróságokról szóló rendelkezések módosításáról és a kapcsolatos kérdésekről,

amely a hasonló tárgyú 8.759/1920. M. E. számú rendelet módosítása. Utóbbi rendelet 1920. október 13-án kelt, még Teleki miniszterelnöksége idején. A kormány korábban úgy ítélte meg, hogy a Tanácsköztársaság „szerveinek rendelkezéseivel létesített állapot megszüntetésére és a jogrend helyreállítására irányuló rendeletek alkalmazása során a tanácsköztársaság tényeiből kifolyóan felmerülő egyes különleges vitás kérdéseknek elbírálására megfelelő különleges gazdasági szakismeretekkel rendelkező szakférfiak alkalmazásával” különbíróságokat szükséges alakítani. A gazdasági bíróságok hatáskörét a rendelet 1. §-a állapította meg, megalakításának módját a 2. § szabályozta. Az elsőfokon eljáró gazdasági bíróságokat a külön rendeletben megjelölt kir. törvényszék, valamint kir. járásbíróság mellett, kiterjesztett hatáskörrel kellett megszervezni. Kijelölő rendelet hiányában e jog az igazságügyért felelős minisztert illette meg. Egy-egy ilyen gazdasági bíróság egy elnökből és két ülnökből álló tanácsban járt el, előbbi a kir. járásbíróság bírái, illetve a törvényszék bírái közül kellett a felügyeletet gyakorló ítélőtábla elnökének kijelölnie. Az ülnököket a jogvita természetének megfelelően kellett kiválasztani, tehát megfigyelhető egyfajta szakértőbíráskodásra utaló jelleg. Az ülnökök kinevezéséhez a pénzügyminiszternek legalább az egyetértése kellett. Fellebbviteli fórumként a központi gazdasági bíróságot jelölték ki, amely a kr. Kúria mellett szervezett különbíróság volt, s két bíróból (melyek közül egy a tanács elnöke volt) és három ülnökből álló tanácsban járt el. Utóbbi kapcsán releváns, hogy a fellebbvitel lehetőségét a módosító rendelet kizárta.

Talán ennél is fontosabb volt a m. kir. minisztérium 1923. évi 8.300. M. E. számú rendelete a polgári és büntető ügyekben a m. kir. bíróságok és ügyészségek hatáskörének és illetékességének a trianoni békeszerződéssel összefüggő szabályairól, amelyet 1923. november 23. napján bocsátottak ki. Ennek hatálya kiterjedt mindazon ügyekre, amelyekben a fél külföldi állampolgár lett, továbbá amelyek elszakított területekkel függtek össze. A rendelet kitért azokra az esetekre is, amikor a bíróság székhelye külföldre került. A rendelet 21. §-a kiterjesztette a hatályt az 1921. július 26., a trianoni békeszerződés becikkelyezése után elvesztett területekre is.

Ennek mintegy alapját jelentette a Rakovszky Iván belügyminiszter nevéhez fűződő 1923. évi megyerendezés, amelynek nyomán 7, közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegye jött létre. A megyerendezés deklaráltan ideiglenes célokat szolgált, a közigazgatásilag illetően mód egyesített vármegyéket közigazgatási szerveik szempontjából úgy kellett tekinteni, mintha azok együtt alkottak volna egy-egy vármegyét.

A Trianon utáni átrendeződés mérföldköve a határozott időre (három évre) alkotott, a polgári eljárás és az igazságügyi szervezet módosításáról szóló 1925. évi VIII. törvénycikk volt.

Immár törvény rendelkezett arról, hogy ha az ország határának, s így területének megváltozása vagy más rendkívüli esemény következtében szükséges, az igazságügyért felelős miniszter bármely bíróság területére vagy területének egy részére a hasonló hatáskörű szomszédos bíróságok bármelyikének bírói hatóságát kiterjeszthette, továbbá szükség esetén ideiglenes kir. járásbírói, kir. törvényszéki vagy kir. ügyészségi kirendeltséget állíthatott fel. Ítélőbíró a kirendeltséghez csak beleegyezésével lehet kirendelni, amely egyebekben megfelelt az 1869. évi IV. tc. óta változatlan elveknek. Az is az igazságügyért felelős miniszter hatáskörébe tartozott, hogy rendeletben állapítsa meg, hogy a kirendeltség milyen bírói cselekményeket teljesíthet.

A ki nem jegecesedett bírói ügyteher miatt vált szükségessé, hogy az olyan kir. bírósághoz, amelynek munkája rendkívüli viszonyok (pl. kiemelkedő ügyszaporulat a kiterjesztett illetékességi terület folytán) miatt felszaporodott, a munkateher helyes megosztása érdekében az igazságügyért felelős miniszter azonos, vagy felsőbb fokú bíróságtól bármely ítélőbíró annak beleegyezésével határozott időtartamra is áthelyezhetett vagy kirendelhetett. Az ügyteher kezelésére és a költségek csökkentésére ugyanakkor már 1920-ban lépésekre kényszerült az állam. A kortársak 1920-ban aggályosnak ítélték az egyesbíráskodás intézményét még azok is, akik annak hajthatatlan hívei voltak. Az egyesbíráskodás elterjesztése mögött a kortárs jogász hivatásrendek nem annyira az ügyek hatékonyabb tárgyalását látták, hanem sokkal inkább azt, hogy a vesztes háború nyomán jelentkező spórolás tört be az igazságszolgáltatásba. Problémát jelentett az is, hogy részint a határváltozások, részint az addigi polgári jogi rend felborulása miatt az eljáró egyesbíróknak folyamatosan új anyagi jogi szabályokat kellett alkalmazniuk, mivel újabb és újabb problémák merültek fel. Ilyen probléma volt, ha a szolgáltatás tárgya határon kívül rekedt, vagy a háborúban megsemmisült. Gondolhatunk itt például az áru- és termény-adásvételekre, amikor a lábon álló gabona értékesítésére kötöttek szerződést, utóbb az idegen impérium alá került.

Az eredeti tervek szerint csak a régi rendes pereknek nevezett eljárásokban, valamint a törvényszékre tartozó vagyoni jogi perekben járt volna el egyesbíró, utóbbi esetben akkor, ha a felek ezt kérik. Az új eljárási szabályok ugyanakkor valamennyi ügýtípusban lehetőséget biztosítottak erre, ami álláspontom szerint szembemegy azzal a ténnyel, hogy az elszakított országrészekből tömegével menekültek Magyarországra azok a jogászok, akik nem kívántak felelősködni az idegen impériumra. A korábban meglévő tanácsok együttműködése

adminisztratív maradt, de a korabeli jogászok alappal bízhattak abban, hogy ezek a bírók egymás eljárásairól tudomással fognak bírni és az ítélkezésükben ennek nyoma lesz.²⁷⁷

Ezt követően kisebb, immár belföldi törvénykezési átszervezések mellett a bírósági szervezetrendszer viszonylag stabilan működött. Aggodalomnak hangot adók természetesen ekkor is voltak, hiszen a történelmi Magyarország méreteire szabott igazságügyi szervezet hiába volt túl nagy, a leépítések nyomán mégsem tudott megbirkózni az ügyteherrel.

Szintén az évtized második felében bővült ki a Hatásköri Bíróság hatásköre. A hatásköri bíróság hatáskörébe tartozott addig általában minden olyan hatásköri összeütközés, amely egyfelől bíróság, másfelől közigazgatási hatóság között vagy pedig különböző bíróságok között merül fel, amennyiben az eljárást szabályozó vagy más törvény a hatásköri összeütközés elintézésére más bíróságot nem jelölt ki. Ezt egészítette ki a jogalkotó 1928-ban azzal, hogy elé utalta azon hatásköri összeütközéseket is, amelyek egyfelől a rendes bíróság vagy a közigazgatási hatóság, másfelől valamelyik különbíróság között vagy amelyek különbíróságok között merültek fel.

Az 1928-as szabályozás kifejezett nívója, s a későbbi kutatások szempontjából is releváns, mintegy kijelölve, hogy a korszakban mit tekintettek különbíróságnak, az, hogy felsorolja a törvény alkalmazása szempontjából különbíróságként figyelembe vehető intézményeket. Így ilyenek voltak tekinthetők az OFB, a honvédbíróságok, a munkásbiztosítási bíróságok, még akkor is, ha utóbbiak valamely rendes bíróság (jellemzően kir. járásbíróság) keretében működnek, továbbá a törvenycikk idesorol minden olyan bírói jelleggel szervezett hatóságot, amely nem esik a rendes bíróságokkal egy tekintet alá. A rendes bíróságokkal (kir. járásbíróság, kir. törvényszék, kir. ítélőtábla, m. kir. Kúria) azonos megítélés alá tartozott az a bírói jellegű más hatóság is, amely rendes bíróság körében volt szervezve, vagy amelynek fellebbviteli bírósága rendes bíróság vagy rendes bíróság körében szervezett külön bíróság volt.

V. Különbíróságok szervezete 1869 és 1949 között

Az 1869 és 1949 közötti időszakban nemcsak a választottbíróságok bírtak kiemelt jelentőséggel, hanem az egyes különbíróságok is.²⁷⁸ Ezek hol létrejöttek, hol megszűntek, a legplasztikusabban a kereskedelmi bíróságok szervezete mutatja meg. Az 1867 után fellendülő magyar kereskedelem szükségszerűen hozatta létre a jogalkotóval a szakbíróságot, tekintettel

²⁷⁷ Jogtudományi Közlöny 1920/10. 79.

²⁷⁸ Ennek egyik alapja lehetett az a tény is, hogy nem volt egységes kódexben rögzített magánjog, így fokozott lehetőség nyílt arra, hogy a tágabb értelemben vett magánjog területére tartozó valamennyi eljárásra külön bíróságokat hozzanak létre, túl azon, hogy a polgári átalakulás egyik markáns jegye volt, hogy az állam több kérdésben is magához vonta a bírói hatalmat, de még eklatánsabb példa az egyháztól elválasztott teljes közigazgatás megjelenése, gondolhatunk itt az anyakönyvezés átvételére.

arra, hogy olyan mérvű volt a kereskedelmi szakosodás, hogy a rendes bíróságok nemcsak az ügyteherrel, de a szakértelem szükségével sem tudtak volna megbirkózni. A kereskedelmi bíráskodás természetesen nem volt előzmény nélküli, hiszen váltótörvényszék már 1840-től volt a Magyar Királyságban, mely mutatja a kereskedelmi élet relevanciáját a mindennapokban. Fontos e körben azt is kiemelni, hogy ez a különbíróság talán a legmagánjogibb mind közül.

Trianon után megjelennek olyan szaktörvényszékek is, melyek nem a szűken vett magánjog területén, de mégis magánjogi jogviszonyok rendezésére szolgáltak, ilyenek voltak az egészen a közelmúltig külön szervezetben működő munkaügyi bíróságok, de ehhez az eszméhez kapcsolódnak a munkásbiztosítási ügyekkel foglalkozó bíróságok is. Az alábbiakban ezeket kívánom vizsgálat alá vonni.

V. 1. A kereskedelmi bíróságok

V. 1. 1. A kereskedelmi bíráskodás első intézményei

Mielőtt a Magyar Királyságban létrejött volna az első, dedikáltan a nagyforgalmú kereskedelem igényeit kielégíteni hivatott kereskedelmi bíróság előzménye, mikroszinten történt szervezeti fejlesztés.

A vásári bíróságról szóló 1836. évi XVIII. törvénycikk kimondott célja volt, hogy a kereskedelem számára gyors eljárást biztosítson, melynek érdekében a szabad királyi városokban hozták létre ezeket a bíróságokat, melyek álltak egy fő elnökből, négy fő tanácsagból és egy fő jegyzőből. A vásári bíróságok csak országos és heti vásárokon működtek és csak bizonyos ügyekben voltak jogosultak eljárni (1. §). Látható tehát, hogy ez a reform még elmarad a kereskedelmi bíráskodás későbbi szervezetétől, hiszen mind területi, mind időbeli értelemben korlátozott a működésük. Hatáskörük kifejezetten szűkre szabott volt, ugyanakkor eljárásukra a rövid határidők, ekként a gyorsaság volt jellemző (1-2. §). A szakralitás kiiktatásával jártak el, vagyis perdöntő esküre nem volt lehetőség a vásári bíróságok előtt (3. §). Lehetőséget biztosított a törvény a mai fogalmaink szerinti azonnali jogvédelemhez hasonló intézménynek is, melynek során az elnök ülésen kívül is eljárhatott két taggal és egy segédírnokkal (6. §), abban az esetben, ha a kérelem az eljárás eredményére veszélyt jelentene. A 7. § lehetőséget biztosított a bepanaszolt személy mellé őt rendelésére, mely a mai zár alá vételhez és az őrizethez hasonló, amennyiben nemcsak a bepanaszolt személye mellé lehetett kirendelni, hanem az áruja és vagyona mellé is, utóbbi esetben abból a célból, hogy azt ne vonhassa ki egy esetleges végrehajtás alól. A 9. § itt is lehetőséget biztosított a panasz szóbeli előterjesztésére, mi több a vásári bíróság vásár- és ünnepnapokon is eljárhatott. A törvény

szóhasználatában ugyanakkor keverednek a peres és nem peres kifejezések, amennyiben a 7. § bepanaszoltat említ, míg a 8. § a költségek felperesi előlegezéséről, valamint az alperes kényszerítő eszközzel történő előállításáról rendelkezik. A 14. § fontos rendelkezést tartalmaz a nemesek vonatkozásában, mely szintén előrevetíti a törvény előtti egyenlőséget, amikor kimondja, hogy azok a nemesek, akik életmódjukból fakadóan kereskedőnek tekinthetők, illetően ügyeikben a vásári bíróság előtt perelhetők. Ebből következik álláspontom szerint, hogy ha szűk körben is, de már 1848 előtt megvalósult a rendi különbségek felszámolásának első lépése.

Az önálló kereskedelmi bíróságok előzményei egyebekben az 1840-es váltótörvényig nyúlnak vissza, amely törvény II. része rendelkezett arról, hogy váltótörvényszékek alakulnak többek között Pesten, Pozsonyban és Aradon. E törvényszékekről fellebbezési lehetőség nyílt a Pesten felállított váltó-feltörvényszékekre, amely a magyar királyi Curia önálló osztályaként, egy elnökkel és hat bíróval kezdte meg működését.

A váltótörvényszékek összetétele a szakbíróságok későbbi összetételét vetítette előre. A törvény értelmében egy-egy törvényszék egy törvénytudó, a váltójogban járatos elnökből, és két ugyanilyen bíróból, valamint a velük egyenlő szavazattal rendelkező kereskedelmi ülnökből állt, amelyek három tagú tanácsokban ítékeztek. A tanácsok összetételénél szempont volt, hogy a hivatásos bírók legyenek többségben. A váltójogban való jártasságot a váltótörvényszék előtti vizsgával kellett tanúsítani a II. rész 8. §-a értelmében.

A váltótörvényszékek hatásköréről a törvény II. részének 18. §-a rendelkezik, amely a váltójogviszonyokon felül a kereskedelmi jog számos egyéb területét, többek között a közkereseti társaságok szerződéseinek bejegyzésével is foglalkozott. Fontos ugyanakkor kiemelni, hogy Fiume váltókereskedési és tengeri törvényszéke változatlan hatáskörrel fennmaradt, a törvény 26. §-a mintegy megerősíti és katalogizálja az addig is kialakult hatásköröket.

Egy évvel a közigazgatástól független bírói szervezet kialakulása előtt fogadta el az Országgyűlés a polgári törvénykezési rendtartás tárgyában az 1868. évi LIV. törvenycikket. Váltó- és kereskedelmi ügyekben első fokon a királyi váltótörvényszékek, illetve az 1. § 4. pontja alatt említett bíróságok (vagyis az 1876. július 19. napján Torontál vármegyébe olvadt kikindai kerületben a kerületi főbíró vagy helyettese, ill. a kerületi törvényszék), másodfokon a királyi váltó-feltörvényszék, illetőleg a marosvásárhelyi királyi ítélőtábla, legfelsőbb szinten pedig a magyar királyi Curia mint harmadfokú bíróság járt el.

Az „első folyamodású bíróságok rendezéséről” szóló 1871. évi XXXI. törvénycikk az elsőfokú bíróságok közt említi a budapesti királyi kereskedelmi és váltótörvényszéket. A váltó- és kereskedelmi bíróságok hatáskörébe tartozó ügyekben eljáró kereskedelmi ülnököket ott, ahol a királyi törvényszék székhelyén kereskedelmi és iparkamara működött, annak közös ülése és részint a kereskedelmi-, részint az ipartestület tagjai közül, a többi helyen a kereskedelmi testület tagjaiból, ha pedig a törvényszék székhelyén ilyen testület sem volt, a helyben bejegyzett kereskedők közül a törvényszék választotta. Ezen felül a kereskedelmi ülnökök számát és bírósági működését a kereskedelmi ülnökökre vonatkozó törvények és törvényes szabályok határozták meg. A 18. § b) pontja értelmében a királyi törvényszékek hatáskörébe tartoztak - a pesti és budai királyi törvényszékek kivételével - a váltó- és kereskedelmi ügyek, amelyekben a pesti királyi ítélőtábla területén a királyi váltótörvényszékek jártak el.

A budapesti királyi kereskedelmi- és váltótörvényszék hatásköréhez tartoztak az addig felállított váltótörvényszékek hatáskörébe tartozó ügyek a pesti és a budai királyi törvényszékek területén. Ezen felül hatáskörébe tartoztak a kereskedők, a gyárosok, a közkereseti társaságok, az iparvállalatok és a részvénytársaságok csődeljárásai, ha azok székhelye vagy telephelye az illetékességi területén volt megtalálható. Végezetül a hatásköre kiterjedt a magyarországi földtehermentesítési kötvények és más magyar állami hitelpapírok megsemmisítése iránti eljárásokra és a magyar földhitelintézetnek az addig a pesti királyi váltótörvényszékhez utasított ügyei.

V. 2. Munkaügyi- és munkásbiztosítási bíróságok

A munkaügyi bíraskodás mint különbíróság első megjelenése az 1918. évi IX. néptörvény mely az első népköztársaság jogalkotását figyelembe véve sokkal részletesebb és kidolgozott reformot jelentett, amikor deklarálta, hogy a munkaügyi bíróság hatáskörébe tartozik pertárgyértékre tekintet nélkül minden olyan per, amely magánjogi szolgálati szerződés alapján szolgálati viszonyban álló munkaadó és munkavállaló (pl. munkás, kereskedősegéd, magántisztviselő, gazdasági, vagy házi cseléd) között, továbbá az azonos üzemben foglalkoztatott munkavállalók között a foglalkoztatásukra irányuló szerződésből merült fel.²⁷⁹ Ez ugyanakkor nem jelentette az addigi igazságszolgáltatási szervezet gyökeres megváltoztatását, hiszen munkaügyi bíróságként a járásbíróságok jártak el – amelynek székhelyén működött munkásbiztosítási bíróság, ott ülnökök közreműködésével, ahol nem működött, ott egyesbíróként.²⁸⁰

²⁷⁹ A munkaügyi bíraskodásról szóló 1918. évi IX. néptörvény 1. §

²⁸⁰ A munkaügyi bíraskodásról szóló 1918. évi IX. néptörvény 4. §

VI. Választottbíróóságok 1911 és 1949 között

A XX. század elején hazánkban megjelentek a speciális, egy-egy intézményhez köthető választottbíróóságok,²⁸¹ sőt, kijelenthető, hogy a két világháború között az élet szinte valamennyi területén volt választottbírói szervezet.²⁸² A kereskedelmi és iparkamarák a tisztességtelen verseny kérdésében felmerült viták felett döntő választottbíróóságokat létesítettek, amelyek hatásköre csak olyan ügyekre terjed ki, amelyekben a felperes keresete kártérítés helyett csak abbahagyásra irányul. A felperes az ilyen ügyben keresetét akár az illetékes törvényszékhez, akár ezen választottbíróósághoz benyújthatta. A választott bíróság ítélete ellen annak közléstől három napon belül fellebbezésnek volt helye azon ítélőtáblához, amelynek területén a kereskedelmi és iparkamara székhelye volt.²⁸³ Ebben az eljárásban az eljáró tanács elnökét mindig az igazságügyért felelős miniszter nevezte ki az állami bírók közül. 1933-ban létrejött a Választottbíróási Központ, amely információnyújtással, illetve a peres ügyek adminisztrálásával segítette a feleket, valamint a választottbíróóságokat.

Megjelentek továbbá azok az ún. „kényszer-választottbíróóságok”, amelyekre az akkor hatályos 1911. évi I. tc. XVII. címe nem vonatkozott. Ilyen volt többek között a budapesti áru- és értéktőzsde különbírósága, a fiumei kereskedelmi- és iparkamara választottbírósága, valamint az összes színházi bíróság.

A 22200/1949. (V.21.) K.Sz.M. sz. rendelet 1.§-ában határidőként kitűzött 1949. május 31-én megszűnt a Budapesti Áru- és Értéktőzsde és annak különbírósága is, amely feladatainak ellátására újonnan szervezett választottbíróóságra volt szükség.²⁸⁴

Az egypártrendszer megszilárdítása után az Országgyűlés elfogadta az 1952. évi III. törvényt, amelynek célja volt, hogy „a bíróságok előtti eljárásban az állampolgárok személyi és vagyoni jogaival, továbbá az állam és az egyéb jogi személyek vagyoni jogaival kapcsolatban felmerült jogviták eldöntését az anyagi igazság alapján biztosítsa”.²⁸⁵ Ez a kódex már nem tartalmazott rendelkezést a választottbíróási eljárásról, ellenben a hatályba léptető törvényerejű rendelet kimondta, hogy választottbíróási eljárást csak belföldi állami vállalat, illetve állami szerv és külföldi jogi, vagy természetes személy között keletkezett, meghatározott vitás ügyre, vagy meghatározott jogviszonyból a jövőben keletkező vitás ügyekre lehet kikötni.²⁸⁶ Ezen

²⁸¹ Kecskés-Lukács, 2012. 137 sk.

²⁸² Okányi, 2009. 10.

²⁸³ 1923. évi V. törvénycikk (a tisztességtelen versenyről) 44. §

²⁸⁴ Kecskés-Lukács, 2012. 144.

²⁸⁵ Pp. 1. § (hatálybalépéskor)

²⁸⁶ 1952. évi 22. törvényerejű rendelet

törvényerejű rendelet tartalmazta továbbá a választottbíróági eljárásra alkalmazandó egyéb szabályokat is, így például, hogy jogsegély csak a Kamarai Választottbírósnak nyújtható, annak ítélete ellen kizárt az érvénytelenítési kereset, továbbá tilos pénzbírságot kiszabni, illetve kényszerítő eszközt alkalmazni.²⁸⁷ Egészen 1972-ig²⁸⁸ kellett várni, hogy a jogalkotó – ha csak szűk körben is, de – teret engedjen a jogérvényesítés ilyen formájának.²⁸⁹ Ennek oka egyértelműen abban keresendő, hogy az állam totalitárius jellegével, valamint az egyetemesség és kizárólagosság elvével összeegyeztethetetlen volt minden, amit nem tud maximálisan ellenőrizni,²⁹⁰ Réczei László álláspontja szerint a modern választottbíróság az uralkodó osztály különbíróága volt.²⁹¹ A pártállami ideológia természetesen csak belföldi ügyekben volt ennyire elutasító. A szocialista országokban a belföldi ad hoc választottbíráskodás jelentéktelenné vált, szervezett formában általában a kereskedelmi kamarák mellett szervezték meg. Ilyen volt a Magyar Kereskedelmi Kamara mellett szervezett Kamarai Választottbíróság,²⁹² amely tulajdonképpen egyfajta speciális állami választottbíróágként funkcionált.

Kényszer-jelleggel került bevezetésre a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa (a továbbiakban: KGST) 1958-ban kelt Általános Szállítási Feltételek (a továbbiakban: ÁSZF) 104. cikke, amely az ÁSZF-ből eredő, vagy azzal kapcsolatos valamennyi jogvitát választottbíróági eljárásra utalt a rendes bíróság hatáskörének kizárásával.²⁹³ Joghatósága az alperes hazájában szervezett választottbírósnak volt, de – Magyarországon honos külkereskedelmi vállalatoknak külkereskedelmi miniszteri engedéllyel – harmadik KGST-tagállam is kiköthető volt.²⁹⁴ Ugyanezen intézmény ajánlása volt 1974-ben²⁹⁵ a nyilvános eljárás, a kötött nyelv, valamint a kizárólag belföldi személyeket tartalmazó lista, amelyről a felek az eljáró tanács tagjait kiválaszthatták.

A választottbíróági eljárásra a felek akarata, ennek hiányában az eljáró fórum nemzetközi kollíziós magánjogi szabályai szerint irányadó jogot kellett alkalmazni. A magyar választottbíróság kikötése azonban még – önmagában – nem jelentette a magyar anyagi jog alkalmazásának kikötését, ahogy az Csehszlovákia esetében volt.²⁹⁶

²⁸⁷ Kecskés-Lukács, 2012. 145 sk.

²⁸⁸ 1972. évi 26. törvényerejű rendelet

²⁸⁹ Okányi, 2009. 10.

²⁹⁰ Okányi, 2009. 11.

²⁹¹ Kecskés-Lukács, 2012. 141.

²⁹² I/1953. (VIII. 28.) B.K.M. sz. rendelettel létrehozva

²⁹³ Okányi, 2009. 11.

²⁹⁴ Kecskés-Lukács, 2012. 142.

²⁹⁵ Kecskés-Lukács, 2012. 144.

²⁹⁶ Kecskés-Lukács, 2012. 143.

A választottbíróság ítélete ellen fellebbezésnek helye nem volt. Az ügyész törvényességi felügyeletet gyakorolt és lehetősége volt törvényességi óvással élni. A Legfelsőbb Bíróság csak abban az esetben tehetett bármit is, ha alávetés hiányában a rendes bíróságnak is lenne joghatósága az ügyre.

VII. A földreformok köztörténeti előzményei a XX. században – az Országos Földbirtokrendező Bíróság

Valamennyi európai országban, így Magyarországon is kiemelt jelentősége volt a középkortól kezdve a földbirtoknak, a földnek mint véges jószágnak a tulajdonlásának. A kérdés jelentőségét mutatja az is, hogy az 1848-as forradalom nyomán megindult jogalkotás a polgári átalakulás kiemelt jelentőségű intézményének tekintette a földbirtok rendezését, ugyanakkor a tényleges rendezéssel sokáig adós maradt az állam.

A reformkort megelőzően a magyar gazdaságra a hagyományos mezőgazdaság volt leginkább jellemző, a lakosság közel 90%-a élt legalább részben ebből. Ehhez kapcsolódik, hogy a hódoltsággal nem érintett területeken gyakorlatilag változatlan formában létezett a középkori feudális rendszer.²⁹⁷ Utóbbiban eltérés mutatkozik az egykori hódoltsági területeken, ahol a szabad foglалás elve mentén alakultak a birtokviszonyok, vagyis a gyéren lakott területekre beözönlő lakosság az általa megművelhető mennyiségű földet foglalt.²⁹⁸

A korszakban már megjelenik a nemesség különböző rétegeiben a mai fogalmaink szerinti osztatlan közös tulajdon egyik része, amennyiben a közbirtokosság kereteiben a birtokot osztatlanul kezelték, s annak gyümölcseiből jogosultságuk arányában részesültek.²⁹⁹

Tovább nehezítette a birtokviszonyok helyzetét a fiscalitas, amelynek értelmében valamennyi föld tulajdonjogával végső soron a király rendelkezhetett, amely alapelv a gyakorlatban a háramlási jogban öltött testet, vagyis fiági örökös hiányában, illetve hűtlenség esetén a birtok visszaszállt a koronára.³⁰⁰ Ez azt is eredményezte ugyanakkor, hogy még ha meg is volt a vállalkozó szellem egy-egy nagybirtokosban, tőke hiányában nem tudott belevágni akár egy folyószabályozásba, akár vasútépítésbe. Ennek oka abban is rejlett, hogy még a nagybirtokosok szerveződése sem jelenthetett volna megoldást, hiszen végső soron nem rendelkezhettek „tehermentes” birtokkal, így kockázatot sem tudtak vállalni. Gyakorlatilag a polgári átalakulás

²⁹⁷ Romsics Ignác (szerk.): Magyarország története. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2016. 553.

²⁹⁸ Romsics, 2016. 554.

²⁹⁹ Romsics, 2016. 556.

³⁰⁰ Katus László: A modern Magyarország születése (Magyarország története 1711-1914). Pécs, 2012. 137.

és a gazdasági fellendülés akadályát jelentette a hitelviszonyok nem kellő fejlettsége, amely viszont együtt járt a polgári szabadság törvényes biztosítékainak hiányával.³⁰¹

A birtok terheként jelentkezett még az ősiség, amelynek nyomán a közös őstől leszármazó nemzetség valamennyi tagjának beleegyezése szükséges volt a birtok elidegenítéséhez, megterheléséhez.³⁰² Magától értetődő, hogy utóbbi olyan kihívást jelentett a korszakban, amely gyakorlatilag elzárt minden birtokost attól, hogy ingatlanát megterhelje akármilyen nagyobb összegű hitellel vagy kölcsönrel.

A téma szempontjából releváns másik probléma, hogy a Tisza, a Körösök és a Berettyó völgyében közel félmillió hektárnyi terület volt állandóan elöntve, s további közel kétezer időszakosan. A pontos meghatározás nem lehetséges és nem is indokolt, hiszen a gabonatermelés szempontjából az egy évtizeden belüli többszöri elárasztás is károkat okoz, ellehetetleníti azt.³⁰³

A két kérdéskör akként kapcsolódik össze, hogy az 1850-es évekig az Alföld elsődleges gazdasági ágazata az állattenyésztés, s majd a vasút jelent ebben változást. Azt a változást, amely a földbirtokosokat elvezett odáig, hogy a vízzel elöntött területeket – megfelelő folyamszabályozás esetén – szántóként is lehet hasznosítani, amelynek jövedelmezősége magas.³⁰⁴

A fentiek szerint tehát két probléma várt megoldásra. Egyfelől szükség volt egy kereslet kiszolgálására, amelyhez mindenképp indokolt volt olyan beruházásokat eszközölni, amelyekkel kellő méretű terület szabadul fel. Másfelől e cél eléréséhez nemcsak fizikai, hanem jogi beavatkozásokra is szükség volt, hiszen még ha meg is volt a szükséges szaktudás vagy eszközpark, akkor is kellett olyan keret, amellyel az állam mintegy engedélyt ad a természeti erőforrások szabályozására.

Ahhoz, hogy az 1830-as években növekedésnek induló keresletet a magyar mezőgazdaság ki tudja elégíteni, indokolt volt a feudális viszonyok felszámolása, valamint a birtokjogok polgári átalakítása.³⁰⁵ Az ezt megalapozó jogalkotás az 1832-36. évi országgyűlésre maradt, amely eleget is tett a kor kívánalmainak. Döntött a Diéta arról, hogy kedvezményekkel igyekszik

³⁰¹ Csizmadia (szerk.), 2007. 241.

³⁰² Katus, 2012. 138.

³⁰³ Vári András: Vízszabályozások, tulajdonjogok és gazdálkodás Magyarországon az 1820-as és az 1870-es évek vége között. In: Halmos Károly et al. (szerk.): A felhalmozás míve: történeti tanulmányok Kövér György tiszteletére. Budapest, 2009. 330.

³⁰⁴ Vári, 2009. 332.

³⁰⁵ Romsics, 2016. 560 sk.

könnyíteni azon vállalkozások munkáját, amelyek az ország kereskedelmének előmenetelét szolgáló csatornák, vasutak építését vállalják.³⁰⁶

Mindezekből látható, hogy a földbirtokpolitika az első igazi, érdemi földosztást megelőző közel egy évszázadban égető problémát jelentett. Nyilvánvaló az is, hogy a reformországgyűléseknek már nemcsak a földbirtokrendezéssel, hanem az azzal összefüggő kérdésekkel is foglalkoznia kellett, így például a vasútépítéssel, folyamszabályozással, vagyis olyan kérdésekkel, melyek tényleges rendezésére majd csak az osztrák-magyar kiegyezést követően kerülhet sor. Viszont jól mutatja ez a kitekintés, hogy amikor a földosztásról, illetve tágabban az agráriumból szó esik, mennyi szempontra kell tekintettel lennie az államnak.

A világháborús vereséget követő időszak ugyan felgyorsította ezt a folyamatot, de annak véghezvitele elmaradt mind a népköztársaság, mind a proletárdiktatúra időszakában. A földkérdés rendezésének szemlélete alapvetően változott meg a népköztársaság kikiáltásával, mely egyúttal ki is jelölte azt a nehezített környezetet, amiben ezt a drasztikus lépést meg kellett volna tenni. Már önmagában az államforma megváltoztatása stresszt jelent az államhatalom számára, hovatovább ezen intézkedéseket úgy kellett meghozni, hogy nem volt egyértelmű az sem, hogy milyen mennyiségű földet és hol lehet kiosztani. Az ország de facto már ekkor elveszítette területének mintegy kétharmadát, noha annak ratifikálása évekkel később történt csak meg, de tényleges impériumot csak a csonka ország területe felett gyakorolhatott mind a Károlyi-, mind a Garbai-kormány.

Önmagában abban talán semmi meglepő nincs, hogy a háború folytán még azok is elkezdtek szimpatizálni a szélsőséges baloldali eszmékkel, akiket korábban foglalkozási, vagy más alapú lojalitás fűzött a monarchiához.³⁰⁷ Ennek a magyar társadalom számára nem volt olyan összetartó erő, amely nem az állami egybekényszerítésből ered, ebből fakadóan ebben a korszakban váltak láthatóvá azok a betegségek, amelyekben ez a közösség szenvedett.³⁰⁸ A legnagyobb kohéziós erőt Trianon elutasítása jelentette 1920 után, azt megelőzően pedig a forradalom és az ahhoz kapcsolt proletárdiktatúra – előbbi pártállástól függetlenül.³⁰⁹

Szűken értelmezve 1918 után a magyar társadalom nem állt semmilyen külföldi elnyomás alatt, de ha egyetértünk Bibóval, kijelenthetjük, hogy már a kiegyezéstől kezdődően a Magyar Királyság tényszerűen független állam volt. Ez a társadalom ugyanakkor a döntő pillanatokban

³⁰⁶ 1836. évi XXV. törvénycikk az ország köz-javát és kereskedését gyarapító magányos vállalatokról 1. §

³⁰⁷ Hatos Pál: Elátkozott köztársaság. Budapest, 2018. 63.

³⁰⁸ Szekfű Gyula: Három nemzedék és ami utána következik. Budapest, 1989. 402.

³⁰⁹ Szekfű, 1989. 386.

sosem volt képes reálisan felmérni a helyzetét, mi több, nélkülöznie kellett azokat a vezetőket, akik felismerik, hogy mi jelenti az ország és a nemzet számára a kiutat. Érthető tehát, hogy 1918 után ezek a társadalmi formák megzavarodtak, elbizonytalanodtak.³¹⁰

A társadalmat addig több tényező tagolta, ezek közül a legfontosabb a vagyon és a foglalkozás volt, de a származást, vagy épp a vallást és a nemzetiséget is ide lehet sorolni – e szerkezet csúcsán foglalt helyt a nagybirtokosok és a nagytőkések rétege.³¹¹ Jelen dolgozat szempontjából sokkal relevánsabb, hogy a középosztály mi mentén tagolódott, tekintettel arra, hogy a hivatásrendek képviselői jellemzően e társadalmi osztályból származtak és ebbe is tagozódtak be. Abba a középosztályba, mely önmagában is tagoltabb volt a magyar társadalom egészénél. A háború alatt a középosztályi státusz elengedhetetlen kellékei voltak a kortárs Buday Dezső szerint a háromszobás lakás és a háromfogásos ebéd is, de ide sorolható a cselédlány és a családfő párbajképessége, vagyis érettségije.³¹² Ebben a közegben, ahol valamennyi szabadpályás értelmiségi fellelhető volt az orvostól a jogászig,³¹³ az állami és vármegyei hivatalokban volt bizonyos keveredés a társadalmi származást tekintve.³¹⁴

Az átalakulás kapcsán több tényezőt szükséges kiemelni, hiszen nemcsak a terület- és népességvesztés okozott társadalmi átalakulást, hanem azon keretek fellazulása, vagy épp eltűnése, melyek az addigi társadalmat meghatározták. A kortársak közül talán legrészletesebben Szekfü Gyula foglalkozott a kérdéssel, míg 1945 után Bibó István vizsgálta más megközelítésből azt a folyamatot, ami a megtorpanást követte. Nem térek ki sem Erdei Ferenc, sem Weis István vizsgálataira sem, figyelemmel arra, hogy bár megállapításaik számos szempontból hasznosak lehetnének, az átalakulás társadalmának vizsgálata szempontjából indokolt szűkíteni a hivatkozott gondolkodók körét.

A kortársak szemében ugyanis kérdés volt, hogy végtére is mi okozhatta azt a kataklizmát, ami Trianonban öltött testet. Az addigi állami berendezkedés alapjai eltűntek, s az ún. „úriemberi réteg”, ideértve az értelmiséget is egymás után tapasztalta meg a politikai készületlenség után a társadalmat is.³¹⁵

Az is hamar nyilvánvalóvá vált a kortárs szemlélők számára, hogy a csonka országban maradt magyarság fokozatosan veszítette el a kulturális kapcsolatát a határokon túl maradtakkal, a

³¹⁰ Bibó 1986. 573.

³¹¹ Romsics Ignác: Ellenforradalom és konszolidáció. A Horthy-rendszer első tíz éve. In: Romsics Ignác (szerk.): A Horthy-korszak, Budapest, 2019. 13.

³¹² Hatos, 2018. 63.

³¹³ Romsics, 2019. 16.

³¹⁴ Hatos, 2018. 66.

³¹⁵ Bibó István: Válogatott tanulmányok II. kötet, Budapest, 1986. 597.

politikai határok tehát egyszersmind kulturális határokká is szilárdultak, s nem a valós problémák érdekelték az „itthoniakat”.³¹⁶ Mindeközben idehaza is számos tengely mentén polarizálódott a társadalom, hiszen az ellenforradalminak nevezett elemek ragaszkodtak ahhoz a mozdulatlansághoz, ami 1920 után jellemzővé vált,³¹⁷ s amelyet mások megmerevedett állapotként írtak le.³¹⁸ Ezek az elemek Szekfü neobarokk társadalmában egyet jelentettek azzal a harmadik generációval, amely ragaszkodott a középosztályos felfogáshoz,³¹⁹ s amely nem látta be, hogy „tüneti kezeléssel, rosszul fizetett, ideiglenes díjnoki kinevezésekkel megoldani nem lehet a kérdést”,³²⁰ melyet a századforduló után születettek megjelenése tett fel. Ez a fajta generációs probléma álláspontom szerint azóta még inkább kiterjedt, természeténél fogva újratermelődik, s ebben változást legfeljebb az állami beavatkozás hozhatott, nevezzék azt bármilyen néven.

Az új generáció ugyanis messze nem volt oly simulékony, mint a náluk – Szekfü szerint – mindössze egy évtizeddel idősebbek. Szerinte ugyanis a kortárs fiatalok félre tudták tenni az idősebbek körében még érezhető protestáns-katolikus ellentétet, emellett szolidaritást tudtak vállalni nemcsak a parasztsággal (melynek romantizálását elutasították), hanem az ekkoriban jelentőssé váló ipari munkássággal is, egyszersmind elutasították a neobarokk társadalom torz tekintélyelvűségét.³²¹ Érdemes e körben szem előtt tartani azt a körülményt is, hogy a proletárdiktatúra időszakában az akkor húszéves generáció igen nagy szerepet vállalt.

A proletárdiktatúra vállaltan a kizsákmányolónak mondott társadalmi osztályok ellen hirdetett harcot. A demokratikusnak értékelt őszirózsás forradalomtól – Bibó szerint – mégis egyenes út vezetett az értelmiség, s ezáltal a középosztály kiirtását kívánó kommunista berendezkedésig.³²² A polgári-városi társadalom feletti diadal egyik szimbóluma volt a lóversenypálya területén létrehozott gazdaság, ahol épp az egykori szabad értelmiség és klérus tagjai művelték a földet.³²³

Eggyel feljebb lépve a problémát az is jelentette, hogy miként az őszirózsás forradalom, úgy a proletárállam is megterhelt számos olyan jelszót, mely a társadalom számára akár hívószóként is létezhetett volna,³²⁴ de az ún. „harmadik generáció” gondolkodása is gátolta, hogy például

³¹⁶ Szekfü, 1989. 388.

³¹⁷ Bibó, 1986. 599.

³¹⁸ Szekfü, 1989. 445.

³¹⁹ Szekfü, 1989. 403.

³²⁰ Szekfü, 1989. 445.

³²¹ Szekfü, 1989. 453.

³²² Bibó, 1986. 597.

³²³ Hatos, 2021. 178.

³²⁴ Szekfü, 1989. 404.

azok a szociális kérdések,³²⁵ melyekre a kommunista erők radikális választ adtak, az asztalon maradhassanak. Nyilvánvaló, hogy egy radikális átalakulás során hirtelen mindenki igyekszik felvenni azokat a jegyeket, amelyek birtokában nem lóg ki a sorból, ez számos esetben a túlélés egyetlen, akár nagyon és kézzelfogható záloga – például az élelmiszerhez jutás feltétele.³²⁶ A XX. század első felének történelme megmutatja, hogy ez a fajta túlélési stratégia a kortársak szemében valós dilemmaként jelentkezik, s az utókor e gondolatokat mintegy kivonva tör pálcát sokak felett.

A középosztály átalakulása mellett ugyanakkor megfigyelhető egy másik, a forradalmi törvényszékek vizsgált tevékenységében is érintett réteg felértékelődése. A paraszti társadalom a kiegészítést követően is megmaradt valamennyi társadalomfelfogás szempontjából a hierarchia legalján, elegendő csak Erdei Ferenc kettős társadalomról vallott elgondolását felidézni, de ugyanez figyelhető meg más megközelítésben Weis Istvánnál is. Összevetve a szakirodalom és a levéltári források anyagait, a kortársak szemében felülről nézve a paraszti társadalom épp oly távoli és félreértelmezett volt, mint a határon túli magyarságé. A helyi „forradalmak”, a falvak közti konfliktusok egészen más dimenzióban mozogtak, mint azt Budapestről látni lehetett volna és sokkal inkább fakadnak abból a lelkülethől, melyről Illyés Gyula ír a Puszták népe bevezető gondolatai közt.

A világháborút követően a társadalmi keretek felbomlása felvetett egy régóta szunnyadó kérdést, jelesül a földosztás problematikáját. Az ekkor megszerveződő kisgazdapárt legfőbb programja volt ennek megvalósítása, s Nagyatádi Szabó István mögött feltehetően tényleg valós társadalmi bázis volt a korszakban, nem véletlen, hogy Károlyi Mihály számolt vele. A földosztás ugyanakkor egy-egy szimbolikus, jellemzően a miniszterelnök saját uradalmában található földek parcellázásán túl nem jutott.³²⁷ A Nagyatádi-féle parasztmozgalom ugyanakkor politikai értelemben kisebbségnek számított, viszont a Duna két oldalán eltérő módon létezett. A somogyi cselédforradalom ugyanakkor sokkal inkább szólt a Károlyi-féle földreform szabotálásáról, mintsem a tényleges földosztásról.³²⁸

Az Országos Földbirtokrendező Bíróság eljárásainak iratanyagát áttekintve nagyjából hasonló megállapításokat lehet tenni. A tekintély, vagy annak mímélése ebben a körben is jelentős szerepet kap, a beadványok a földosztás első időszakában, a húszas években inkább fejezik ki az alázatosságot, míg a harmincas években, amikor már a házhelyek kiosztása megtörtént és a

³²⁵ Szekfü, 1989. 398.

³²⁶ Ehhez ld. részletesebben Hatos, 2021. 165 sk.

³²⁷ Hatos, 2021. 39.

³²⁸ Hatos, 2021. 226.

jelzálogjogok bejegyzése az eljárások tárgya zömmel, inkább a kétségbeesettség és a reménytelenség tükröződik – nemcsak az ügyfelek, hanem a jogi képviselők oldalán is, amiként a bíróságok kapcsán is megjelent az indokolások egységesülésében.

Ebbe a fluid társadalmi közegbe robbant be az a proletárdiktatúra, aminek köztörténeti indokai széthúzóak, számos szempont ma is vita tárgyát képezi, az ugyanakkor vitathatatlan, hogy a maga radikalizmusával letette a kézjegyét. Az azt követő féloldalas restauráció, az ún. „ellenforradalom” pedig olyan társadalmi-gazdasági változásokkal járt, melyek külön írásban szerepelnek a maguk intakt módján.

„Nem volt más választásunk, mint ideiglenesen kikiáltani a köztársaságot, azzal, hogy a választásokon a nép majd kinyilvánítja akaratát”³²⁹ – írja visszaemlékezéseiben Károlyi Mihály, mintegy magától hárítva a felelősséget azért, hogy miután a Magyar Királyság területén sorra kiáltják ki a nemzetállamokat, Magyarországon is végbement az átalakulás. Az az átalakulás, amelyet csak decemberre terveztek, s végül már október végén megtörtént,³³⁰ noha hivatalos kikiáltására november közepéig várni kellett. Véletlen egybeesés, hogy a hatalmát utóbb puccsal rekviráló Kun Béla másnap, 1918. november 27-én érkezett meg Moszkvából.³³¹

Okkal merül fel a kérdés: mitől forradalom az, ami 1918-ban történt, ha a Tanácsköztársaság hatalomátvétele nem az? A válasz a társadalom hozzáállásában keresendő, hiszen Károlyi Mihály miniszterelnöki kinevezését 1918. október 28-án tömegek követelték, aki immár öt napja az ellenkormányként működő Magyar Nemzeti Tanács vezetője volt. József főherceg mégis Hadik Jánost bízta meg kormányalakítással, mire a Tiszántúlon és a fővárosban is tüntetésekre, sztrájkokra került sor. A nép követelése célt ért, 1918. október 31-én immár Károlyi Mihálynak hívták a Magyar Királyság miniszterelnökét.³³²

Nem túlzás kijelenteni, s a jelenlegi történelemtudomány is konszenzusra jutott abban a kérdésben, hogy a köztársasági erők felülkerekedése leginkább annak tudható be, hogy a háborúban megtépzott társadalom³³³ számára az addigi rend, a királyság egyet jelentett a pusztítás borzalmaival. Kétségtelen, hogy a „rövid” XX. század első magyarországi rendszerváltása volt ez a pillanat, s talán nem is szabad többnek gondolni, mint ami volt: kísérlet valami másra, ami addig nem volt. Utóbbi tényező pedig azért is fontos, mert Magyarországon nem alakult ki korábban sem republikanizmus, így a Függetlenségi Párt által vezetett koalíció

³²⁹ Károlyi Mihály: Hit, illúziók nélkül, Európa, Budapest, 2013. 177.

³³⁰ Károlyi, 2013. 176.

³³¹ Károlyi, 2013. 179.

³³² Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században, Osiris, Budapest, 2005. 112 sk.

³³³ Ehhez részletesebben ld.: Hatos, 2018. 63-80.

lényegében az ismeretlenbe ugrott – hasonlóan a névleg Garbai Sándor által vezetett Forradalmi Kormányzótanács.

Az is kijelenthető ugyanakkor, hogy Károlyi Mihály naivitása, tapasztalatlansága és az ezekből eredő hibás döntései nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a köztársasági államforma a bethleni konszolidációt követően szitokszóvá váljék. Nem könnyítette meg az éppen megszületőben lévő köztársaság helyzetét az a körülmény sem, hogy a szövetséges hatalmak e körülményt ignorálva kezelték Magyarországot úgy, mint a háborúban legyőzött államot.³³⁴ Olvashatunk olyan véleményt is, amely a miniszterelnökből köztársasági elnökké lett gróf kormányának önző politikájának tudja be azt a tényt, hogy a katonatanácsok megbénították az igazságszolgáltatást.³³⁵

Fontosnak tartom kiemelni, hogy a korabeli szakirodalomban is található olyan megállapítás, amely szerint Károlyiék az országot soha addig nem látott állapotban vették át, Szekfű Gyula szerint ezen állapot alulmúlta a Mohács utáni helyzetet is.³³⁶

Az első zsenge az 1919. évi XVIII. néptörvény volt, mely címe szerint a földművelő nép földhöz juttatásáról rendelkezett. A földosztás szervezése ekkor tisztán közigazgatási úton történt, a koordináló szerv az Országos Birtokrendező Tanács (a továbbiakban: Tanács) lett.³³⁷ Az 1. § értelmében a cél már ekkor a „földművelő nép” földhöz juttatása volt, bár jogszabályszerkesztési szempontból aggályos, hogy a törvény nem rendelkezik a földosztás alapelveiről, igaz, a gyakorlat és a történelem is azt bizonyítja, hogy ez volt a legkisebb probléma.

A Tanács összetétele kijelölte a főbb gazdasági szempontokat, amennyiben társelnöki vezetés alatt állt, a néptörvény szerint a népgazdasági- és a földművelési miniszter vezetésével, alelnökei ugyane tárcák államtitkárai voltak, a tagokat pedig paritásos elv mentén adta az országgyűlés, a gazdasági kamara és a gazdasági munkáskamara, mely utóbbi két testület a néptörvény megalkotásakor fel sem állt, így e helyeket a minisztertanács töltötte fel.³³⁸ Az autonómia kérdés rendezésével összhangban került sor annak kimondására is, hogy amennyiben a kisajátítással, földrendezéssel kapcsolatos földterület valamely nemzetiség területén található, úgy a nemzetiségi miniszter az ülésen szavazati joggal vehet részt.³³⁹ A Tanács ugyanakkor

³³⁴ Romsics, 2005.115.

³³⁵ Pap József: A magyar ügyvédség (1918. október 31. – 1919. október 31.) Jogtudományi Közlöny, LIV/13. (1919). 105.

³³⁶ Szekfű Gyula: Rövid magyar történet 1606-1939. Budapest, 2002. 497.

³³⁷ 1919. évi XVIII. néptörvény 23. §

³³⁸ 1919. évi XVIII. néptörvény 23. §

³³⁹ 1919. évi XVIII. néptörvény 23. §

egyfajta csúcsszervként volt jogosult eljárni, ezt támasztják alá azok a rendelkezések, melyek szerint a Tanács döntésének birtokrendező választmányhoz érkezésének jelentősége van például az igényjogosultság megállapítása során.³⁴⁰

Mindenképp előrelépésként értékelendő ugyanakkor, hogy bár a földosztás ebben az időszakban kudarcos volt, részint az ingatag belföldi és elutasított külföldi hatalomgyakorlás miatt, Károlyiék tettek egy lépést a földbirtokrendszer rendezése érdekében. A korszak jogalkotását vizsgálva ugyanakkor megállapítható, hogy bár a szavak szintjén ez prioritást élvezett, a gyakorlatban az egyéni és kollektív szabadságjogok, a sajtó rendezése megelőzte azt.

Az 1919. március 21. napján kikiáltott tanácsköztársaság ugyanakkor még ehhez képest is radikális változást jelentett a földbirtokpolitika szempontjából. A kommunista ideológiának megfelelően a proletárdiktatúra vezérelve a földek ún. szocializálása volt, mely eufemizmus mögött a kártalanítás nélküli államosítás húzódott meg. Ez azt is jelentette, hogy az ígéretekkel ellentétben nem került sor a földek rászorulóknak való kiosztására, hanem egyfajta kisajátítási kollektivizálás történt, vagyis a földeket már azelőtt kollektív művelésbe vonták, hogy azokat kiosztották volna az igénylők között. Ez mindenképp visszalépést jelentett a Károlyi-féle népköztársaság intézkedéseire képest, mely visszalépés különösen akkor szembeötlő, ha felidézzük, hogy az mennyire sikertelen volt. A proletárdiktatúra intézkedéseinek megítélése ugyanakkor egészen napjainkig kifejezetten egyoldalú volt. Az 1949 utáni berendezkedés eleinte igyekezett távortartani magától a „dicsőséges 133 nap” időszakát, ebben gyökeres változás 1959-ben figyelhető meg, amikor a „proletárforradalom” negyvenedik évfordulójára már készült az állampárt. A rendszerváltást követően – hasonlóan az 1920 utáni időszakhoz – mind a proletárdiktatúra, mind a Károlyi-féle népköztársaság negatív színben került tárgyalásra. A legújabb szakirodalmak ugyanakkor már képesek viszonylag objektíven vizsgálni e 133 nap valamennyi történéseit. A proletárdiktatúra földhöz való viszonyát a legplasztikusabban a Forradalmi Kormányzótanács XI. sz. rendelete mutatja, mely deklarálja, hogy „a proletárállam megkezdi a magántulajdon megszüntetését”,³⁴¹ mely egyúttal előrevetítette azt is, hogy szó sem lehetett érdemi földosztásról. A proletárdiktatúra célja sokáig csak az egyes rendeletekből állhatott össze, ugyanakkor viszonylag hamar, 1919. április 3-án mindenki számára kétségtelenné válhatott. A Forradalmi Kormányzótanács e napon kiadott XXVI. számú rendelete mindenek előtt sietett leszögezni, hogy a cél a „kapitalista termelési és társadalmi

³⁴⁰ 1919. évi XVIII. néptörvény 37. §

³⁴¹ Tanácsköztársaság 1919. március 26. 1.

rend megszüntetése, s a szocialista termelési és társadalmi rendszer megteremtése”, ami gyakorlatilag egyet jelentett valamennyi magántulajdon kártalanítás nélküli kisajátításával.

A proletárdiktatúra földügyi „reformjait” végül az 1919. április 4-én megjelent XXXVIII. sz. forradalmi kormányzótanácsi rendelet tartalmazta, mely deklarálta, hogy „Magyarország földje a dolgozók társadalmáé”. E megfogalmazás egyszersmind deklarálta, hogy létrejött a „dolgozók társadalma”, melynek következménye volt az is, hogy „aki nem dolgozik, annak tulajdonában föld nem maradhat”. Nem nehéz e rendelkezés mögé látni a tényt, hogy e rendelet alapvetően a nagybirtokosság ellen irányult, tekintettel arra, hogy a bolsevik ideológia szerint ők képezték az elnyomó, burzsoá rendszert, mely nem dolgozik. A rendelet expressis verbis tartalmazza is, hogy a közép- és nagybirtok minden megváltás nélkül a „proletárállam tulajdonába” kerül, vagyis szó sem volt érdemi földosztásról, a cél kizárólag a birtokrendszer zömének ingyenes megszerzése volt. Magántulajdonban mindössze a kis- és törpebirtokok maradtak, ugyanakkor e szabály meglehetősen visszaélésekre adott lehetőséget, tekintettel arra, hogy a rendelet kimondta azt is, hogy az illetén minőséget a helyi viszonyokra figyelemmel kell megállapítani. A földosztás elmaradását a rendelet 4. §-a deklarálja, amikor kimondja, hogy „sem a köztulajdonba átvett földbirtokok, sem azoknak felszerelése egyesek vagy csoportok között nem osztható fel”. Eszerint aki abban bízott, hogy a proletárállam földet juttat a leginkább rászorulóknak, hamar csalódhatott, hiszen ha nem is nyíltan, de a Forradalmi Kormányzótanács legkésőbb ekkor elismerte, hogy nem készül rendezni az évszázados földpolitikai restanciát. Ehelyett az államosított földek szövetkezeti kezelésbe mentek át, ami azt is jelentette, hogy az abban résztvevők az elvégzett munka arányában bírtak jövedelemmel, vagyis nem voltak közvetlenül érdekeltek abban, hogy a földművelés hasznot termeljen. A szövetkezetekről külön rendeletben terveztek rendelkezni, ami mutatja azt is, hogy a forradalmi hevület mennyire nem tartotta szükségesnek, hogy kitérjen a részletszabályokra, megelégedett azzal, hogy a földet a közép- és nagybirtokosságtól elvonja.

A tulajdonképpeni végrehajtási rendeletre másnapig kellett várjon a földbirtokosság, a Tanácsköztársaság 1919. április 5-i száma közölte a Forradalmi Kormányzótanács XI. sz. rendeletét, mellyel felállították a községi birtokrendező és termelést biztosító bizottságot, melynek tagja helyben lakó földműves lehetett. Munkájukat a vármegyei birtokrendező és termelést biztosító bizottság irányította. Ilyen szerv létrehozására járási szinten is sor került a rendelet alapján, akik fölött szintén a vármegyei bizottság járt el.

Az elsőfokú hatóság a járási bizottság volt abban az esetben, ha az ügy több községet érintett, döntésével szemben a vármegyei bizottság kiküldöttje közérdekből fellebbezést nyújthatott be.

A Tanácsköztársaságra évtizedeken keresztül akként hivatkozott a hivatalos kommunikáció, mint valamifajta forradalmi események nyomán létrejövő rendszerre, ugyanakkor szükséges látni, hogy a XX. század magyar történelme nem más, mint egymásra tolódó rendszerváltások sorozata – átlagosan minden évtizedre jut egy rendszerváltás. Az is kijelenthető, hogy a tanácsköztársaság mint addig és azóta sem alkalmazott államforma nem tekinthető se többnek, se kevesebbnek, mint egy megváltozott körülményekre adott válaszkísérletnek, amelyből több, vagy kevesebb áldozatot eredményezve, de találunk más példát is a hazai történelemben.

A Kun Béla vezette kommunista párt által végrehajtott puccs nem élvezte a kezdetektől a tömegek támogatását, mi több, nemcsak a vidék, de a főváros lakosságát is meglepte,³⁴² bár a későbbi szakirodalom ezt igyekszik úgy beállítani, mintha a levegőben lógott volna a forradalom,³⁴³ Szekfü Gyula egy helyen alig tizenötezer támogatóról ír.³⁴⁴ Annak ellenére érezhető volt a meglepettség, hogy Károlyi Mihály kormánya, illetve népköztársasága igen hamar szembesült azzal, hogy 1918 után a magyarországi demokratizálódás nem jelent prioritást az antant hatalmai számára, s bár március 2-án még elhangzott a népköztársaság elnökének szájából a „Nem! Nem! Soha!” tétele, reális mozgástérre nem számíthatott senki.³⁴⁵

Nem meglepő módon az új, szélsőséges baloldali kurzus igyekezett az élet valamennyi területén radikalizmussal, a hagyományokkal való szakítással ellensúlyozni támogatottságának gyakorlatilag teljes hiányát.³⁴⁶ A radikalizmust magyarázta ugyanakkor az is, hogy a háború utáni közbiztonság gyakorlatilag mélyponton volt, sokszor a csendőrség sem volt képes rendet teremteni, gyakoriak voltak a szomszédos falvak közti kvázi rablóháborúk.³⁴⁷ Ugyanakkor Kun Béla és társai dolgát nehezítette, hogy a példaként előttük álló szovjet-orosz minta is kiforratlan, mi több, meglehetősen ingatag volt – ne feledjük, hogy a szentpétervári hatalomátvétel óta alig másfél év telt el, miközben a bolsevik erők az intervenciók csapatokkal álltak harcban. Kun Béla ugyanakkor igyekezett mindenben Lenint másolni, s a fiatal értelmiség messiásvárására feltenni mindent. E messiásvárás ugyanakkor hamar elillant, amikor a Forradalmi Kormányzótanács a gyakorlatban bizonyította be a nemzeti múlt, a magántulajdon és a hagyományok elleni frontális és elementáris támadás kontraproduktivitását, valamint a kommunizmus gyakorlati lehetetlenségét.³⁴⁸ A külföldi minták hiánya ugyanakkor előnyként is

³⁴² Romsics, 2005.124.

³⁴³ Hajdu Tibor: A Magyarországi Tanácsköztársaság, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1969. 23.

³⁴⁴ Szekfü, 2002. 504.

³⁴⁵ Ligeti Dávid: Kitört a proletárdiktatúra! Március 20-21. krónikája, Rubicon, 2019/4. 6.

³⁴⁶ Romsics, 2005. 124.

³⁴⁷ Hatos Pál: Az elátkozott köztársaság, Jaffa Kiadó, Budapest, 2018. 176.

³⁴⁸ Hatos Pál: Rosszfiúk világforradalma, Múlt-kor, 2019. tavasz, 51-53.

értelmezhető, amennyiben kizárja annak lehetőségét, hogy saját ízlése szerint összeválogatva hozzon létre egy semmihez sem hasonlító monstrumot az állam.

Feltehetően nem segítette a dualizmus utáni magyar társadalom elfogadását az a tény sem, hogy a „Mindenkire!” című kiáltvány tudatta a polgárokkal, hogy a törvényhozó, a végrehajtó és az igazságszolgáltató hatalom gyakorlása a „munkás-, paraszt- és katonatanácsok diktatúrája” útján történik.

A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy a Szövetséges Tanácsok Országos Gyűlésének összehívásáig a szociáldemokraták és kommunisták „egyesüléséből” létrejött Magyarországi Szocialista Párt vezetőiből álló Forradalmi Kormányzótanács gyakorolta a hatalmat azzal, hogy az államfő kérdéséről sem ekkor, sem később nem rendelkeztek. A korábbi államberendezkedéssel való szakítást jelezte a csendőrség és a rendőrség feloszlatása, helyükre a Vörös Őrség állítása, a főispánok direktóriumokra cserélése, valamint a minisztériumok szovjet mintájú átnevezése népbiztosságokra.³⁴⁹ A legradikálisabb és egyben legszürreálisabb lépés ugyanakkor az addigi jog teljes hatályon kívül helyezése volt, amely szükségszerűen jelentette az addig tevékenykedő bíróságok működésének megszüntetését is – egyúttal az új bíróságok felállítását³⁵⁰ –, minthogy a polgári igazságszolgáltatást a jellemzően érintett, s ezáltal elfogult Rákos Ferenc³⁵¹ egyenesen a polgári erőszakszervezet fellegvárának nevezte.³⁵² A régi rendszer szerveinek elpusztítása markáns mondanivalója volt Garbai Sándornak is. Ahogy a Tanácsok Országos Gyűlése 1. ülésén fogalmazott, „[m]eg kellett szüntetni azokat a szerveket és intézményeket, amelyekkel a régi burzsoá-államrendszer a maga hatalmát megalapozta, fenntartotta, vezette és irányította. Egy új osztályuralom csak akkor jöhet létre, ha a régit megszünteti, ha a réGINEK szerveit elpusztítja, ha az elpusztított régi szervek helyére a maga osztályuralmának szerveit, fegyelmét, szervezeteit állítja, amelyekkel megteremti a maga osztályának a hatalmát, nem azzal a gondolattal, — ez a vigasztaló és ez az igazságos — hogy végig, kizárólag durva erőszakra építse fel ezt az osztályuralmat.”³⁵³ Az új bíróságok létrejötte ugyanakkor több, egymást időben szorosan követő jogi aktust igényelt. Ennek

³⁴⁹ Csizmadia, 2007. 502-503.

³⁵⁰ A Forradalmi Kormányzótanács IV. sz. rendelete (1919. március 25.)

³⁵¹ Rákos Ferenc (1893-1963) jogász, a jogtudományok kandidátusa (1952), újságíró és műfordító volt. 1918 végén a kispesti Munkástanács egyik elnöke; belépett a Kommunisták Magyarországi Pártjába, tagja lett a Központi Bizottságnak. A Tanácsköztársaság idején a Budapesti Forradalmi Törvényszék, majd a Katonai Forradalmi Törvényszék elnöke volt, azt megelőzően ügyvédjelöltként tevékenykedett. (<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/r-775E4/rakos-ferenc-77693/> 2019. június 15-i letöltés) Fogolytörzskönyve alapján 1923-ban már mint pincér dolgozott, elemi iskolán kívül magasabb végzettsége nem volt, amikor gazdaság miatt elítélték. (ld. HU BFL - VII.101.d - rab.II – 8027)

³⁵² Rákos Ferenc: Tanács-Magyarország igazságszolgáltatása, Jogtudományi Közlöny, 1950/5-6. 2.

³⁵³ A Tanácsok Országos Gyűlésének (1919. június 14. - június 23.) naplója 4.

megfelelően a Forradalmi Kormányzótanács I. sz. rendelete szolt az új bíróságok igényéről, míg az igazságügyi népbiztos I. sz. rendelete megszüntette az addigi büntetőbíróságokat.³⁵⁴

E radikális intézkedés előrevetíti, hogy ha az állam működésének alapját képező bírósági szervezetrendszerhez így állt az új hatalom, akkor miként viszonyulhatott az ehhez képest szinte jelentéktelen földbirtokpolitikai kérdésekhez. A válasz egyértelmű, hiszen előttük állt példaként az ekkor még kiforratlan szovjet minta, melynek gyakorlati megvalósításához senki, még a céri orosz birodalmat megdöntő bolsevik erők sem rendelkeztek tapasztalattal, míg idehaza az is problémás volt, hogy az orosz birtokrendszer alapvetően tért el a magyartól, így az ottani „reformok” hazai átültetése eleve kudarcra volt ítélve.

A Forradalmi Kormányzótanács prominensei 1919. augusztus 1-jén hagyták el az országot, s adták át a hatalmat a Peidl-kormánynak (amelynek Garbai Sándor miniszterként tagja volt), amely az elmúlt 133 napot mintegy közjogi intermezzónak tekintette, amelyet alátámaszt az a körülmény is, hogy a politikai bűncselekmények miatti eljárásokra vonatkozó rendelet³⁵⁵ számában az 1919. március 20. napján kibocsátottat követi, vagyis a Berinkey-kormány által fémjelzett népköztársaság folytatását kívánta kifejezni. Peidl Gyula célja a Tanácsköztársaság tagadása mellett a konzervatív restauráció, valamint az ellenkező előjelű diktatúra elkerülése volt egyszerre, lehetőleg a liberális demokrácia mentén,³⁵⁶ amelyre gyakorlatilag esélye sem lehetett, hiszen a Nyugat már megalakulása másnapján kijelentette, hogy nem ismeri el, ráadásul potenciális koalíciós partnerei is kommunistagyanúsként tekintettek rájuk.³⁵⁷ A visszarendeződés egyik vetülete a jogi aktusok sorozata volt, amellyel az „ellenforradalom” és a Tanácsköztársaság közti kormányok igyekeztek visszaterelni az állami működést a megszokottba – vagy a már ismertbe. A visszarendeződés során zajló megtorlás buzgalmát feltehetően a kormányt, a sajtót és a vidéki közigazgatást is felügyelete alatt tartó román csapatok jelenléte is fokozta.³⁵⁸ A rögtönbíráskodás természetesen itt is jelen volt, ahol a törvényszék az ilyen bíróság megalakításában akadályoztatva volt, ott az igazságügyminiszter által kijelölt törvényszék elnöke volt jogosult a rögtönbíráskodást kihirdetni.³⁵⁹ Fontos e körben azt is megemlíteni, hogy a kettős stresszt követő megtorlásokat a román csapatok megjelenése

³⁵⁴ Sarlós Béla: A Tanácsköztársaság forradalmi törvényszékei, Közgazdasági és jogi könyvkiadó, Budapest, 1961. 13.

³⁵⁵ A Magyar Népköztársaság kormányának 1919. évi 3. rendelete

³⁵⁶ Romsics, 2018. 313.

³⁵⁷ Romsics, 2018. 314.

³⁵⁸ Romsics, 2018. 314.

³⁵⁹ Az igazságügyminiszter 1919. évi 38.040 I.M.E. számú rendelete a gyorsított bünvádi eljárás módosított és kiegészített szabályainak megállapítása tárgyában kibocsátott 9.550/1915. I.M.E. számú rendelet kiegészítéséről

abból a szempontból is súlyosbította, hogy további létbizonytalanságot okozott, mely az egyébként is zilált társadalmi rendet még inkább kikezdte.

A jogrend folytonosságának helyreállítása érdekében József főherceg az IV. Károlytól még 1918 októberében kapott megbízás alapján kinevezte az első Friedrich-kormányt, Horthy Miklóst pedig főparancsnokká.³⁶⁰ A Magyar Távirati Iroda jelentése szerint az augusztus 1-jén kinevezett Peidl-kormány elsődleges célja az antanttal való tárgyalások megkezdése volt,³⁶¹ bár erre érdemben sok ideje nem volt.

A Forradalmi Törvényszékek felosztatására és a kommunista rezsim által letartóztatott „ellenforradalmi” elemek szabadon engedése augusztus 2-án megtörtént, igaz, a régi bírósági szervezet helyreállítására csak másnap került sor.³⁶²

A Peidl-kormány Fehér Ház általi lemondatásának másnapján, augusztus 7-én állt fel az első Friedrich-kormány, amely mellett épp a hatalomra jutásukban is szerepet játszó román hadsereg, valamint a szegedi ellenforradalmi kormány is hatalmi tényezőként jelentkezett.³⁶³

Ezen Friedrich-kormány 1919. augusztus 7. napján kiadott 1919. évi 1. M. E. számú rendelete híven tükrözte, hogy a proletárdiktatúra mennyire agresszíven és igazságtalanul kívánta rendezni a földkérdést. A következő kormány első rendelkezése volt, hogy az összes olyan rendelkezést egyszerre hatályon kívül helyezték, melyekkel az ún. tanácskormány, vagyis a forradalmi kormányzótanács a földet állami tulajdonba vette.

A fenti köztörténeti kitekintésből is látható, hogy valamilyen formában minden, a háború után hatalomra került politikai erő törekedett arra, hogy a földkérdést – ha nem is megnyugtatóan, de – rendezze. Nem vitás, hogy hatalmas társadalmi igény mutatkozott erre, ugyanakkor tény az is, hogy az ország területvesztése alapvetően nehezítette el a föld igazságos elosztását. Nem hagyható figyelmen kívül az a körülmény sem, hogy nemcsak a termőföldek jelentették a problémát, hanem a házhelyek is, melyekből szintén kevés volt.

VII. 1. Az Országos Földbirtokrendező Bíróság

VII. 1. 1. A létesítő törvény elfogadása és vonatkozó rendelkezései

A földbirtokpolitika irányítása természetesen állami feladat volt, ez összhangban állt mindazzal, amit az 1920. évi I. törvénycikk utáni állam gondolt saját szerepéről, melynek egyetlen korlátja az volt, hogy ezt a politikát az állam kizárólag a közérdek figyelembe vételével

³⁶⁰ Szekfü, 2002. 508.

³⁶¹ MTI Politikai Jelentés 1919. augusztus 1. 5. kiadás

³⁶² Romsics, 2005. 133.

³⁶³ Romsics, 2005. 133. sk.

folytathatta, melynek első manifesztuma a földbirtok helyesebb megoszlását szabályozó rendelkezésekről szóló 1920. évi XXXVI. törvénycikk (a továbbiakban: létesítő törvény) volt, melynek indokolása az alábbiak szerint foglalható össze. A törvényt Nagyatádi Szabó István 1920. augusztus 18. napján nyújtotta be a Nemzetgyűlés elé.³⁶⁴

A létesítő törvény ugyanakkor erősen kompromisszumos jellegű volt, olyannyira, hogy bár az utókor Nagyatádi Szabó István nevéhez köti, abban erősebb volt Rubinek Gyula akarata. Az alábbiakban indokolt ennek a kompromisszumnak a hátterét is megvizsgálni, tekintettel arra, hogy jelentős részt tett ki az egyezkedésekben az Országos Földbirtokrendező Tanács, majd később Bíróság mikénti alakulása is. Hogy miért is bírt különös jelentőséggel a kompromisszum, azt jól mintázza, hogy a korábbi, Buza Barna-féle földreform kudarcos volt, s a parasztság általánosan elégedetlen volt nemcsak a proletárdiktatúra után.³⁶⁵

A kisgazdák már 1919-ben abban gondolkodtak, hogy a földreformot a kötött birtokok és a külföldi honosok magyarországi birtokainak kisajátítása útján hajtják végre azzal, hogy világi birtokok kisajátítására csak akkor kerülhet sor, ha az valamely település – elsődlegesen község – terjeszkedésének akadályát képezi.³⁶⁶ A terjeszkedésre a legplasztikusabb képet Jász-Nagykun-Szolnok vármegye adja, itt a földreformnovella volt az, amely szorgalmazta új települések létrejöttét, melynek következtében alakult meg Ecsefalva (Dévaványa), Rákócziújfalva (Rákócziújfalva), Szandaszőlős (Szolnok), valamint Kengyel és Tiszatenyő (Törökszentmiklós). Utóbbi kapcsán áll a kutatók rendelkezésére a legrészletesebb iratanyag, melyből megállapítások tehetők. A földhöz juttatás szempontjai némileg megváltoztak, itt már a gyakorlati szempontok váltak fontosabbá. Ilyen volt, hogy a földhöz juttatottak lehetőség szerint a házhelyet a juttatott föld közelében kapják meg, amely házhely a megváltott területek központjában legyenek. Másik praiktikus szempont volt, hogy a község belső fejlődését a földosztás biztosítsa. Az új települések létrejöttét azzal indokolták, hogy nem jó, ha a falusias települések kiszélesednek, mivel így az új lakók részére az infrastruktúra alkalmatlan lesz a mindennapokra, továbbá így az Alföldre jellemző tanyarendszer is új központokat kaphatott.³⁶⁷ Az infrastruktúra fejlesztése olyannyira fontos szemponttá vált azt követően, hogy az elemi igényeket kielégítő földosztás lezajlott, hogy Törökszentmiklós 12 holdnyi földet volt köteles megvásárolni azért, hogy azon a közszolgáltatásokat biztosítani tudja.³⁶⁸

³⁶⁴ Nemzetgyűlési napló, 1920. IV. kötet, 1920. július 22. - 1920. augusztus 19. 534.

³⁶⁵ Tolnay Gábor: A Nagyatádi-féle földreform végrehajtásának néhány sajátossága Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei példák alapján. In. Agrártörténeti Szemle, 1991/1-4. 68.

³⁶⁶ Mészáros Károly: A Nagyatádi-féle földreformtörvény megalkotása. In. Agrártörténeti Szemle, 1978/3-4. 481.

³⁶⁷ Tolnay, 1991. 73 sk.

³⁶⁸ Tolnay, 1991. 75.

Látható, ami a később tárgyalandó miskolckörnyéki földosztásnál is kiütközött, hogy első sorban egyházi ingatlanok kerültek a földosztás fókuszába. A világi birtokoknak egyebekben az ötszáz holdon felüli része volt kisajátítható, ami tulajdonképpen a Buza-féle földreform egyik elemének átmentését jelentette.³⁶⁹ Fontos volt az is, hogy sorrendet állapítottak meg az igénybe vehető földek vonatkozásában: 1) az elővásárlási jog alapján megszerezhető földek, 2) a háború alatt megvásárolt földek, 3) a kivetésre kerülő vagyonadó természetben való lerovása révén rendelkezésre álló földek. Ami viszont probléma volt, hogy a törvényjavaslatból nem derült ki, hogy bár az elvek megvoltak, mégis ki és milyen körben jogosult földet kapni.³⁷⁰ Az alapelvek ugyanakkor világosak voltak, a jogosultak sorrendje. következőképp alakult: 1) a háborúban részt vett földművesek, 2) a földműves katonák, 3) a hadiárvák és a hadiözvegyek, 4) kis- és törpebirtokosok, 5) mezőgazdasági munkások, 6) gazdasági cselédek – azzal, hogy a juttatandó föld egy-egy család tisztességes megélhetését biztosítsa.³⁷¹ Látható ebből a sorrendből az is, hogy a földosztás primer célja kevéssé a legalacsonyabb társadalmi rétegek földhöz juttatása volt, hanem a hadiérdemek, illetve a háborúban elesettek családjainak segítése volt. Ez azt is jelentette, hogy nem a már korábban is periférián élők földhöz juttatása lebegett a kiscgazdák szeme előtt, sokkal inkább az érdemesült földműveseké, illetve erős kompenzációjelleggel tulajdonítottak a földosztásnak. Az is világos a törvényjavaslat indokolásából, hogy amikor földosztásról esik szó, az alatt a termőföldet épp úgy érteni kellett, mint a házhelyet, amiknek megváltása a később tárgyalandó esetekből is jól látható.

Fontos ugyanakkor itt rögzíteni a Rubinek-féle koncepció gondolatait, annál is inkább, mert alapvető eltérés mutatkozik például a KNEP-képviselő Haller István elgondolásával. Utóbbi elképzelése nem jelentette volna a nagy- és középbirtok felosztását, illetve nem tartalmazta a kisbirtok általánossá tételét.³⁷² A Rubinek-féle koncepció gondolatai az alábbiakban ragadhatók meg. A kisajátítás területileg és időben is korlátozott kell legyen, vagyis nem minden nagybirtokot osztanának fel. Nem állapít meg birtokminimumot és birtokmaximumot, ugyanakkor a hadiözvegyek és a hadiárvák kielégítését korlátlanul ismerik el. A kisajátítás mellett is növekedni fog az igénybevehető terület, ami együtt jár a progresszív adózás bevezetésével, valamint az öröklési szabályok módosításával. Az állam csak az érdekeltek vitája esetén avatkozik közbe, illetve vállalta, hogy 1920 végén hatályba lép a reformtörvény.³⁷³

³⁶⁹ Mészáros, 1978. 482.

³⁷⁰ Mészáros Károly: A Rubinekkel kötött kompromisszum. A földreformról szóló törvényjavaslatok a Nemzetgyűlés előtt. In: Agrártörténeti Szemle, 1979/1-2. 40.

³⁷¹ Mészáros, 1978. 481.

³⁷² Mészáros, 1978. 490.

³⁷³ Mészáros, 1978. 494.

Ez utóbbi vállalást némileg árnyalta a tény, hogy a szakmai szervezetek, primer a jogászegylet csak 1920 végén tudták megvitatni.

A létesítő törvényt 1920. október 16. napján kezdte el megvitatni a Magyar Jogász Egylet, noha Rubinek már 1920 tavaszára megígérte a földreform programját,³⁷⁴ és számos hiányosságra hívták fel a figyelmet. Az egyik ilyen volt, hogy a feleket megillető jogok nem szerepeltek a törvényben, de hiányolták a földművelésügyi miniszter pontos hatásköreit is. Utóbbi kapcsán kiemelték, hogy problémás lehet, ha a miniszter vagy a minisztérium és az Országos Földbirtokrendező Bíróság eltérő, egymással ellentétes döntéseket hoz. Erre részben választ adott egy 1936. évi döntése a Hatásköri Bíróságnak, mely szerint a megváltást szenvedő hitbizomány és a földhöz juttatásukat igénylő, de arról a kishaszonbérleti szerződésük meghosszabbítása fejében lemondott kishaszonbérletők között létrejött s az Országos Földbirtokrendező Bíróság által jóváhagyott egyezség folytán meghosszabbodott kishaszonbérletből származó haszonbérek hátralékos részének behajtása nem a rendes bíróságnak, hanem az Országos Földbirtokrendező Bíróságnak a hatáskörébe tartozott.³⁷⁵ Szintén problémaként azonosították az elővásárlási jog gyakorlásának szabályozatlanságát is, amiként azt is, hogy a létesítő törvény nem adott egyértelmű definíciót a kisbirtok fogalmára. A korszak jogászai e körben abban reménykedtek, hogy a létesítő törvény hiányosságait az Országos Földbirtokrendező Bíróság ítélkezési gyakorlata majd pótolja. Hiányosságként rótták fel, amit a törvény indokolása erényként interpretált, hogy nem látták garantálni a bírói túlsúlyt. Szerették volna, hogy a létesítő törvény zárja ki a kötvényben való kártalanítása lehetőségét és kizárólag készpénzben tegye azt lehetővé.³⁷⁶ További hiányosságként rótták fel, hogy a létesítő törvény nem szabályozta jól az Országos Földbirtokrendező Bíróság szervezetét és nem látták a függetlenség garanciáit sem.³⁷⁷

Fontos szakmai aggályként jelentkezett a kártalanítás kérdése is. Nem kis súlyú problémáról van szó, tekintettel arra, hogy a tulajdonjog elvonásával kívánták a földreformot végrehajtani, mely tulajdonképpen az 1848. évi jobbágyfelszabadítás óta volt társadalmi igény.³⁷⁸ Mindezt úgy kellett végrehajtani, hogy – főként az 1919. évi proletárdiktatúra miatt - elégedetlen kisebb településeket is meg kellett nyugtatni,³⁷⁹ amit nehezített az a körülmény, hogy a trianoni

³⁷⁴ Mészáros, 1978. 483.

³⁷⁵ Magyar Közigazgatás, 1936/31-32. sz. 6.

³⁷⁶ Jogtudományi Közlöny 1920/21. szám 167.

³⁷⁷ Jogtudományi Közlöny 1920/21. szám 168.

³⁷⁸ Tolnay, 1991. 68.

³⁷⁹ Tolnay, 1991. 69.

békeszerződés következtében még aránytalanabbá vált a birtokmegoszlás Magyarországon.³⁸⁰ Ahhoz, hogy kártalanítani lehessen, ismerni kellett a földbirtokosok személyét, valamint tulajdoni viszonyaikat, ehhez az összeírást a törvényjavaslat a községi előjárók feladatául szabta. Ennek érdekében járasonként két-három birtokrendező biztos kiküldését javasolta azzal, hogy őket a területileg illetékes törvényszék elnöke küldte ki. Ezek a biztosok voltak jogosultak a szemlére és a szakértők eljárására határnapot tűzni, a határozatot pedig nyomban meghozták a javaslat szerint.³⁸¹ A kártalanítás összege, illetve a kistelepülések lecsendesítése ugyanakkor külső problémákkal is együtt járt. Ilyen volt a növekvő infláció, a nagymértékű áruhiány, a bérek csökkenése, valamint a fehérterror.³⁸² Ezek közül a kártalanításra a legnagyobb hatást kétségkívül az infláció gyakorolta. A később tárgyalandó jogesetek közül van olyan, amely éppen a megváltási árral összefüggésben emeli ki azt.

A szakmai aggályokon túl megjelent a politikai kritika is a földosztással, illetve az Országos Földbirtokrendező Bírósággal összefüggésben is. Kelemen Gyula baloldali kritikája azt róta fel a létesítő törvénynek, hogy nem kedvez a kisbirtokos parasztságnak, s mindenről a nagybirtokosok érdekeit tükröző összetételű szerv fog végső soron dönteni. Kritikaként jelentkezett az érdemtelenség mint kizáró körülmény, melyet – álláspontja szerint – bárkire rá lehetett mondani. Az eredetileg Országos Földbirtokrendező Tanácsként szereplő intézmény további kritikákat is kapott, sérelmezett volt, hogy kimaradtak belőle a kiscgazdák,³⁸³ továbbá az is, hogy a Tanács majd hangot adhat a parasztság túlzó követeléseinek.³⁸⁴ A politikum megjelent radikális jobboldali kritikaként is, minthogy szélsőjobboldalról egyre többen követelték a zsidó személyek tulajdonában lévő földek felosztását is.³⁸⁵ Ennek leghangosabb szószólója Dräxler János (KNEP), aki szerint a földreform alkalmas lehetett az ún. „zsidókérdés” megoldására is és követelte, hogy minden zsidó tulajdonban álló földet igénybe lehessen venni a földreform végrehajtása során.³⁸⁶

A fentiekből látszik, hogy az Országos Földbirtokrendező Bíróságot és a földreformot szakmai és politikai alapon is támadták a korszakban, ugyanakkor a jogalkotói célkitűzés alapjai vitathatatlanul nemesek voltak, melyeket az alábbiakban közlök. Ehelyütt érdemes kitérni arra a megalkotáskori kritikára is, hogy nem derül ki, hogy kik kaphatnak földet és milyen földek

³⁸⁰ Mészáros, 1978. 499.

³⁸¹ Mészáros, 1979. 46.

³⁸² Tolnay, 1991. 69.

³⁸³ Mészáros, 1979. 48.

³⁸⁴ Mészáros, 1979. 41.

³⁸⁵ Mészáros, 1978. 498.

³⁸⁶ Mészáros, 1979. 75.

oszthatók fel. Ez a probléma alapvetően a törvényjavaslat kidolgozásának korai szakaszában jelentkezhettek, mindenesetre Dömötör Mihály belügyminiszter levelében ezt kifogásolta Hallre felé. Dömötör biztosítékot akart, hogy az igényjogosult parasztság – tehát nemcsak a háborúban érdemesült személyek – földhöz jut, továbbá arra is, hogy nem veszik el jogosulatlanul a földbirtokosok földjét. Dömötör erre nem látta kielégítő biztosítéknak az Országos Földbirtokrendező Tanácsot.³⁸⁷ Arra nézve nem találtam adatot, hogy a Tanácsból mikor lett Bíróság, csak sejteni lehet, hogy ez is a kompromisszum egyik eleme volt, tekintettel arra, hogy maga Dömötör,³⁸⁸ s később Nagyatádi is a rendes bíróságokra kívánta bízni a reformtörvény végrehajtását,³⁸⁹ amennyiben a kérdés magánjogi következményekkel is járt. Ez utóbbi kitétel ugyanakkor tulajdonképp egyértelműen a rendes bíróságokat jelenti, tekintettel arra, hogy a földosztás szükségszerűen magánjogi következményekkel jár, hiszen tulajdonjog kerül korlátozásra és juttatásra.

Fontos jogalkotói célkitűzés volt, hogy a földbirtok megoszlása lehetőség szerint a társadalom egészének együttes érdeke mentén valósuljon meg, s pont azért, hogy ez ne válhasson egyetlen politikai erő kizárólagos jogává, a legkézenfekvőbb megoldás egy különálló, a végrehajtó és bírói hatalmon keresztülfekvő szervezet volt, az Országos Földbirtokrendező Bíróság, melynek székhelyül Budapestet jelölték ki.

Figyelemmel arra, hogy a földreform végrehajtása soha addig nem látott feladat volt, a létesítő törvény akként rendelkezett, hogy az Országos Földbirtokrendező Bíróság elnöke a legfőbb bíróság elnöke kellett legyen, aki, miként a létesítő törvény fogalmaz, „anyagi és szellemi jószágaink, élet és halál fölött ítélkező legfőbb bíróságunk elnöke“. Természetesen ez a szempont volt irányadó a másodelnökre és a tanácselnökökre nézve is, akik a m. kir. Kúria elnökével, másodelnökével, tanácselnökeivel azonos rangú kellett legyenek. Mindezekből következett, hogy az elnök, másodelnök, valamint a tanácselnökök kinevezésére az illetékes szaktárca előterjesztése nyomán kerülhetett sor, őket pedig az államfő, jelen esetben a kormányzó nevezte ki, amiként a bíróság többi tagját is. További feltétel volt, hogy az illető személy a haza körül érdemet szerzett legyen, továbbá az is, hogy a mezőgazdaságban kellő jártassággal bírjon. Utóbbi feltétel miatt olyan közszolgák is a bíróság tagjai lehettek, akik ugyan nem voltak bírók, de ismerték a mezőgazdaságot. Ők viszont nem veszítették el közszolgálati jogviszonyukat, erről a létesítő törvény 5. §-a kifejezetten rendelkezett is.

³⁸⁷ Mészáros, 1979. 40.

³⁸⁸ Mészáros, 1979. 41.

³⁸⁹ Mészáros, 1979. 47.

A bíróság összetétele ugyanakkor vegyes volt. A létesítő törvény ugyan harminchat tagról (és a folyamatos működés érdekében ugyanennyi póttagról) rendelkezett, de csak tizenhat tagnak kellett bírónak lennie, az abszolút többséget azzal garantálták, hogy a három tanácselnöknek bírónak kellett lennie, így a tizenkilenc tag már abszolút többséget biztosított. A bíró tagokat a m. kir. Kúria és a közigazgatási bíróság tagjai közül kellett kiválasztani, míg további tíz tagot a Mezőgazdasági Kamara tagjaiból. Utóbbinak azért is volt jelentősége, mert az agrártársadalom legnagyobb reprezentánsaként így volt biztosítható, hogy azok is részt vegyenek az eljárásokban, akik a földműveléssel hivatásszerűen foglalkoznak. Figyelemmel arra, hogy a földreform számos pénzügyi kérdést is érintett, indokolt volt, hogy az agráriumot addig is támogató pénzügyi intézetek is helyet kapjanak a szervezetben, így egy-egy tagot delegálhatott a Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetsége, valamint az Országos Központi Hitelszövetkezet is. A létesítő törvény ugyanakkor lehetőséget biztosított más pénzügyi intézeteknek is, így kapott képviselést a Pénzügyi Központ is.

Az Országos Földbirtokrendező Bíróságnak az állami hatóságokkal, de legfőképp a minisztériumokkal is együtt kellett működnie, tekintettel arra, hogy a földbirtok rendezése országos horderejű kérdés volt. Ennek érdekében volt fontos, hogy képviseltetve legyen a földművelésügyi-, a belügy-, a honvédelmi-, a pénzügy-, valamint a vallás- és közoktatásügyi miniszter képviselője is. Fontos volt ez azért is, mert a földreform alapjaiban érintette például a hadirokkantak, hadviseltek ingatlanviszonyait is. Minthogy a bíróság a telekkönyvvel kapcsolatban is jogosítványokat kapott, indokolt volt, hogy az igazságügyi miniszter is képviseltetve legyen. E miniszterek összesen hét tagot jelölhettek a bíróságba, ugyanakkor álláspontom szerint ez a megoldás is alátámasztja azt, hogy az Országos Földbirtokrendező Bíróság egyik lába a végrehajtó hatalom mellett állt, bár ez a hét tag garantálta, hogy a bíróság független legyen a végrehajtó hatalomtól. Ez a függetlenség, különállás az 1869. évi IV. törvények óta bírt kiemelt jelentőséggel.

A tagságot - azért, hogy elkerüljék a bíróság izoláltságát - egyhatod részben évente cserélték. A kilépő tagokat sorshúzással állapították meg azzal, hogy a kilépési kötelezettség nem érintette az elnököt, a másodelnököt és a tanácselnököket, akik kinevezése élethosszig szól. A bizottság javaslatára ugyanakkor bekerült egy módosítás, mely szerint ki kellett zárni annak lehetőségét, hogy valakire egyáltalán ne kerüljön sor, így minden évben csak azok a tagok estek sorsolás alá, akik előbb még nem voltak kisorsolva.³⁹⁰ Ez utóbbi alapja a bírók elmozdíthatatlansága

³⁹⁰ A földművelésügyi, igazságügyi, közigazgatási és pénzügyi bizottság együttes jelentése "a földbirtok helyes megoszlását szabályozó rendelkezésekről" szóló 121. számú törvényjavaslat tárgyában 8. oldal

volt, amit szintén az 1869. évi IV. törvénycikk deklarált a korszakban. További lehetséges tagsági megszűnés volt, ha a kinevezés alapjául szolgáló jogviszony szűnt meg, megszűnt továbbá akkor is, ha a kinevezett tag a bíróság ülésein okszerű indok nélkül nem jelenik meg. Az így megüresedő helyeket az eredeti kinevezés szerinti eljárásban kell feltölteni. Fontos, hogy póttagok eljárására csak akkor volt lehetőség, ha a rendes tag megjelenésében akadályozott volt, itt ugyanakkor visszatér a létesítő törvény az összetételre vonatkozó szabályokhoz, amennyiben olyan póttagot kell behívni, mint az akadályoztatott tag, vagyis, ha a tagot a Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetsége jelölte, akkor az általa jelölt póttagnak kellett eljárnia.

A bíróság elnöke és másodelnöke - presztízsüket emelendő - az államfő előtt voltak kötelesek esküt tenni, eljárásuk során csak a törvényeknek és a törvényes egyéb jogszabályok mentén voltak alárendelve. Ugyanígy esküt a többi tag is köteles volt letenni, de nem az államfő, hanem az Országos Földbirtokrendező Bíróság teljes ülése előtt. Az eskü le nem tétele a tagság abszolút akadályát képezte, az esküt le nem tevő tag helyét megüresedettnek kellett tekinteni, azt - a vonatkozó szabályok szerint - új taggal kellett betölteni.

A létesítő törvény részletesen szabályozta az összeférhetlenségi szabályokat is. E szabályokat alapvetően három nagy csoportra osztotta a törvény, így kizárta azokat, akik korábban ingatlanokkal üzérkedtek, azokat, akik büntető- vagy vagyoni jogi okokból megbízhatatlanok voltak, továbbá azokat is, akik olyan magatartást tanúsítottak, ami nem fér össze a bíróság működésével, vagy általában kizárta a közmegebecsülést. Az ingatlanokkal való üzérkedés ugyanakkor kiterjedt mindazokra, akik az ingatlanforgalomban anyagilag érdekeltek voltak - e rendelkezés kiterjedt az ilyen vállalatok alkalmazottaira is, kivételt képeztek ez alól az ún. altruista pénzüzetek, melyek nem for profit szervezetként működtek. A büntetőjogi kizártság a nyereségvágyból, illetve az aljas indokból elkövetett bűncselekményekre vonatkozott, ugyanakkor a politikai jogok felfüggesztése automatikus kizárást jelentett. Vagyoni értelemben megbízhatatlan volt az, aki csődbe jutott vagy csődön kívüli kényszeregyezséget kötött, vagy vagyoni jogaiban más okból korlátozva volt. Tekintettel arra, hogy a politikai jogok teljessége volt szükséges, indokolatlannak tűnik a létesítő törvény indokolásának kiskorúakra vonatkozó rendelkezése, nagykorúaknál ugyanakkor a gondnokság alatt állás már inkább értelmezhető. Az összeférhetlenségi ügyekbe a bíróság sorshúzással kiválasztott öt rendes és öt póttagból álló igazoló bizottsága volt jogosult dönteni, még hozzá titkos szavazás útján, mely döntéssel szemben a bíróság teljes ülése felé lehetett fellebbezni. Fontos korlátozás volt az is, hogy aki az Országos Földbirtokrendező Bíróság tagja volt, annak passzív választójoga a jogviszony megszűnését követő egy évig szünetelt.

Az összeférhetetlenség egyéni aspektusa volt, hogy egy-egy ügyben nem járhatott el az a tag, aki közvetlenül, vagy például házastársán keresztül közvetetten érintett, érdekelt volt, vagy lehetett. Akkor is kizárt volt az eljárás, ha a bíróság egyes tagjai egymással álltak „rokoni vagy sógorsági“ viszonyban. Erre egyebekben a rendes polgári bíróságok szabályait kellett alkalmazni, a létesítő törvény megalkotásakor - helyesen - a jogalkotó nem tartotta indokoltnak duplikálni a szabályozást. E körben is szerepet kapott a fent említett igazoló bizottság, hiszen az érdekeltségi és együttalkalmazási ügyekben is az összeférhetetlenségi szabályok megsértéséhez hasonló eljárást kellett követni. A nem bíró tagokra a közigazgatási bíróságokra irányadó szabályok alkalmazását rendelte a létesítő törvény.

Az Országos Földbirtokrendező Bíróság alapvetően két módon járhatott el, figyelemmel arra, hogy minden addiginál nagyobb horderejű reformot kellett levezényeljen. Ennek egyik módja a teljes ülés volt, mely kötelezően tárgyalta az elvi jelentőségű határozattal végződő ügyeket, de mód volt arra, hogy a bíróság ún. osztályülésben járjon el. Az osztályülések ugyanakkor kötve voltak a teljes ülés által hozott elvi határozatokhoz mindaddig, amíg azt meg nem változtatták. A részletes szabályokat az ügyrend tartalmazta, a törvény mindössze annyit mondott ki, hogy az osztályülés állt három bíróból, továbbá kettő, a gazdákat képviselő szervezet delegáltjából, valamint egy pénzügyi képviselőből. Ez biztosította azt is, hogy a tanácsban a bírók legyenek többségben - mely álláspontom szerint az egyenlő létszám miatt nem volt garantált, akármennyire is erre hivatkozik a létesítő törvény indokolása -, másfelől azt, hogy a gazdák és a pénzügyi szervezetek is képviselve legyenek a döntéshozatal során. A döntéshozatal során a jogalkotó célul tűzte ki, hogy a méltányosság elvét szem előtt tartva szülessenek az ítéletek, melyre akkor volt szükség, ha a bíróság ítélete jogszabályhellyel nem volt alátámasztható.³⁹¹

Az üléseket az egyes tanácsok elnökei hívhatták össze fő szabály szerint, de erre lehetőséget biztosított a létesítő törvény az adott tanács (osztály) tagjai egyharmadának, valamint a földművelésügyi miniszternek is. Az üléseken a bíróság tagjai kötelesek voltak megjelenni. Furcsának tűnhet, hogy a létesítő törvény indokolása a megjelenés mellett a részvételt is kötelezővé tette, ennek oka álláspontom szerint abban is keresendő, hogy megelőzze a tagok passzivitását, figyelemmel arra, hogy milyen horderejű kérdésekben kellett döntést hozzanak. A megjelenési kötelezettség természetesen a rendes tag helyett eljáró póttagra is irányadó volt, melyből következik, hogy a póttagoknak is naprakésznek kellett lenniük a bíróság eljárásaival.

³⁹¹ A földművelésügyi, igazságügyi, közigazgatási és pénzügyi bizottság együttes jelentése "a földbirtok helyes megoszlását szabályozó rendelkezésekről" szóló 121. számú törvényjavaslat tárgyában 9. oldal

Ha egy tag egymás után három alkalommal okszerű indok nélkül távol marad az ülésektől, a helyét megüresedettnek kellett tekinteni, s ha ezt vitatja, akkor az igazoló bizottsághoz fordulhatott például annak bizonyítására, hogy önhibáján kívül nem tudott részt venni üléseken.

Az üléseket az egyes tanácsok elnökei hívhatták össze fő szabály szerint, de erre lehetőséget biztosított a létesítő törvény az adott tanács (osztály) tagjai egyharmadának, valamint a földművelésügyi miniszternek is. Az üléseken a bíróság tagjai kötelesek voltak megjelenni. Furcsának tűnhet, hogy a létesítő törvény indokolása a megjelenés mellett a részvételt is kötelezővé tette, ennek oka álláspontom szerint abban is keresendő, hogy megelőzze a tagok passzivitását, figyelemmel arra, hogy milyen horderejű kérdésekben kellett döntést hozzanak. A megjelenési kötelezettség természetesen a rendes tag helyett eljáró póttagra is irányadó volt, melyből következik, hogy a póttagoknak is naprakésznek kellett lenniük a bíróság eljárásaival. Ha egy tag egymás után három alkalommal okszerű indok nélkül távol marad az ülésektől, a helyét megüresedettnek kellett tekinteni, s ha ezt vitatja, akkor az igazoló bizottsághoz fordulhatott például annak bizonyítására, hogy önhibáján kívül nem tudott részt venni üléseken.

Figyelemmel arra, hogy a bíróság eljárása során számos szakkérdéssel szembesülhet, a létesítő törvény lehetőséget biztosít arra, hogy ha olyan szakkérdés merül fel, melyre a bíróság tagjai nem rendelkeznek kellő szakértelemmel, akkor szakértőt vehessenek igénybe, akit szükség esetén tárgyaláson hallgathatnak meg. Szakkérdésben meghallgathatók voltak az illetékes miniszterek is, akik kiküldöttek útján vettek részt az eljárásban, ugyanakkor őket a bíróság elnöke vagy másodelnöke kérhette fel csak. Hatásköri kérdésekben elsődlegesen a létesítő törvény volt irányadó, ugyanakkor már annak megalkotása során tudott volt, hogy a későbbiekben merülhetnek fel olyan ügytípusok, amik az Országos Földbirtokrendező Bíróság hatáskörébe fognak tartozni. Ennek megfelelően a létesítő törvény biztosította azt a lehetőséget, hogy a földművelésügyi miniszter rendeletével más ügyeket is a bíróság hatáskörébe utaljon.

Az is nyilvánvaló volt, hogy a földbirtokpolitika irányítása megosztott lesz a bíróság és az illetékes minisztérium között, így a létesítő törvénynek rendelkeznie kellett a két szereplő kapcsolattartásáról. Ennek különös jelentősége volt abból a szempontból is, hogy megőrizhető legyen a bíróság függetlensége. Fontos jogosítvány volt ugyanakkor az, hogy a közigazgatási hatóságok a bíróság döntéseit kötelesek voltak foganatosítani, továbbá az is, hogy ha helyszíni tárgyalásra volt szükség, akkor a közigazgatási szervek biztosítsák a helyszíni eljárás lehetőségét. Egyebekben a bíróság ügyrendjét a létesítő törvény 15. §-a értelmében a bíróság teljes ülése határozta meg.

Az Országos Földbirtokrendező Bíróság segédszemélyzete fölött a munkáltatói jogokat a bíróság elnöke gyakorolta, mely szabály erősítette a bíróság függetlenségét is. A személyzet fegyelmi hatósága a már említett igazoló bizottság volt (nem pedig annak a bíróságnak a fegyelmi hatósága), melynek határozata ellen ebben az esetben is a teljes üléshez lehetett fellebbezni. A bíróság költségvetése az állami költségvetés külön címe alatt volt biztosított, így anyagi értelemben is garantált volt a függetlensége, már amennyiben a törvényhozó hatalom a költségvetés megszorításával nem akart nyomást gyakorolni a szervezetre.

Az már a szakminiszter hatáskörébe tartozott, hogy mindaddig, amíg az Országos Földbirtokrendező Bíróság a tevékenységét nem kezdi meg, az átmeneti szabályokat megállapítsa.³⁹² Az Országos Földbirtokrendező Bíróság működésének megkezdéséig el nem intézett ilyen fellebbezések elintézésére azonban az Országos Földbirtokrendező Bíróság volt hivatott az 1919. évi október hó 9. napján kibocsátott 5.200/1919. M. E. számú rendelet alá tartozó ügyekben.

Az Országos Földbirtokrendező Bíróság végül 1941-ben szűnt meg,³⁹³ feladatait több minisztérium és bíróság vette át, a telekkönyvi nyilvántartás a járásbírók hatáskörébe került, de például az államot érintő elvásárlási joggal kapcsolatos ügyek a m. kir. törvényszékek hatáskörébe tartoztak.

VII. 1. 2. Ítélezési gyakorlat

A levéltári forrásokból több dolog is megállapítható, ugyanakkor szükséges ezek részletes ismertetése is. Fontos rögzíteni, hogy az Országos Földbirtokrendező Bíróságra vonatkozó iratanyag zömmel megsemmisült, így viszonylag csekély, ám annál részletesebb iratanyag áll rendelkezésre. Ez a kutatás során akadályt nem jelentett, hovatovább lényegesen kezelhetőbbé tette azt. Megkönnyíti a kutatást ugyanakkor az a körülmény, hogy az Országos Földbirtokrendező Bíróság iratanyaga több példányban készült, így különböző helyekről, különböző íratképzőktől (ezt nehezíti ugyanakkor az a körülmény, hogy ha több települést is érintett a földrendezés, az iratok csak egy településnél érhetők el), de rekonstruálható a működés.³⁹⁴ A levéltári kutatás első sorban az 1920 és 1931 közötti időszakot öleli fel, melyről az alábbi megállapításokat lehet tenni.

³⁹² A m. kir. földművelésügyi miniszternek és a m. kir. igazságügyminiszternek 55.555/1921. F. M. számú rendelete, a földbirtok helyesebb megoszlását szabályozó rendelkezésekről szóló 1920:XXXVI. t.-c. életbelépése folytán szükséges átmeneti szabályok tárgyában

³⁹³ Az Országos Földbirtokrendező Bíróság megszüntetéséről és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről szóló 1941. évi XVIII. törvénycikk

³⁹⁴ Tolnay, 1991/1-4. 66.

Az 1920-as évektől kezdve az ítélkezési gyakorlat primer a létesítő törvény végrehajtásával foglalkozott, ekkoriban a megváltások, a házhelyek kijelölése dominált. A gazdasági világválságot követően szaporodtak meg azok az ügyek, melyekben a polgárok egyre inkább a terhek enyhítéséért fordultak a bírósághoz, tekintettel arra, hogy olyan árakkal találkoztak, melyeket nem tudtak vállalni. Ennek atekintetben is jelentősége van, hogy házhely létesítése esetén azon két éven belül házat kellett felépíteni³⁹⁵ a vonatkozó állami szabályozásnak megfelelően.³⁹⁶ A házhelyek kijelölése egyébként nem a létesítő törvénnyel kezdődött meg, a halasztást nem tűrő esetekben az 1920. október 4. napján kihirdetett 1920. évi 8.420 ME sz. rendelet volt alkalmazandó.³⁹⁷

Az ítélkezési gyakorlat szekunder forrásokból valamelyest rekonstruálható. Ennek megfelelően például megállapítható, hogy a bíróság nem engedte földhöz jutni azt a személyt, aki részt vett az 1918. évi forradalomban, valamint az 1919. évi puccsban és az azt követő vörösterroiban. Ezen felül ugyanakkor voltak praktikus kizáró körülmények is. Eszerint nem kaphatott földet, illetve házhelyet az, aki már rendelkezett házzal, vagy aki magánüggyel tudna magának házat szerezni. Nem kaphatott földet az sem, aki nem rendelkezett önálló keresettel, vagy nem volt magyar állampolgár. Ez utóbbi kategóriába leginkább a hazánkban maradt orosz hadifoglyok estek. Fontos kitétel volt, hogy csak az kaphatott földet, aki legalább egy évtizede az adott településen élt életvitelszerűen és nem tanúsított kifogásolható magatartást 1918-ban és 1919-ben.³⁹⁸

VII. 2. Borsod vármegye³⁹⁹

Miskolc és környéke alapvetően érezte meg a trianoni békeszerződés új határokra vonatkozó rendelkezéseit, ez a kiválasztás egyik fontos szempontja volt, tekintettel arra, hogy itt plasztikusan kimutatható volt a levéltári források alapján⁴⁰⁰ az, hogy a határon túlra került földbirtokosok földjeit mennyiben és miként vették igénybe a földosztáshoz. Négy korábbi vármegye került közös igazgatás alá idővel, s az addigi regionális központ, Kassa impériumot váltott, így az addig kisebb települések jelentősége változott meg. Első sorban Miskolcot érdemes kiemelni, melynek ekkor még nem volt része Diósgyőr, illetve a később hozzácsatolt

³⁹⁵ Mészáros, 1979/1-2. 64.

³⁹⁶ Tolnay, 1991. 77.

³⁹⁷ Mészáros, 1979. 62.

³⁹⁸ Tolnay, 1991. 70.

³⁹⁹ A vármegye levéltári forrásainak elemzéséhez szükséges annak rögzítése, hogy az iratanyag az ideiglenesnek szánt egyesítés előtti időszakról tartalmaz iratokat, a történelmi Borsod vármegye vonatkozásában, amiként a gazdacímertárból származó adatok is csak a szűken vett borsodi településeket tartalmazzák.

⁴⁰⁰ Valamennyi, az Országos Földbirtokrendező Bíróság borsod vármegyei eljárásának irata a MNL-BAZML-VII-10/a jelzet alatt található az MNL Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Levéltárban.

kisebb falvak, ugyanakkor mint törvényszéki város, jelentős volt a földforgalommal összefüggésben.

A helyi paraszti társadalomról alapvetően két fféle primer forrás áll rendelkezésünkre. Az egyik az Országos Földbirtokrendező Bíróság iratanyaga, a másik pedig a gazdacímtár. Előbbi a különböző földigénylések, illetve a korábbi birtokosok és földművesek viszonyait teszi megismerhetővé, utóbbi pedig a térség gazdasági fejlettségéről ad átfogó képet az alábbiak szerint.

Az Országos Földbirtokrendező Bíróság megvizsgált iratanyagaiból levonható néhány előzetes következtetés is, melyeket az alábbiakban fejtek ki. A földosztás kezdeti időszakában számos házhelyet és művelésre alkalmas földet osztottak ki a vármegyében, így az Országos Földbirtokrendező Bíróság iratanyaga is elsődlegesen erre terjed ki. Vannak olyan atipikus ügyek is, melyek bár e fórum előtt zajlottak, mégsem a földosztáshoz kapcsolódtak. Ilyen például az az eset, amikor a megszálló román és szerb csapatok a megszállt területek kiürítésekor bizonyos állampénztárakból a bírói letétben őrzött értékeket elvitték és csak diplomáciai úton lehetett ezeket visszaszerezni.⁴⁰¹ Mindez történt 1923-ban, amikor Magyarország még tulajdonképpen diplomáciai karanténban volt, külkapcsolatai nehézkesek voltak, ha egyáltalán voltak. A magyar gazdaság kitettségét jól példázza, hogy milyen hatással volt a gazdasági világválság a magyar viszonyokra is. Az Országos Földbirtokrendező Bíróságnak ugyanis világválságot követően zömmel olyan ügyekben kellett eljárnia, amelyekben a korábban házhelyhez jutottak vagy az állam elővásárlási jogáról lemondást kérték, hogy a házhelyet értékesíthessék, vagy egyéb pénzügyi nehézségek miatt kértek haladékot a kétéves házépítési határidő szempontjából. A vizsgált levéltári források alapján ugyanis összességében megállapítható, hogy számos családnál jelentett problémát a kenyérkereső tevékenység hiánya, valamint a brutálisan megemelkedő építőanyagárak, amelyek ellehetetlenítették az építkezések befejezését, ha a házhelyhez juttatottak egyáltalán el tudták azt kezdeni. Levéltári forrás van arról, hogy 1929-ben⁴⁰² bizonyos Szilávik Lajosné megváltást szenvedett egykori tulajdonos telekvisszavétel iránt folyamodott az Országos Földbirtokrendező Bírósághoz, tekintettel arra, hogy több hátralékos sem fizetett neki időben. A tartozás mértéke 937 és 1540 pengő között mozgott, az eljárás során a bíróság valamennyi adóst meghallgatta, s jegyzőkönyvbe foglalta, hogy ki milyen ütemezés szerint vállalja a tartozása megfizetését. Ebből is látható, hogy bár a földosztás elején fontos szempont volt, hogy

⁴⁰¹ 1923. El. XX. sz. leirat

⁴⁰² 63.613/1929. OFB

a házhelyhez juttatottak alkalmasak legyenek a megváltási összeget megfizetni, a világválságot követően sokan fizetési nehézséggel találták magukat szembe, s az Országos Földbirtokrendező Bíróság előtt folyamatban lévő ügyekben is dominánssá váltak az adósságból, fizetéseképtelenségből származó ügyek. Természetesen jogi személyek, cégek is indítottak pert, így tett a Fried Mór és Fiai (Miskolc, Szentpéteri kapu 38.) is,⁴⁰³ mivel a diósgyőri házhelyigénylők 1927-ig összesen 387 pengő tartozást halmoztak fel vele szemben. Az Országos Földbirtokrendező Bíróság 1928. június 13. napján 15 napos fizetési határidőt adott az adósoknak azzal, hogy az adósok 215,25 pengő tartozást ismertek csupán el. A rendelkezésre álló iratanyag alapján nem állapítható meg, hogy a különbség miből fakadt, illetve arra sem találni magyarázatot, hogy miért pont ennyit ismertek el.

Összességében kijelenthető, hogy bár Borsod vármegye és különösen Miskolc a korszakban egyre inkább iparosodott vidék képét mutatja, a vizsgált területek gépesítettsége messze elmaradottnak tűnik. Jellemzően 1-1 lokomobil található ezeken a birtokokon, a művelés tehát zömmel kézi erővel történt. Alsózsoltán 5 tételnyi bejegyzés szerepel, melyből kiemelendő, hogy Munk Soma egymaga, vagy másodmagával két földbirtokos földjét is művelte haszonélvezőként, míg két gróf, Erdődy István és Vay Tihamér saját földjeit művelte.

Ezek zöme szántó, a haszonállatok tekintetében a sertés dominál. Erdődy gróf kapcsán kell kiemelni, hogy gr. Erdődy Károly földjén (örököséként talán) felesége tevékenykedett földművelőként Ónodon. E földek szántót, rétet, legelőt és erdőt is tartalmaztak, míg a haszonállatok körében a szarvasmarha dominál. Vay Tihamér kapcsán felmerül a kapcsolat a Baktalórántháza melletti Vay-családdal.

Alsózsoltca szomszédságában, Felsőzsoltán Szathmáry Pál tevékenykedett a saját földjén, míg bizonyos Xivkovits Emil földjén haszonbérliként a Szerencsi Cukorgyár tevékenykedett. Ezek a birtokok gyakorlatilag gépesítetlenek voltak, és hasonlóan az ónodi birtokhoz, itt is szarvasmarhák jelentették a haszonállatokat.

Miskolc hét tétellel szerepel, ezek között földtulajdonosként szerepel maga a város, illetve a helyi görögkeleti egyház is, utóbbi a már említett Xivkovits Emillel közös tulajdonosként, aki a közös földet művelte is. Itt gyakorlatilag kizárólag szántóföldek találhatók, ugyanakkor kiemelendő Mártonffy Béla telekkönyvi hivatalnok, aki mintegy 300 kataszteri hold (1 726 380 m² – összehasonlításképp: egy szabványos labdarúgó-pálya mérete 7140 m²) legelőjén juhokat tartott.

⁴⁰³ 54.446/1927. OFB

Kiemelendő, hogy a hozzávetőleg 43 000 lakosú Miskolcon 1, azaz egy darab lokomobil volt – igaz, ekkor nem tartozott hozzá Diósgyőr, Hámor, Hejőcsaba, Szirma és Görömböly, mely települések a gazdacímtárban külön sorban szerepelnek és jellemzően gépesítettebbek, mint a megyeszékhely.

A gazdacímtár adataiból következtetni lehet arra, hogy a parasztság mely csoportja bírt reprezentációval ezen a vidéken, illetve milyen változáson ment át a XX. század második felének erőltetett iparosítása során.

A Miskolc-környéki eljárások kapcsán fellelhető iratokból megállapítható, hogy zömmel házhelyek kijelölése és az évi haszonbér megfizetésével kapcsolatos ügyeket találunk, de megjelennek a létesítő törvény alapelvei is, így például a földre való érdemesség kérdései is. Egy 1924. évi ügyben⁴⁰⁴ Egerlövőn kellett döntést hozzon a bíróság Dudás Mátyás és Galambos Pál, valamint utóbbi tizenhat társa ügyében. Az eljárás tárgya az évi haszonbér mennyisége volt, az eljárás az 1925. július 5. napján kelt végzéssel indult meg. Különös módon a tárgyalás a községházán, illetve a perbe vont föld helyszínén volt, ami nem jelentett akadályt, hiszen a létesítő törvény erre kifejezetten lehetőséget biztosított. A tárgyaláson jelen volt Fekete Imre községi jegyző, valamint K. Miklós⁴⁰⁵ bíró, továbbá a létesítő törvény által megkövetelt szakértők. Az eljárás alapjául szolgáló beadványt megelőzte egy egyezségi kísérlet 1924. szeptember 25. napján, amiből látható, hogy az eljárás tényleges megindulása és annak kezdeményezése között több idő is eltelhetett. A rendelkezésre álló iratokból rekonstruálható az is, hogy hangsúlyosan jelennek meg a létesítő törvény alapelvei, vagyis az, hogy elsődlegesen a hadirokkantak, hadiözvegyek, hadiárva, majd az arany és ezüst vitézségi érdemmel kitüntetettek kerüljenek sorra. Fontos preferencia volt ezen felül a vitézi telkek és a csendőrs juttatása. A döntés végrehajtására a Magyar Földhitelintézet lett kijelölve, elsőrangú földbirtokpolitikai célként az egri székesfőkapitány vagyonváltsága volt megjelölve. Az ügyben külön relevanciával bír a tény, hogy Dudás Mátyás háborús szerzeménye is szerepelt benne.

Egy 1922. évi ügyben⁴⁰⁶ érdekes kérdéssel találta magát szemben az Országos Földbirtokrendező Bíróság. Ezen ügyben Densz Sándor felvilágosítása áll rendelkezésünkre, iratanyaggal együtt, mely utóbb a P.6511/1925. számú ügyben bírt jelentőséggel. A felvilágosítást Densz feltehetően a Miskolci Járásbíróság részére adta. Az eljárásban dr. Barcza

⁴⁰⁴ 13163/2024.

⁴⁰⁵ A perben nem Densz Sándor járt el, mint a többi ügyben, a levéltári forrásokból az eljárás bíró vezetőnéve nem volt megállapítható és további források hiányában rekonstruálni sem lehetett. Densz ugyanakkor számos perben eljár, ebből alappal feltehető, hogy az Országos Földbirtokrendező Bíróság nevében őt jelölték ki Borsod vármegye valamennyi földosztással kapcsolatos ügyének elbírálására.

⁴⁰⁶ 413/1922.

Ferenc és Dvorszki János, valamint utóbbi társai álltak egymással szemben. Az Országos Földbirtokrendező Bíróság előtt folyamatban volt megváltási ügyet gróf Szirmay ellen indították, tárgya csupán házhelyrendezés volt. A haszonbérelőket 150 kat. hold kishaszonbérlet kiadására kötelezte a bíróság, ezt a területet osztották fel a földhöz juttatandók között. Utóbb kétségessé vált az eljáró ügyvéd, dr. Barcza Ferenc meghatalmazása, egészen pontosan az, hogy pontosan mire is terjedt ki. Barcza több ügyben is eljárta, de a rendelkezésre álló irattári anyagokból nem állapítható meg, hogy mindben ügyvédként járt volna el. Az eljáró Miskolci Járásbíróság utóbb azt mondta ki, hogy „nem fogadható el az ügyvédi állítás, hogy az Országos Földbirtokrendező Bíróság által megváltott bármely darab föld megváltása ügyvédi eljárásnak az eredménye volna”. Az Országos Földbirtokrendező Bíróság előtti eljárásban az ügyvéd ugyanis csak indítványt tehetett, s a kérelmezők harmadának nem volt jogi képviselője. Itt került kimondásra az az alapelv, hogy a közérdek meglétét a tárgyaló bíró javaslata alapján az Országos Földbirtokrendező Bíróság állapítja meg.

Fontos házhelykiosztási ügy iratai lelhetők fel 1926-ból,⁴⁰⁷ mely rávilágít arra is, hogy a házhelyek kiosztása milyen hosszan elnyúlt. Ebben az ügyben Bódogh Albert volt a megváltást szenvedő Miskolcon és Diósgyőrben. A kérelem arra irányult, hogy Bódogh földjét csakis akkor osszák ki a végrehajtás során, ha az előtte kiosztandó földek nem elegendőek a házhelyigények kielégítésére. A végrehajtás során Balás Elemér, a m. kir. Curia bírója járt el, aki felterjesztésében maga is méltányosságot kért.

Egy 1924. évi ügyben⁴⁰⁸ az állam részére átvett ingatlanok után fizetendő haszonbér kötelezettje személyének megállapítása volt a tárgy. Az ügy a kir. Curia elé került,⁴⁰⁹ mely ügyben báró Vay Elemér birtokából 155 kat. hold lett átvéve azzal, hogy az 1921/1922. gazdasági év végén kellett azt átadni. A tárgyalásra 1922. november 28. napján került sor azzal, hogy a tényleges birtokba adással 1923 tavaszáig vártak a rossz idő miatt. A földhöz jutottak így parlagon hevert földet vették át. Az eljárás során megállapítható volt, hogy a megváltást szenvedő fél a földet időben átadta, s azt a Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetsége kiosztás céljából átvette.

Voltak olyan esetek is, amikor utóbb kiderült, hogy kevesebb házhelyre van szükség, mint amennyihez földet sajátítottak ki. Egy ilyen eset 1927-ből⁴¹⁰ rekonstruálható, melynek keretében Tiszadorogma ügyében kellett kiegészítő ítéletet hozni a korábban 17.620/1924.

⁴⁰⁷ 29.759/1926.OFB

⁴⁰⁸ 21.558/1924.OFB

⁴⁰⁹ Pk.VIII.1128/10/1923. (Az ügyszám alapján arra lehet következtetni, hogy az Országos Földbirtokrendező Bíróság eljárása perenkívüli eljárás volt, mellyel ellentétes a levéltári források szóhasználata, pl. az a tény, hogy a korábban bemutatott 13163/1924. sz. ügyben a bíróság a „Magyar állam nevében” hozott ítéletet.)

⁴¹⁰ 7926/1927.OFB

számon folyamatban volt eljárásban. A kiegészítő ítéletben mindössze annyi lelhető fel, hogy az útra vonatkozó eredeti ítéleti rendelkezéseket hatályon kívül helyezték.

Egy másik ügyben 1927-ben⁴¹¹ Tiszadada megváltási ügyében járt el az Országos Földbirtokrendező Bíróság. Itt a bíróság kiadta az igényelt nyolc darab házhelyet azzal, hogy ítéletében tudomásul vette, hogy akiknek juttatta, azok már birtokba is vették. Az érdemesség mint szempont itt *expressis verbis* megjelenik az ítéletben. Ugyanígy jelenik meg a birtokban lét és az érdemesség egy 1928. évi ügyben.⁴¹² Itt egy korábbi ügyben⁴¹³ a házhelyhez jutottak közül tizenheten lemondtak róla, a bíróság pedig tizennyolc főnek juttatott földet, megint csak tudomásul véve, hogy már birtokban vannak. Ennek keretében mintegy 22.200 négyszögölnyi terület kiadására került sor.

Mint minden tulajdonjogkorlátozás esetén, itt is problémát jelentett a megváltási ár, tekintettel arra, hogy a megváltást elszenvedők ritkán voltak maradéktalanul elégedettek a – mai fogalmaink szerinti – kártalanítás összegével, ellenértékével. Az Országos Földbirtokrendező Bíróság 1928. évi döntésében⁴¹⁴ mondta ki, hogy a haszonbérek megállapítása óta az ingatlanok forgalmi értéke csökkent, ezzel utasítva el az alapügyben⁴¹⁵ félként részt vett valamennyi fél fellebbezését.

Jól rekonstruálható 1924-ből⁴¹⁶ Nyomár és Damak lakosainak ügye, melyben házhelyek kijelölését kérték. Az Országos Földbirtokrendező Bíróság a kérelmezőket érdemesnek találta, ugyanakkor az egyik település határában nem volt megváltható ingatlan, melynek következtében cserekárpótlásra került sor. Nyomár esetében templom és iskola létesítése volt szükséges, melyekhez (és a házhelyekhez) utat és kutat is kellett telepíteni. Nyomár abban a szerencsés helyzetben volt, hogy ezek a kötelezettségek „a község fejlesztésének természetes irányának” megfeleltek.

Damak esetében már más volt a helyzet. Itt a házhelyek máshol nem voltak elhelyezhetők, továbbá megjelent egy újabb szempont is, miszerint az eredetileg proponált házhelyek nem feleltek meg sem közegészségügyi szempontból, sem a község fejlődésének igényei szerint. A csereingatlanok mintegy egy kilométerre voltak a községtől. A rendelkezésre álló iratanyagból

⁴¹¹ 1759/1927.OFB

⁴¹² 20.740/1928.OFB

⁴¹³ 7581/1926.

⁴¹⁴ 27.119/1928.OFB

⁴¹⁵ 60.773/1927/Kb.VI. (Az alapügyben az a Densz Sándor járt el, aki a miskolckörnyéki ügyekben szinte valamennyi ügyben eljár az Országos Földbirtokrendező Bíróság nevében.)

⁴¹⁶ 3611/1924. OFB

a létrejött egyezsége csak közvetve lehet következtetni, tekintettel arra, hogy az Országos Földbirtokrendező Bíróság egy egyezséget jóváhagyott.

VII. 1. 3. Az Országos Földbirtokrendező Bíróság és a földreform mérlege

A paraszti társadalom a kiegyezést követően megmaradt valamennyi társadalomfelfogás szempontjából a hierarchia legalján,⁴¹⁷ elegendő csak Erdei Ferenc kettős társadalomról vallott elgondolását felidézni, de ugyanez figyelhető meg más megközelítésben Weiss Istvánnál is. Összevetve a szakirodalom és a levéltári források anyagait, a kortársak szemében felülről nézve a paraszti társadalom épp oly távoli és félreértelmezett volt, mint a határon túli magyarságé. A helyi „forradalmak”, a falvak közti konfliktusok egészen más dimenzióban mozogtak, mint azt Budapestről látni lehetett volna és sokkal inkább fakadnak abból a lelkiületből, melyről Illyés Gyula ír a Puszták népe bevezető gondolatai közt.

A világháború első szakaszát követően a társadalmi keretek felbomlása felvetett egy régóta szunnyadó kérdést, jelesül a földosztás problematikáját. Az ekkor megszerveződő kisgazdapárt legfőbb programja volt ennek megvalósítása, s Nagyatádi Szabó István mögött feltehetően tényleg valós társadalmi bázis volt a korszakban, nem véletlen, hogy Károlyi Mihály számolt vele. A földosztás ugyanakkor egy-egy szimbolikus, jellemzően a miniszterelnök saját uradalmában található földek parcellázásán túl nem jutott. A Nagyatádi-féle parasztmozgalom ugyanakkor politikai értelemben kisebbségnek számított, viszont a Duna két oldalán eltérő módon létezett. A somogyi cselédforradalom ugyanakkor sokkal inkább szólt a Károlyi-féle földreform sabotálásáról, mintsem a tényleges földosztásról.

Az Országos Földbirtokrendező Bíróság eljárásainak iratanyagát áttekintve rögzíthető, hogy a tekintély, vagy annak mímélése ebben a körben is jelentős szerepet kap, a beadványok a földosztás első időszakában, a húszas években inkább fejezik ki az alázatosságot, míg a harmincas években, amikor már a házhelyek kiosztása megtörtént és a jelzálogjogok bejegyzése az eljárások tárgya zömmel, inkább a kétségbeesettség és a reménytelenség tükröződik – nemcsak az ügyfelek, hanem a jogi képviselők oldalán is, amiként a bíróságok kapcsán is megjelent az indokolások egységesülésében.

⁴¹⁷ A parasztság periférijellege szempontjából a korabeli szakirodalom és értelmiség eltekint attól, hogy a társadalomnak volt egy olyan szegmense, amelynek a periféria való bekerülés már hatalmas társadalmi ugrást jelentett volna. A tudomány hajlamos szemet hunyni afölött, hogy mind a XIX., mind a XX. században élt a magyar társadalom mellett egy tulajdonképpen párhuzamos társadalom, a cigányságé, melyet nem érintett sem a földosztás, sem az egyéb társadalmi változások az osztrák-magyar kiegyezést követően, sem pedig a jelen kutatás szempontjából releváns földosztás.

A levéltári forrásokból megállapítható, hogy a trianoni békeszerződéssel erősen érintett Borsod vármegyében kifejezetten nagy igény mutatkozott nemcsak a termőföldek, hanem a házhelyek iránt is. Az igénylések zöme községeket érintett, ugyanakkor az is rekonstruálható volt, hogy az egyházi földeket is igénybe vették a házhelyek kiosztásakor, ha az vált szükségessé, tekintettel arra, hogy a tulajdonos, a mai kassai főegyházmegye a határon túl rekedt, földjei jelentős része ugyanakkor a trianoni Magyarországon maradt, így az a létesítő törvény szabályai és céljai szerint felosztható volt. Az is nyilvánvaló a levéltári források alapján, hogy az Országos Földbirtokrendező Bíróság előtti eljárások két jól elkülöníthető szakaszra oszthatók. Ahogy korábban kifejtettem, az első szakasz a földosztás körüli felbuzdulás időszaka, amikor a házhely- és földigénylők sorra jelentik be igényeiket, községek terjeszkednek (ld. még Jász-Nagykun-Szolnok megye, ahol új községek jönnek létre a földosztással érintett települések mellett), míg a második szakasz a kijózanodásé, amikor a házhelyhez jutottak szembesülnek a magas árakkal, az építőanyagok költségeivel, valamint azzal, hogy egymaguk mégsem képesek házat építeni a megadott, kétéves határidőben. Ebben a szakaszban jelentkeznek azok az eljárások, amelyeknek alapja, hogy a házhelyhez jutottak nem képesek fizetni a megváltási pénzeket, ami egyúttal a földreform egyik nagy hibáját is a felszínre hozza, vagyis azt, hogy a földmegváltás költségét a földhöz juttatottakra terhelte a magyar állam. A földosztás természetesen nem jelentett maradéktalan sikert, nem is jelenthetett, hiszen jóval több földhöz jutni kívánó volt, mint kiosztható föld, ugyanakkor lényeges előrelépést jelentett az addigi kísérletekhez képest. A társadalom periferiája ugyanakkor nehéz helyzetben volt, a mezőgazdasági cselédek az utolsó helyen voltak a földhöz juttatandók listáján, holott talán nekik lett volna a legnagyobb szükségük rá. Nehezítette a földosztást Horthy Miklós döntése, mely megkövetelte, hogy a kiosztandó földek egy része vitézi telek legyen, hiszen ígéretet tett a világháború első szakaszában vitézségi érdemet szerezettek földhöz jutására. Mindezek alapján kijelenthető, hogy a földosztás során sokaknak akartak földet juttatni, sokan is akartak, ugyanakkor mint véges jószágot, nem lehetett felosztani mindenki meglegedésére. A társadalmi viszonyokat ugyanakkor alapvetően át tudta rendezni a földosztás. A kisgazdák társadalmi bázisát jelentő felső paraszti osztály mellett megjelent egy olyan társadalmi réteg, amely alapvetően az 1920 utáni berendezkedés kedvezményezettje volt. A Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja a kisgazdákkal történt egyesülés után alapjaiban tudta évtizedes távlatban meghatározni az ország politikai berendezkedését, így a földosztás – ebből a szempontból – mindenképp sikeresnek tekinthető. Az már kevésbé írható a földosztás, még közelebb a KNEP javára, hogy több kormánypárti politikus is a földosztást az ún. „zsidókérdés” megoldására is

fel kívánta használni azáltal, hogy a zsidó személyek tulajdonában lévő földeket korlátlanul a földosztás szolgálatába kívánta állítani.⁴¹⁸

Az Országos Földbirtokrendező Bíróság a rábízott feladatot elvégezte, az elé kerülő ügyekben a jogszabályoknak és főként azok céljainak megfelelően járt el, a levéltári forrásokból megállapítható, hogy ahol szükséges volt, ott méltányosságot gyakorolt. Különösen fontos volt ez a világválságot követő években, ahol az állam elővásárlási jogáról kellett döntsön. Ennek az időszaknak egy másik tipikus eljárása volt a terhelési tilalommal érintett ingatlanok esetében a jelzáloggal való megterhelés engedélyezése. A házhelyhez jutottak ugyanis sok esetben csak úgy tudták befejezni, a szükségeshez mérten bővíteni a házukat, ha az építőanyagot hitelre vették meg, ehhez viszont – főként a válság bizonytalan éveiben – a vállalkozók ragaszkodtak a jelzálogjog bejegyzéséhez. Megállapítható a levéltári források alapos áttekintése nyomán, hogy a gazdasági világválságot követően az Országos Földbirtokrendező Bíróságnak ezekkel az ügyekkel volt a legtöbb dolga.

Az OFB iratanyagából ugyanakkor nemcsak a földosztás köztörténeti környezetére vonhatók le következtetések, hanem olyan tárgyban is, amik a korabeli igazságszolgáltatást alapvetően érintették. Ezek közül példaként említettem a külföldre zsákmányolt letéti pénzeket, de alapvetően a szövegezés, a beadványok terjedelme, tárgya is híven mutatja, hogy az igazságszolgáltatás milyen változásokon ment keresztül ebben az időszakban.

VIII. Összegzés

A bíróságok szervezete történetének idehaza és nemzetközi viszonylatban is páratlan szakirodalmi bázisa van, ezek ugyanakkor leginkább a lineáris-deszkriptív modellt követik, így jelen dolgozatban bár felhasználhatóak voltak, mégis indokolt volt visszanyúlni a szabályozáshoz, valamint az elfogadás körülményeinek vizsgálatához. A térszemlélet ebből a szempontból újdonságként hathat a tudományos életben, ehhez igyekeztem jelen disszertációval hozzájárulni. Fontosnak tartottam, hogy olyan speciális bírói fórumot válasszak részletesebb elemzéshez, amelynek jól körülhatárolható időszaka, eljárása volt, erre pedig az Országos Földbirtokrendező Bíróság kifejezetten alkalmas volt annál is inkább, mert a földosztás harmadik próbálkozására megtörtént, noha annak számos hátránya volt, például az a tény, hogy mind Nagyatádi, mind Rubinek a parasztságra kívánta hárítani a földosztás költségeit.⁴¹⁹ A korszakra jellemző módon megjelent itt is az antiszemitizmus, amennyiben a KNEP képviselői az ún. „zsidóföldek” felosztásában látták a földosztás megvalósításának egyik

⁴¹⁸ Mészáros, 1979. 76.

⁴¹⁹ Mészáros, 1979. 46.

módját.⁴²⁰ Nem valósult meg ugyanakkor az a követelmény, hogy a bíróság teljesen független legyen,⁴²¹ ugyanakkor a mai fogalmaink szerinti jogállamiság legplasztikusabb csorbája nem ez volt.

A bíróságok mint szakrális terek vizsgálatával a tudomány tulajdonképpen adós, bár a bírósági épületeket mint épületeket többen vizsgálták, az építések körülményei, a kialakításuk mozgatórugói ismertek, de mint „szent” tér kevésbé voltak a kutatások homlokterében mindeddig. Meggyőződésem, hogy a bíróságok szakralitása a jövőben nagyobb hangsúlyt fog kapni, leginkább azért, mert rohanó világunk sebesen halad az online bíróságok és az alternatív vitarendezési formák felé, mellyel párhuzamosan a bíróságok is veszíteni fognak fennköltségükből. A választottbíróságok esetében megfigyelhető már most ilyen trend, a legtovább várhatóan a büntetőbíróságok fognak kitartani ezzel összefüggésben. Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni ugyanakkor, hogy a vitarendezések alternatívái a legtöbb esetben a polgári rendes bíróságok kudarcaiból nőnek ki.⁴²² Ez azt is jelenti, hogy minél kisebb például a gazdasági élet szereplőinek a bizalma az állami bíróságokkal szemben, annál hamarabb fordulnak alternatív fórumokhoz. Az állami bíróságok pedig szemmel láthatóan küzdenek nemcsak az ügghátralékokkal, személyzethiánnyal, hanem mindezek legfőbb okával, a költségvetési források elégedetlenségével is. Ez szükségszerűen kihat az ítélkezési tevékenységükre is, az eljárások elhúzódnak és olyan költségek is keletkeznek, melyek pénzben csak közvetett módon fejezhetők ki.

Az első polgári jogi kódexünk még külön eljárásként nevesítette a rendszerváltás után a választottbírósági eljárást,⁴²³ a jelenleg hatályos már egyértelműen a bírói utat tartja evidensnek, noha a jogalkotási reformcsomag részeként a választottbírósági eljárás is megkapta a maga új joganyagát, mely lényegesen korlátozóbb, mint a megelőző volt. A 2013. évi magánjogi kódex a bírói út alternatívájaként mindössze a jegyzői birtokvédelmet és a gyámhatósági eljárásokban kérhető védelembé vételt emeli ki, amely a magánjogi viszonyok közigazgatási szereplők általi garantálását jelenti. Természetesen a Ptk. is kizár bizonyos kötelmeket a bírói úton nem érvényesíthetők közül, de ebben semmi újdonság nincs a római joghoz képest. Ami viszont mindenképp újdonság, hogy a Ptk., bár elismeri a választottbírósági eljárás lehetőségét, azt a részletszabályok között említi, nem pedig a bevezető, alapelvi

⁴²⁰ Mészáros, 1979. 75 sk.

⁴²¹ Susskind, 2023. 41.

⁴²² Susskind, 2023. 42.

⁴²³ 1959. évi IV. törvény 7. § (2) bekezdés „Bírósági peres eljárás helyett a felek választottbírósági eljárást köthetnek ki, ha legalább a felek egyike gazdasági tevékenységgel hivatásszerűen foglalkozó személy, a jogvita e tevékenységével kapcsolatos, és a felek az eljárás tárgyáról szabadon rendelkezhetnek.”

rendelkezések között. Ebből álláspontom szerint levonható az a következtetés, hogy a jogalkotó célja az volt, hogy a polgári jogviták elsődlegesen a túlterhelt, lassú, végső soron akár költségesebb állami bíróságok előtt folyjanak.

Azt állítottam, hogy a választottbíróságok mint speciális, magánjogi alapokon nyugvó különbíróságok léte alátámasztja azt, hogy a bírói hatalom ugyan oszthatatlan, gyakorlása során mégis megfigyelhetők olyan jellegadó különbségek, melyek mentén beszélhetünk az állam igazságszolgáltatási monopóliumának megosztásáról. Ezen tézis kizárólag a választottbíróságok terén értelmezhető, tekintettel arra, hogy a különbíróságok szükségszerűen az állami igazságszolgáltatás specifikációját jelentik.

A kutatásaim során arra a következtetésre jutottam, hogy az állam kétségtelenül lemond az igazságszolgáltatási monopóliumáról, ebből fakadóan a bírói hatalmi ágon megfigyelhető egyfajta megosztottság. Ez nem jelenti ugyanakkor azt, hogy az állami bírói hatalom további oszthatósága realitás lenne, tekintettel arra, hogy a hatalmi ágak szétválasztásának rendszere csak az állam koordinátarendszerében értelmezhető, a választottbíróságok pedig azon kívül helyezkednek el. Hiába törvény engedi a működésüket, semmilyen más, vitás kérdéseket eldöntő és elsődlegesen e célból létrehozott szervnél nem figyelhető meg ilyen fokú autonómia. Mindebből fakad tehát az, hogy nem értelmezhető a bírói hatalom tovább oszthatósága. A bírói hatalom az állami. hatalmak egyike, míg a választottbíróságok a felek magánautonómiájának eredményeként eljáró speciális szervezetek. E magánautonómiából fakad nemcsak az eljárási legitimáció, hanem az is, hogy a felek önként vetik alá magukat az ítéletnek. Ez utóbbi értelemszerűen nem alkalmazható a rendes bíróságokra, tekintettel arra, hogy ott alávetés csak az illetékesség síkján értelmezhető, a nagy egész szempontjából nem. A bírói ítéleteket végső soron állami közreműködéssel lehet végrehajtani, de azoknak mindenki köteles eleget tenni.

A hipotézis ettől függetlenül nem volt téves abban az értelemben, hogy szükséges volt megvizsgálni, tekintettel arra, hogy felmerülhet az igény, hogy a jelenleg engedélyezett egynél több választottbíróság működhessen ismét Magyarországon, illetve azért is indokolt volt a vizsgálat, mert az állam és a gazdasági szereplők közti kapcsolat fluiditása megköveteli, hogy az államok engedélyezzenek olyan alternatív vitarendezési formákat, melyek függetlenek az adott államtól, összhangban a globalizált piaccal, valamint az új technológiák jelentette kihívásokkal. További kutatás tárgya lehet az, hogy a mesterséges intelligencia és a kriptopénzek világában milyen további alternatívái lehetnek a vitarendezéseknek, melyhez fogódzkodót jelenthet a vitarendezési lehetőségek jogtörténeti ismerete.

Azt állítottam, hogy az a tér, amiben az igazságszolgáltatás zajlik, legyen az fizikai, szakrális, vagy társadalmi, befolyásolja az állampolgárok egymáshoz, a bíróságokhoz, valamint a bíróságoknak az állampolgárokhoz való viszonyát.

A kutatás során megbizonyosodtam arról, hogy az igazságszolgáltatási tér hatással van a felek egymás közti, valamint a bíróságok és az ügyfelek egymással szembeni relációjára. Ezt támasztja alá, hogy az egyes különbíróságok, illetve a választottbíróságok eljárásában olyan személyek vettek részt, akik a peres felek hivatásrendjéből származnak. Erre példa a kereskedelmi bíraskodás, de még inkább a földosztás bíróságának összetétele, tekintettel arra, hogy a létesítő törvény maga is megkövetelte, hogy az Országos Földbirtokrendező Bíróság tagjai közt olyanok legyenek, akik a földművelésben jártasak, továbbá cél volt, hogy a szakmai fórumok is képviseltetve legyenek. Fontos következtetés ebben a körben az is, hogy egészen 1953-ig a polgári pereknek erős szakrális jelleget biztosított az eskü intézménye, mely ugyanakkor nem volt része a választottbírósági eljárásoknak. Ez is azt támasztja alá álláspontom szerint, hogy a választottbíróságok eljárásában tisztán és kizárólag a felek akarata döntött, az eljárás – azáltal, hogy nélkülözte a rendes perek gesztusait – gyorsabbá és szikárabbá vált, mindazonáltal az ilyen eljárásokban hozott döntések sokkal inkább nyugodtak a perben előterjesztett bizonyítékokon. Ez a körülmény a választottbírósági ítéleteknek többletjelentőséget biztosított. Fontos ugyanakkor, hogy a polgári perek szakralitása nem szűnt meg, sokkal inkább megváltozott, kikerült a kódex szabályaiból, ugyanakkor megmaradt a tárgyalótermen belül olyan szimbolikus aktusoknál, mint például a tanúk figyelmeztetése a hamis tanúzás következményeire, vagy a felek figyelmeztetése a peranyagszolgáltatási kötelezettségre, valamint a bizonyítási kötelezettségeikre. Ez a fajta szakralitás olyan része minden peres eljárásnak, mely akkor is megmarad, ha minden más, hasonló célú gesztust eltávolítunk a kódexekből.

A XX. századi jogtörténetben két eljárástípust leszámítva peres eljárások az erre a célra emelt épületekben zajlottak. A fentebb felvázolt, a forradalmi törvényszékek eljárásai nélkülöztek minden gesztust, aktust, melyek az addigi bírósági eljárásokat jellemezték, a tárgyalásokra nem egy esetben került sor szabad ég alatt, mely akár azt is bizonyíthatná, hogy nem az épület adja az eljárás feljebbvalóságát, ugyanakkor ezekben az eljárásokban ilyenről nem lehetett szó, tekintettel arra, hogy a proletárdiktatúra minden jogtörténeti hagyomány, továbbá a történeti alkotmány antitézise volt, nyílt célként kitűzve maga elé, hogy felszámolja az addigi jogrendszert, bírósági szervezetet, s mindazt, ami meggyőződése szerint a munkásosztály felemelkedésének akadályát jelentette.

A másik ilyen eljárási forma az Országos Földbirtokrendező Bíróságé volt. Megállapítható a szakirodalomból, valamint a fennmaradt eljárási okiratokból is, hogy az OFB tarthatott tárgyalást a megváltandó földön is, melynek alapvetően praktikus céljai voltak. Tekintettel arra, hogy az eljárásnak fontos eleme lehetett a szakértő eljárása, lényegesen könnyebb volt úgy döntést hozni, ha a bíróság megy ki a helyszínre (mely eljárástípust valamennyi perjogi kódexünk ismerte), s az egész tárgyalást ott tartják meg. Mindettől függetlenül az OFB eljárásának szakrális jellegét nem az vonta el, hogy a helyszínen tartották a tárgyalást, hanem sokkal inkább az, hogy az eljárás jellege – bár kétségtelenül bíróságról volt szó – közelített némileg a közigazgatáshoz. A kutatás egyik eredménye, melyre a hipotézisem külön nem tért ki, hogy különösen az Országos Földbirtokrendező Bíróság létrehozása körüli vitákat megvizsgálva megállapítható, hogy eleinte a jogalkotás nem bíróságban gondolkodott, hanem tanácsban, mely sokkal inkább lehetett volna a korabeli közigazgatás része.⁴²⁴ Hogy mégis bíróság lett, az álláspontom szerint abból fakadt, hogy a tulajdonviszonyok ilyenén megváltoztatását a korabeli végrehajtó hatalom nem kívánta magára venni, így a bírósági forma mellett döntöttek, mivel az ítéleten alapuló tulajdonjogelvonás kevesebb társadalmi feszültséggel jár, egyszersmind a politikai felelősséget is a minimumra csökkenti. Hogy bíróság volt-e az OFB a szó klasszikus értelmében, látszólag nehéz megmondani, valójában a kutatás eredményeként inkább az jelenthető ki, hogy nem. Névleg, jellegét tekintve közelített hozzá, de tagjai nemcsak bírók voltak, az eljárás jellege, célja sokkal inkább egy, a közigazgatás és az igazságszolgáltatás határán fekvő intézményt jelenített meg.

Azt állítottam, hogy a XXI. században – éppen a XIX. század és a XX. század első felének mintái alapján – kiemelt jelentősége van annak, hogy legyenek nemcsak választott-, hanem különbírók is, melyek bár eltérő alapokon nyugvó legitimációval jelentkeznek, mégis választ adnak a differenciálódó jog jelentette kihívásokra. Ennek keretében a mindenkori jogalkotónak érdemes folyamatosan vizsgálnia azt, hogy vannak-e kellő számban olyan speciális tudást igénylő ügytípusok, melyre érdemes lehet akár választott-, akár különbírókat szervezni.

A legutóbbi magyar jogalkotás a centralizáció irányába halad. Megfigyelhető, hogy az iparosodással egyidejűleg a bírósági szervezetrendszer is diverzifikáltabb lett, a modern

⁴²⁴ A jogalkotás körüli vita sokkal inkább azon a síkon zajlott, hogy szükséges-e egy új szervezeti forma létrehozása. Nagyatádi Szabó István a földosztással kapcsolatos kérdéseket a rendes bíróságokra akarta bízni, míg Rubinek ragaszkodott ahhoz, hogy külön szervezet jöjjön létre a földosztással kapcsolatos kérdések rendezésére. A létrejött kompromisszum nyomán jöhetett létre ez az – álláspontom szerint – hibrid megoldás, mely bár bíróság, de személyi összetételét tekintve domináns benne a közigazgatási jelleg is. Ehhez részletesebben ld. Mészáros, 1979. 47. és 51.

társadalmakban pedig különbíróóságok egész sora jött létre. Magyarországon elsődlegesen a kereskedelmi élet hívta életre a saját szakbíróóságait, de a XX. század első felében megjelentek a munkaügyi bíróságok is, nem beszélve a büntetőbíróóságok változó szervezetrendszeréről. Kutatásaim során bizonyítottam láttam azt a feltevést, hogy a centralizáció rossz irány, sokkal inkább volna szükség speciális bírósági fórumokra. A munkaügyi bíróságok visszaintegrálása a törvényszékek szervezetébe alapvető hibákat hozott elő. A másodfokon eljáró ítélőtáblák bírái sok esetben nem voltak tisztában a munkaügyi szabályok speciális jellegével, mely közvetve sértette a jogbiztonság elvét is. A kutatásaim eredményeként bizonyítottam látom, hogy a munkaügyi bíráskodás olyan szervezeti struktúrát jelentett, mely reagálni tudott nemcsak a foglalkoztatás eltérő jellegére, de kifejezésre juttatta azt a tényt is, hogy bár a munkaviszony sui generis jogviszony, az alapja valahol mégis a magánjogban keresendő, igaz, a felek egymás mellé rendeltsége a munkáltató szükségképpen gazdasági fölénye mentén nem értelmezhető. A kereskedelmi bíráskodás ezzel szemben nem ennyire könnyen megválaszolható kérdés. Kétségtelen, hogy a gazdasági élet szereplői számára megnyugtatóbb, ha vitás ügyeiket olyan bírók tárgyalják, akik nemcsak a jogszabályokat, hanem a kereskedelmi gyakorlatokat is ismerik, ugyanakkor az egységes magánjogi kódex mellett messze nem biztos, hogy létjogosultsága lenne a kereskedelmi különbíróóságoknak. Utóbbiak mellett szól ugyanakkor az is, hogy a kereskedelmi életben számos olyan trend figyelhető meg, melyek – a fogyasztói jogok mind egzaktabb megfogalmazása mellett – indokolják, hogy az ilyen ügyekben az eljáró bíróságon ne csak jogászok, hanem a kereskedelemben jártas személyek is részt vegyenek. Itt természetesen érdemes megfontolni annak lehetőségét is, hogy olyan gazdasági környezet jöjjön létre, melyben a választottbíróági eljárás mintegy pótolni tudja a kereskedelmi különbíróóságokat, de ha az állam komolyan gondolja a gazdasági élet szereplőivel való együttműködést, akkor mindenképp érdemes a későbbiekben egy kereskedelmi bírósági szervezetet kiépíteni.

A kutatás során az is egyértelművé vált számomra, hogy a megoldás nem abban az irányban keresendő, hogy bizonyos ügyeket lehet-e a bíróságon kívüli szereplőkre bízni. Itt nem a választottbíróóságokra gondolok, sokkal inkább a közjegyzőkre. Noha vannak olyan jól körülhatárolható eljárástípusok, ahol logikusnak tűnhet a közjegyzők eljárása, ilyen esetekben is inkább a különbíróóságok felé érdemes fordulni. A családjogi ügyek kapcsán mindenképp indokolt lehet egy külön szervezet kiépítése, noha ennek jelentős költségvonzata is lehet, tekintettel arra, hogy ezek járásbíróági szinten indulnak, márpedig a járásbíróóságok ekkénti megduplázása nem indokolt. Ami viszont indokolt lehet, az a járásbíróóságokon belüli speciális

tanácsok – ekként különbíróóságok – létrehozása, ahol nemcsak a szakember bíró jár el, hanem olyan szakterületek képviselői is hatással lehetnek az ítéletekre, akik párkapcsolati, gyermekvédelmi kérdésekben jártasak. A családjogi ügyek elbírálása átalakításának következményeit jelen kutatásban nem vizsgáltam, de mindenképp indokolt ebben az irányban tovább gondolkodni, tekintettel arra, hogy olyan speciális szakértelmet is igénylő területről van szó, mely indokolja a jogászi szakértelmen túli tudást is.

Szintén érdemes tovább gondolni azt a kérdést, hogy a közbeszerzésekkel kapcsolatos gazdasági jogviták jó helyen vannak-e a rendes bírósági szervezetrendszeren belül, s nem lehetne-e a Közbeszerzési Döntőbizottságot átalakítani egyfajta speciális különbíróósággá, akár az Országos Földbirtokrendező Bíróság mintájára, mely fórumról a Kúriához lehetne fellebbezéssel élni. A közbeszerzések világa a jogászok számára is speciális szakértelmet kíván meg, így alappal várható el, hogy az ilyen szerződésekből eredő jogviták külön fórum elé kerüljenek.

Megfontolást igényelnek a speciális kártérítési perek új fórum elé utalása is, itt elsődlegesen az egészségügyben elharapódzó műhibaperekre gondolok. Ezek olyan pertípusok, melyeknek az általánoshoz képest eltérő dinamikája van, és szükségszerűen szakértői bizonyításra van szükség. E körben megfontolandó különbíróóságok létrehozása, tekintettel arra, hogy az eljárni jogosult állami bíróságok eljárása kifejezetten lassú, a szakértői bizonyítás pedig lényegesen elhúzza a befejezés várható idejét. E körben indokolt lehet olyan bírói tanácsok létrehozása, ahol legalább az egyik tag orvosszakmai szempontból képes az ügy megítélésére. Különösen fontos ez azért is, mert a 2016. évi perjogi kódex már kifejezetten nevesít olyan esetet, amelynek alapja a kórházi műhibaperekben kialakult felsőbíróági gyakorlat, mely szabályozás ellenében a kórházak tulajdonképpen védtelenek.

A 2016. évi Pp. egyik fontos újítása a bizonyítási szükséghelyzet néven meghatározott új jogintézmény, melynek gyökerei az orvosi műhibaperekben keresendők. A 2016. évi Pp.-hez fűzött indokolás szerint „ha a károsult egészségkárosodásának pontos oka nem állapítható meg, a lehetséges okok közül mindazokat vizsgálni kell, melyek a kórház tevékenységéhez kapcsolhatók. Ha valamely lehetséges okhoz kapcsolódóan a kórház az elvárható gondos eljárását nem tudja bizonyítani, a kártérítési felelőssége megállapítható”.⁴²⁵ Az indokolás hivatkozik több kúriai döntésre, melyek közös vonása, hogy azok mindegyikét egyazon tanács hozta, jelen dolgozatban részint ezen döntések közül kívánok elemezni, továbbá megvizsgálni

⁴²⁵ A Pp. 265. § (3) bekezdésének indokolása

azt a kérdést, hogy miként kerülhetett egy eljárásjogi kódexbe egy olyan jogintézmény, amely anyagi jogi hibridet teremt az általános és a veszélyes üzemi kárfelelősség szabályainak különös ötvözeteként. A kiindulópontot az általános és a veszélyes üzemi kárfelelősség szabályaiban érdemes keresni. Alapvetően törvény tiltja a jogellenes károkozást,⁴²⁶ az így okozott kárt a károkozó köteles megtéríteni, kivéve, ha bizonyítani tudja, hogy magatartása nem volt felróható.⁴²⁷ A korábbi megfogalmazás szerint a kivételt az jelentette, ha a károkozó úgy járt el, ahogy az az adott helyzetben általában elvárható volt.⁴²⁸ Ezzel szemben az, aki fokozott veszéllyel járó tevékenységet folytat, köteles az ebből eredő kárt megtéríteni, kivéve, ha bizonyítja, hogy a kárt olyan elháríthatatlan ok idézte elő, amely a fokozott veszéllyel járó tevékenység körén kívül esik.⁴²⁹ A két felelősségi alakzat közötti további lényegi különbség, hogy előbbi ötéves, utóbbi hároméves elévülési időn belül érvényesíthető.

A 2016. évi Pp.-be emelt jogintézménynek ugyanakkor az a sajátossága, hogy az elévülési idő szempontjából explicit az általános kártérítési felelősség szabályait rendeli alkalmazni, s a kártérítési felelősség alapjául is a jogellenes károkozás, a kár bekövetkezése és a kettő közti okozatiság feltételét szabja, a kimentési kötelezettség körében a felróhatóság (korábban általában elvárhatóság) helyett gyakorlatilag a tevékenységi körön kívüliség felé tesz egy lépést. Konkrétan az a probléma áll elő, hogy az adekvát kauzalitás 2016. évi Pp.-be emelésével a jogalkotó egy olyan hibrid felelősségi formát teremtett meg, amelynek következtében az egészségügyi szolgáltatók kimentési lehetősége gyakorlatilag a nullához közelít, s ismerve a bírói gyakorlat alakulásának elveit, nem zárható ki az sem, hogy ez a felelősségi alakzat idővel átszivárog más, hasonló tevékenységi körökre is. Az alábbiakban az ezzel összefüggő kúriai határozatok közül kívánok ismertetni olyanokat, melyek alapvetően határozták meg a jogintézmény létét, s melyre a Pp. mint bírói gyakorlat hivatkozik.

Akármilyen irányba is indul el a bírósági szervezetrendszerre vonatkozó jogalkotás, fontos figyelemmel lenni arra, hogy a pseudomodern jogalkotás és a metamodern társadalom közti ellentmondást el kell kerülni, vagyis nem lehet öncélúan, kiüresített tartalommal életre hívni olyan jogintézményeket, melyek lényegüket tekintve teljesen más társadalmi és gazdasági helyzetre lettek megalkotva, vagyis el kell kerülni egy olyan kódex megalkotását, mint amilyen a 2016. évi Pp. lett.

⁴²⁶ Ptk. 6:518. §

⁴²⁷ Ptk. 6:519. §

⁴²⁸ 1959. évi IV. törvény 339. §

⁴²⁹ Ptk. 6:535. § (1) bekezdés

Mindezeknél is indokoltabb ugyanakkor annak megvizsgálása, hogy a sajtóperek jó helyen vannak-e az egyébként és jelentős ügghátralékkal dolgozó törvényszékek előtt. Abban konszenzus van szakmai berkekben, hogy ezen ügyek járásbírói szintre delegálása nem megfelelő irány, ugyanakkor a médiapiac átalakulása nyomán indokolt lehet egy külön, nem önszabályozáson alapuló fórum létrehozása. Ez lehet akár választottbírói is, bár kétséges, hogy a magánszemélyek tudnák-e vállalni annak költségeit, de még inkább lehet különbírói. Ezt indokolja, hogy a rendes bíróságok kifejezetten nehezen tudják tartani az egyébként helyesen szűkre szabott határidőket, ugyanakkor a média világa teljesen átalakult és a 2016. évi perrendtartás sem tudott tekintettel lenni a közösségi média jelentőségére, valamint általában az internetes sajtótermékek által létrejött problémákra. Anélkül, hogy részletesen tárgyalnám a hazai sajtóperszabályozás mérföldköveit, kijelenthetők, hogy a jogalkotó mindig egy lépéssel a média fejlődése mögött kullogott. Nem állítom, hogy elérkezett az idő arra, hogy olyanra is reagáljon, ami még nincsen, de azt állítom, s kutatásaim alapján ki is jelentem, hogy a sajtóperekre szakosodott különbírói szakkörrel, akár akként is, hogy abban a rendes bíróságok kebeléből foglalkoztatott bírók járnak el, lényegesen gyorsabban, funkcióját jobban betöltő sajtó-helyreigazítási pereket lehetne lefolytatni.

A fentiekből következik az a tény is, hogy miként a médiajog is egyfajta intermedier helyzetet vesz fel, úgy a sajtó útján elkövetett cselekmények elbírálása is szétfeszíti azon kereteket, amelyekkel az állam szabályozni, egyszersmind szankcionálni tudja a jogellenes magatartásokat. Ehhez adódik az a körülmény is, hogy a sajtó felelősségét és szabadságát szinte grammra pontosan kell kimérni, minthogy egy-egy polgári demokráciának fokmérője, hogy e két tényező egymáshoz hogyan viszonyul. Ennek megfelelően Kenedi 1911-es kijelentését mindenképp árnyalni szükséges, amennyiben a jogalkotónak nemcsak a modern sajtót, de a modern, s folyton változó körülményeket is ismernie kell. A sajtóra vonatkozó joganyag összességét, a Balás P. Elemér fogalmai szerinti sajtójogot akként határozhatjuk meg, mint mindazon, a sajtóra szabályok összességét, amelyek eltérő voltak miatt elkülönülnek a magán- és a közjog szabályaitól, míg sajtódeliktum alatt azt a tényállást érthetjük, „amelyre a sajtójog mind anyagi büntetőjogi, mind bünvádi perjogi szabályai vonatkoznak”.⁴³⁰

Ebből látszik az is, hogy a sajtó útján elkövetett jogsértésekre az állam évszázadok óta nem tud választ adni, noha álláspontom szerint éppen a különbírói szakkör útján erre megvolna a lehetősége

⁴³⁰ Balás P. Elemér: A sajtódeliktum. Budapest, 1922. Jelen dolgozatban: Koltay András (szerk.): Balás P. Elemér emlékkönyv. Budapest, 2018. 157.

anélkül, hogy a rendes bíróságok egyébként is leterhelt bíráit terhelné további szűk határidőkkel.

Azt állítottam, hogy a választott- és különbíróságok léte nem kezdi ki az állam igazságszolgáltatási monopóliumát, sokkal inkább annak közvetlen segítségét jelenthetik, figyelemmel arra, hogy olyan szakkérdések elbírálása alól mentesítik a rendes bírói szervezetrendszert, amelyek utóbbiakon keresztüli elbírálása idő- és költségigényes.

Jelen hipotézis bizonyítást nyert. Az államnak nem lesz kevesebb a bírói hatalma attól, hogy bizonyos ügyek elbírálása a választottbíróságok elé tartozik, tekintettel arra, hogy a végső felülvizsgálat lehetősége az állami bíróságok előtt történik. A különbíróságok esetében még kevésbé sérül ez a jogosítvány, tekintettel arra, hogy ezeket pont az állam hozza létre speciális eljárások lefolytatása érdekében. A különbíróságok pont hogy az állami igazságszolgáltatási szervezetrendszer berkein belül működnek, így e körben a feltevés inkább a centralizációs igények síkján értelmezhető. Nem szükséges ugyanis, hogy egy adott államban egy egységes bírói szervezetrendszer működjön, különöse a legalsó szinten, ahol a jogkereső polgároknak nagyobb igénye mutatkozhat arra, hogy speciális ügyekben speciális bírói fórumok járjanak el. Ettől függetlenül felsőbb szinten már nem indokolt a speciális bíróságok létrehozása, tekintettel arra, hogy a jogalkalmazás egységessége csak akkor biztosítható, ha van egy, de csak egy olyan fórum, amely valamennyi bíróság fölött áll és tevékenységével garantálni tudja, hogy a létező jogot az állam valamennyi bíróságán ugyanúgy értelmezzék. Éppen ezért tűnt zsákutcának az a legújabbkori jogalkotói célkitűzés, hogy létrehozzák a közigazgatási legfelsőbb bíróságot, noha alsó szinten az erre kijelölt törvényszékek mint közigazgatási bíróságok megkezdtek működésüket. Itt is hibát követett el ugyanakkor a jogalkotó, amikor olyan ügýtípusokat is a közigazgatási bíráskodás kebelébe volt, melyek primer helye a munkaügyi bíróságok előtt kellett volna maradjon. Nem szabad tehát figyelmen kívül hagyni azt, hogy az állam csak akkor tud megfelelően működni, ha a hatásköri és illetékességi szabályok világosak, s egyetlen szerv sem jár el olyan ügyben, amelyre más hatóságnak, bíróságnak nagyobb szakértelme van.⁴³¹

A kutatás eredményei az alábbiak szerint foglalhatók össze. A bírósági szervezet történetének vizsgálatában számos kiaknázatlan lehetőség van még, külön értekezést érdemelne annak megvizsgálása, hogy miként hat a bírói hatalom szakralitására a bírósági épületek kialakítása, a tárgyalóterem elrendezése, a felek elhelyezkedése egy-egy tárgyaláson. További vizsgálatokra adhat alapot az a körülmény, hogy az esküt az államszocialista rendszer ugyan

⁴³¹ Stipta István: Bírósági szervezettörténet a hazai jogtörténet-tudomány tükrében. In. Jogtörténeti Szemle 2017/1-2. 13.

eltörölte a polgári perben, de van-e igény és lehetőség ennek feltámasztására – illetve általában, van-e helye a XXI. században eskünek a perben. Meggyőződésem, hogy a tanúk esetében olyan szankcióval bírna a tanúzási képesség elvesztése egy csalárdul letett eskü után, amely könnyebben alkalmazható, mint a hamis tanúzás, mely büntetőjogi kategória, de számos esetben nem indokolt a büntetőjog eszközével fellépni a hamisan esküt tevőkkel szemben. A kutatás másik nagy eredménye álláspontom szerint az, hogy ha az állam oly mértékű reformot kíván végrehajtani, mint az a földosztás volt, akkor kénytelen ehhez alkalmazkodó szervezeteket létrehozni. Ez például szolgálhat a XXI. század számára is.

Nem szabad elmenni szó nélkül amellett sem, hogy várható olyan kontextus, ahol a földek újraosztása ismét napirendre kerül, ebben az esetben pedig számolni kell ismételt tulajdonjogkorlátozásra, elvonásra, amihez szükségszerűen kelleni fog egy olyan szervezet, mint az Országos Földbirtokrendező Bíróság volt. A kutatás további eredménye annak bizonyítotttsága, hogy az igazságszolgáltatással kapcsolatos eltörlésre irányuló kísérletek minden esetben megbuknak. Bírói hatalomra minden politikai berendezkedésnek szüksége van, jogviták mindig lesznek a társadalomban, az állam a büntetőigényét mindig érvényesíteni akarja és nem tud oly anarchia létrejönni az államban, ahol valamilyen formában ne működnének bíróságok, még akkor sem, ha ezek a hagyományos értelemben vett bíróságok antitéziseit jelenítik is meg. Látható a disszertációból, hogy az 1918, de még inkább az 1919. évi változások mintegy leperegtek az igazságszolgáltatásról, a visszrendeződés legelső lépései között találjuk a bíróságok hatalmának visszaállítást, mellyel párhuzamosan zajlott a hivatásrendek szembenézése bűneikkel. Ha szükséges volt – és 1919-ben szükséges volt –, az állam akár speciális bíróságok útján is, de elérte, hogy a jogrend felszakított palástját helyreállítsa.

A magyarországi bíróságok historiográfiáját Stipta István már megadta a fentebb hivatkozott tanulmányában, ugyanakkor ezen történeti források újraértelmezése is indokolt lehet olyan új szemléletek, módszertanok alkalmazásával, melyek mindeddig hiányoztak a jogtörténeti kutatásokból. Mint már említettem, külön fókuszra kell kapjanak a bírósági épületek, a tárgyalótermek annál is inkább, mivel várható, hogy a XXI. században előtérbe kerülnek azok a bírósági eljárások, ahol a feleknek már nem kell majd megjelenniük fizikai valójukban a bíróság előtt. Ilyenre volt már példa a koronavírus-járvány ideje alatt,⁴³² de jelenleg is vannak

⁴³² Ha a befolyásmentes vallomástételt nem is sikerült megnyugtatóan rendezni ekkor, a biztonságosabb beazonosítást tette lehetővé, hogy az elektronikus kép és hang továbbítására alkalmas eszköz útján megtartott tárgyalás feltételeiről 2/2020. (IV. 30.) PK vélemény szerint a tanúk esetén az azonosításhoz akár az idézésben is adható olyan „kód”, amellyel ellenőrizhető a személyazonosságuk a személyi adataikon túlmenően. A PK vélemény progresszív és kellően egyértelmű szabályokat állapított meg, igaz, mintegy másfél hónappal a veszélyhelyzet kihirdetését követően. A PK vélemény fogalomhasználata szerint e-tárgyalást akkor lehetett tartani,

olyan eljárások, melyek online zajlanak, erre pedig a jogalkotónak – a jogtörténet eredményeinek ismeretében – fel kell készülnie. Ez nemcsak méltósági kérdés, hanem nagyon is praktikus dolgokat is feltételez, például a tanú befolyásmentességét, hogy a fél előadása tényleg a fél előadása-e, hogy az eljárás zavartalanul tud lefolyni, de olyan alapvető dolgokra is gondolni kell, hogy például valamennyi jogkereső számára rendelkezésre állnak-e azok a technikai infrastruktúrák, amelyek egy-egy ilyen eljárás sikeres lefolytatásához szükségesek. További aggályként merült fel, amivel a jogalkotónak már a koronavírus időszakában szembesülnie kellett, hogy a felek az online tartott tárgyalásokról felvételt készíthetnek, mely a jegyzőkönyvvezetést tette körülményesebbé, túl azon, hogy a bírósági eljárásról illetően felvételt készíteni nem lehet. Egy várhatóan belátható időn belül megalkotandó új perjogi kódex ezekre a kihívásokra már tekintettel tud lenni.

Tény ugyanakkor az is, hogy – amint az a kutatásaimból számomra nyilvánvalóvá vált – a választottbíróságok és egyéb alternatív vitarendezési fórumok alapvetően tényleg a rendes bírósági eljárások hibáiból, hiányosságaiból tanulnak, így e körben várhatóan hamarabb érkezünk el az online eljárások általánosságához. Ez nem jelenti azt, hogy az állam, ha létre is hoz majd különbíróságokat, ott nem teszi fő szabállyá, főként nemzetközi kereskedelmi ügyekben, a lényegesen költséghatékonyabb online megjelenési lehetőséget. Kérdéses persze, hogy egy ilyen eljárásban beszélhetünk-e még a bírósági eljárások szakrális teréről. További kérdés az is, hogy egy-egy ilyen bírósági eljárás milyen „távolságban” lesz a jogkereső polgároktól.

A disszertáció lényegéből fakadóan ugyanakkor sok kérdés megválaszolása mellett számos, további kutatásra okot adó kérdés merült fel, melyeket mindenképp érdemes tovább gondolni.

ha valamennyi érintett rendelkezésre állt az ehhez szükséges technikai feltétel. Ezek meglétét a bíróságnak hivatalból kellett vizsgálnia, amelyet a tapasztalat szerint kellő rugalmassággal vizsgáltak is, épp azért, hogy az ügyfelek érdekei maradéktalanul tudjanak érvényesülni. Felmerült ugyanakkor, hogy kötelezhető-e a tanú, hogy rendelkezzen az online meghallgatáshoz szükséges valamennyi eszközzel? A Kormány erre ekkor megoldásul kínálta annak lehetőségét, hogy ha másként nem volt megoldható, a bíróság épületében biztosították az ilyen meghallgatás technikai feltételeit. Ezzel álláspontom szerint ugyanott voltunk, mintha a felek mindegyike megjelent volna a tárgyaláson. Egy-két kisebb bírósági tárgyalóterem kívül, különösen a törvényszékeken megoldható lett volna mindvégig a szociális távolságtartásra alkalmas elhelyezkedés. Lehetőséget biztosított a PK vélemény arra is, hogy a bíróság zárt tárgyalást tartson, de csak abban az esetben, ha bírói felhívásra a felek, jogi képviselőik és a tanúk nyilatkoznak, hogy náluk is fennállnak a nyilvánosság kizárásának a feltételei, amely álláspontom szerint azt jelenti – bármennyire is köznapian hangzik –, hogy a szobában más nincs az eljárási szereplőn kívül. A PK véleményből tudjuk azt is, hogy a bíróságok egységesen a Skype for Business alkalmazását írták elő, így a technikai feltételek megléte alatt elsődlegesen ennek meglétét kellett érteni, s ez alkalmazandó volt a meghallgatni kívánt szakértőre is. Kiemelendő, hogy a PK vélemény alapján is a tárgyalást tilos volt rögzíteni technikai eszköz útján, amely összhangban van mind a rPp., mind a Pp. felvétel készítésére vonatkozó szabályaival, amelyek felvétel készítését a saját munkatársai számára teszik lehetővé. A PK vélemény tulajdonképpen minden érdemi kérdést rendezett, s e-tárgyaláson mindenre volt lehetőség, kivéve ítélet meghozatalára, amelyet a bíróság továbbra is tárgyaláson kívül hozott meg.

Mint korábban említettem, ilyen kérdés lehet a polgári perek szakralitásának vizsgálata, de akár a peres beadványok kötöttségének áttekintése is. Mint az várható, a társadalom számos olyan kérdéssel áll már most szemben (mesterséges intelligencia, átalakuló társadalmi osztályok, lecsúszó középosztály, földbirtokkoncentráció, stb.), melyre nemcsak a jogalkotónak, de a jogalkalmazónak is válaszolnia kell, méghozzá úgy, hogy nemcsak az eljárások garanciáit erősítik meg, de szükség esetén olyan tényezőket is beillesztenek a peres eljárásokba, melyek ezekre a megváltozott igényekre reagálni tudnak – ezen válaszok megadása során pedig a jogtörténet mindig segítséget tud nyújtani.

IX. Felhasznált források és irodalom

MNL-BAZML-VII-10/a BAZML Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Levéltár alsózsolcai fióklevéltára (1214-21. sz.), VII. A jogszolgáltatás területi szervei (1856-1955), VII.10. Országos Földbirtokrendező Bíróságnak a Miskolci Királyi Törvényszéknél kezelt iratai (1908-1944), VII.10.a. OFB-iratok (1908-1935) 2. doboz

Balás P. Elemér: A sajtódeliktum. Budapest, 1922. Jelen dolgozatban: Koltay András (szerk.): Balás P. Elemér emlékkönyv. Budapest, 2018.

Benkő Péter: Regionális hagyományok a magyar történelemben. In. Tér és Társadalom 23. évf. 2009/2.

Bibó István: Erdei Ferenc munkássága. In: Nagy Endre – Huszár Tibor – Vida István (szerk.): Bibó István: Válogatott tanulmányok. I. kötet. Magvető Kiadó. Budapest, 1986.

Brósz Róbert – Pólay Elemér: Római jog. Budapest, Tankönyvkiadó, 1986.

Csizmadia Andor (szerk.): Magyar állam- és jogtörténet. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2007.

Fabinyi Tihamér: A választott bíráskodás, Budapest, 1926.

Fekete Balázs: A jogösszehasonlítás kezdetei a szocialista jogtudományban. In. Nótári Tamás – Török Gábor (szerk.): Prudentia Iuris Gentium Potestate. Ünnepi tanulmányok Lamm Vanda tiszteletére. Budapest, MTA Jogtudományi Intézete, 2010.

Fleck Zoltán: Jogállam és igazságszolgáltatás a változó világban. Pallas-Gondolat, 2008.

Földi András – Hamza Gábor: A római jog története és intézményei. Budapest, 2012.

Gottwald, Peter: Reformhullámok az egyesült Németország polgári eljárásjogában. In. Harsági Viktória (szerk.): Közép-európai polgári perjogi reformok és kodifikációk az elmúlt negyedszázadban, HVG-ORAC, 2014.

Hatos Pál: Elátkozott köztársaság: Az 1918-as összeomlás és forradalom története Jaffa Kiadó. Budapest, 2018.

Hatos Pál: Rosszfiúk világforradalma, Múlt-kor, 2019. tavasz

Katus László: A modern Magyarország születése (Magyarország története 1711-1914). Pécs, 2012.

Kecskés László-Lukács Józsefné (szerk.): Választottbírók könyve, HVG-ORAC, Budapest, 2012.

Lengvári István: A város és az „árva leány” – Pécs és az Erzsébet Tudományegyetem. Limes 2004/4.

Litván György: Az 1918-1919-es demokrácia két tűz között In. Litván György: Októberek üzenete. Válogatott történeti írások. Budapest, 1996.

Máthé Gábor: A magyar burzsoá igazságszolgáltatási szervezet kialakulása 1867-1875. Budapest, 1982.

Mészáros Károly: A Nagyatádi-féle földreformtörvény megalkotása. In. Agrártörténeti Szemle, 1978/3-4.

Mészáros Károly: A Rubinekkal kötött kompromisszum. A földreformról szóló törvényjavaslatok a Nemzetgyűlés előtt. In. Agrártörténeti Szemle, 1979/1-2.

Mezey Barna (szerk.): Magyar jogtörténet. Budapest, 2007.

Molnár Imre – Jakab Éva: Római jog. Szeged, 2007.

Németh János-Kiss Daisy: A bírósági nemperes eljárások magyarázata, Complex Kiadó, Budapest, 2002.

Nemzetgyűlési napló, 1920. IV. kötet, 1920. július 22. - 1920. augusztus 19. (https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1920_04/?pg=542&layout=s&query=»földbirtok%20helyes%20megoszlását%20szabályozó%20)

Névai László – Szilbereky Jenő: Polgári eljárásjog. Tankönyvkiadó, Budapest, 1980.

Nótári Tamás: Tényálláskezelés és szónoki taktika Cicero védőbeszédeiben. Szeged, Lectum Kiadó, 2010.

Nótári Tamás: Római köz- és magánjog. Szeged, Lectum Kiadó, 2011.

Okányi Zsolt: Választottbíráskodás Magyarországon, Alapszín, Budapest, 2009.

Osztovits András (szerk.): Polgári eljárásjog I. HVG-ORAC, 2013.

Rákos Ferenc: Tanács-Magyarország igazságszolgáltatása, Jogtudományi Közlöny, 1950/5-6.

Romsics Ignác (szerk.): Magyarország története. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2016.

Romsics Ignác: Ellenforradalom és konszolidáció: A Horthy-rendszer első tíz éve. In: Romsics Ignác (szerk.): A Horthy-korszak. Helikon Kiadó. Budapest, 2019.

Sarlós Béla: A Tanácsköztársaság forradalmi törvényszékei, Közgazdasági és jogi könyvkiadó, Budapest, 1961.

- Susskind, Richard: Online bíróságok és az igazságszolgáltatás jövője. Budapest, 2023.
- Stein, Peter: A római jog Európa történetében. Budapest, Osiris Kiadó, 2005.
- Stipta István: A magyar bírósági rendszer története. Debrecen, Multiplex Media. 1998.
- Stipta István: Bírósági szervezettörténet a hazai jogtörténet-tudomány tükrében. In. Jogtörténeti Szemle 2017/1-2.
- Schweitzer Gábor: Közjogi provizórium, jogfolytonosság, új közjogi irány. In. Schweitzer Gábor: A magyar királyi köztársaságtól a magyar köztársaságig. Pécs, 2017.
- Schweitzer Gábor: A tisztességes jogtanár: Molnár Kálmán pályaképe. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet. Budapest, 2018.
- Schweitzer Gábor: A mezítlábas ügyvédtől a legitimista professzorig. Novissima Kiadó Bt. Budapest, 2022.
- Szabó Péter (szerk.): A különleges perek. HVG-ORAC, 2006.
- Szekfü Gyula: Három nemzedék és ami utána következik. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest, 1989.
- Szívós Kristóf: Az 1911. évi I. törvénycikk hatálybalépésének körülményei In. Homoki-Nagy Mária (szerk.): FORVM Publicationes Doctorandorum Juridicorum X. Szeged, 2020.
- Timár Balázs: A magyar bírósági szervezet a forradalmak és Trianon után. In. Homoki-Nagy Mária (szerk.): FORVM Publicationes Doctorandorum Juridicorum X. Szeged, 2020.
- Timár Balázs: A bírósági szervezettrendszer változásai 1918 és 1920 között a káosztól a konszolidációig. In. Magyar Jog 2021/3.
- Tolnay Gábor: A Nagyatádi-féle földreform végrehajtásának néhány sajátossága Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei példák alapján. In. Agrártörténeti Szemle, 1991/1-4.
- Török Gábor (szerk.): A civilisztika dogmatikája. Budapest, HVG-ORAC, 2009.
- Trócsányi László – Schanda Balázs (szerk.): Bevezetés az alkotmányjogba. HVG-ORAC, 2014.
- Vincze Gábor: „Debrecen városában akadt erős konkurens Szegednek.” A két város vetélkedése a száműzött Ferenc József Tudományegyetem „megszerzése” érdekében. Limes 2004/4.
- Wellmann György: A választottbíráskodás és az állami bíróságok. In. A Választottbíráóság hatvan éve, 2009.

Zlinszky János: Ius publicum. Római közjog. Budapest, Osiris-Századvég Kiadó, 1994.

X. A szerző témába vágó tanulmányai

Timár, Balázs: 'The Past Is Unforgettable': Civil Procedural Law's Response to the Challenges of Pseudo-Modern Society and Economy in Hungary After 2010. In: Fruzsina, Gárdos-Orosz (szerk.) The Resilience of the Hungarian Legal System since 2010. A Failed Resilience? Cham, Svájc : Springer Nature (2024) 240 p. pp. 177-191. Paper: Chapter 11 , 15 p.

Timár, Balázs: „A múlt felidézhetetlen” – a polgári perjog reakciója a pseudomodern társadalom és gazdaság kihívásaira. In: Gárdos, Orosz Fruzsina (szerk.) A magyar jogrendszer rezilienciája 2010 – 2020. Budapest, Magyarország : ORAC Kiadó Kft. (2022) 552 p. pp. 424-434. , 11 p.

Timár, Balázs: Térszemlélet a bíróságok történetének kutatásában (Módszertani töprengések) In: Miskolczi-Bodnár, Péter (szerk.) XIX. Jogász Doktoranduszok Országos Konferenciája. Budapest, Magyarország : Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar (2021) 375 p. pp. 333-340. , 8 p.

Timár, Balázs: A bírósági szervezettrendszer változásai 1918 és 1920 között a káosztól a konszolidációig. MAGYAR JOG 68 : 3 pp. 175-186. , 12 p. (2021)

Timár, Balázs: Forradalmiak és törvényszékek voltak-e a Forradalmi Törvényszékek? In. PROPECTUS IN LITTERIS 11 (2021)

Timár, Balázs: A magyar bírósági szervezet a forradalmak és Trianon után. FORUM: PUBLICATIONES DOCTORANDORUM JURIDICORUM 10 pp. 219-232. , 14 p. (2020)

Timár, Balázs: A polgári igazságszolgáltatás kihívásai Magyarországon a koronavírus-járvánnyal összefüggésben In: Gárdos-Orosz, Fruzsina; Lőrincz, Viktor Olivér (szerk.) Jogi diagnózisok: a COVID-19-világjárvány hatásai a jogrendszerre, Budapest, Magyarország : L'Harmattan Kiadó, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Jogtudományi Intézet (2020) 376 p. pp. 111-126.

Timár, Balázs: A különbíróságok szükségessége - a kereskedelmi és a közigazgatási bíráskodás évtizedei Magyarországon. Budapest, Magyarország : Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar (2018)